

د افغانستان اسلامي جمهوریت

لویو زده کړو وزارت

ننگرهار پوهنتون

د عامه ادارې او پالیسی پوهنځی

د افغانستان د سیمه ییزې حکومتولۍ اوسني وضعیت ته کتنه

Overview of the current situation of local governance in Afghanistan

(د لېسانس دورې پایلیک)

Ketabton.com

ترتیب کوونکی: محب الله (رسولي)

لارښود استاد: پوهنپار نیاز محمد (همدرد)

۱۳۹۹ لمریز

کال

منلیک

دا چې د پوهنتون څلور کلنه (لېسانس) دوره د یوې لیکنې او څېړنې په بشپړېدو سره پای ته رسېږي، ما هم خپل مونوگراف او لیکنه د (د افغانستان د سیمه ییزې حکومتولۍ اوسني وضعیت ته کتنه) تر عنوان لاندې بشپړه کړې، ترڅو په دې برخه کې نورو ته د پوهې د ترلاسه کېدو د کومک باعث شي.

په لومړي قدم کې له خپل قدرمن، عزتمن او خواره لارښود استاد پوهنیار نیاز محمد (همدرد) څخه د زړه له تله مننه کوم. چې د معنوي ځواک سربرېره یې سپیڅلي مینه راسره شریکه کړه او ماته یې د خپل اولاد حیثیت راکړ. گران استاد ته په راتلونکي کې د الله (ج) له لوی دربار څخه د لابیو او خوښیو غوښتونکی یم.

په دوهم قدم کې د عامه ادارې او پالیسي پوهنځی له ټولو قدرمنو استادانو څخه نړۍ مننه کوم چې په څلور کلنه تحصلي دوره کې یې راسره نه ستړي کېدونکي هلې ځلې کړي دي.

په دریم قدم کې له گرانو او نازولو ملگرو څخه هم نړۍ مننه کوم چې تل یې د زده کړو په برخه کې راسره مرسته کړې او خپلې تجربې یې راسره شریکې کړي دي.

په درنښت

محب الله (رسولي)

ډالی

دغه لیکنه چې ما په خپل څلور کلن تحصیلي منزل کې د (د افغانستان د سیمه ییزې حکومتولۍ اوسني وضعیت ته کتنه) تر عنوان لاندې ترتیب کړې، په ډېر احترام سره ډالی کوم:

په لومړي قدم کې مې خپل درانه پلارجان او خدای بخښلي خوږې مورجانې ته چې اوس زما په څنگ کې نشته ډالی کوم، چې د زده کړې او تربیې لومړني استادان مې دي، او همیشه یې خپلو زده کړو ته هڅولی يم ، انگېزه یې راکړې او پخپلو ټناکو او خولو تویولو له امله یې د درد سر بېره همت هم راکړی.

په دوهم قدم کې مې خپلو زړه ته رانیږدې وروڼو هر یو (بناغلی مدیر صیب محمد یاقوت رسولي، او استاد پوهنیار حضرت شاه رسولي) او خویندو ته ، چې تل یې زما فزیکي او معنوي ملاتړ کړی او په هر ډول شرایطو کې یې زه خپل تحصیل ته هڅولی يم ، ډالی کوم.

په درنښت

محب الله (رسولي)

تقریظ

هره تحصیلي دوره د یوي رسالي ، لیکني او څیرني په تر سره کولو پای ته رسیږي. د لېسانس په دوره کي د رسالي لیکل د هر محصل له مکلفیتونو څخه دي. په همدې منظور **محب الله (رسولي)** هم د خپلي تحصیلي دورې پاپلیک، (د افغانستان د سیمه یيزي حکومتولۍ اوسني وضعیت ته کتنه) تر عنوان لاندې، د لوړو زده کړو وزارت د مقرراتو مطابق ټاکلي، نوموړي په بشپړ زیار او هڅو سره دغه لیکنه بشپړه کړي ده.

زه نیازمحمد (همدرد) د لارښود استاد په حیث د نوموړي محصل کوبښښونه او هڅې د مونوگراف او څیرني په ترسره کولو کي کافي گڼم او تائیدوم ، د کوم لپاره یي چي د معتبرو منابعو څخه استفاده کړي ده. مگر باید یادونه وکړو چي نوموړي محصل د مونوگراف د لیکلو پر مهال یي له ماسره مشوره کړي او زما لارښوونې یي د مونوگراف په لیکلو کي رعایت کړي دي. زه یي هڅي ستایم ، د مونوگراف د بشپړیدو له امله ورته مبارکي وایم او د الله (ج) له دربار څخه په ژوند کي ورته د نورو بریاوو غوښتونکی یم.

درنښت

پوهنیار نیازمحمد (همدرد)

د عامه ادارې او پالیسی پوهنځی د علمي کدر غړی

لنډيز (Abstract)

لکه څرنگه چې يوشيمه پېړۍ د غير متمرکزي (سيمه ييزي) حکومتدارۍ عصر گڼل کيږي، په دې عصر کې اصلاحات او ستراتيژي ټولې په غير متمرکزه حکومتدارۍ کې رامنځته کيږي، غير متمرکزه حکومتداري د شفافيت، حساب، کتاب، ځواب ويلو او همدارنگه د ښې حکومتولۍ ضمانت کوي. نن د انکشاف يا پرمختگ په زده کړو کې ولسواکي (Democracy) او غير متمرکزه حکومتداري (Decentralization) د هيوادونو د پرمختگ اساس جوړوي. نن ورځ د پرمختگ فعاليتونه د بيروکراسۍ د کمولو او د ادارو د غيري متمرکز کولو سره نښتي ښکاري، ترڅو وکولای شي د نړيوالتوب او ازاد بازار اړتياوو ته سم ځواب ووايي، نو په همدې اساس سيمه ييزه حکومتولۍ او د هغو مديريت نه تنها په ولسواکو هيوادونو کې ورځ تربلې رشد او وده کوي، بلکې په هغه دولتونو کې، چې هغه ولسواک ندي هم ورځ تربلې غښتلي او مخ پر وړاندې حرکت کوي، سيمه ييزه حکومتولي ټولو هغو طبقاتو د حکومتولۍ ته راجع کيږي، چې د مرکزي يا ملي حکومت څخه ښکته خواته ترسره کيږي. دا اصطلاح کيدای شي، يو څه گډوونکي وي، ځکه په فدرالي حکومتونو کې، لکه په امريکا کې هر فيدریشن يا ايالت ته د سيميزي حکومتولۍ واحد ويل کيږي، همدارنگه د ولايت او د ښار حکومتولي ته هم د سيمه ييزي حکومتولۍ کلیمه استعمالیږي.

په عمومي توگه، مور ولاي شو، چې مرکزي حکومت د ملي حاکميت، اړوند مسایلو د بررسي، لکه د بهرني سياست د پلي کولو د پاره استعمالیږي، خو سيمه ييزه حکومتولي له مرکزي حکومت يا ملي حکومت څخه په رابښکته کچه د حکومتولۍ مسایلو سه سرو کار لري. لکه څرنگه چې د افغانستان حکومت د اساسي قانون په اساس په مرکزي او محلي حکومتونو باندې ويشل شوی، نو په همدې اساس داساسي قانون ۸ څپرکي د اداري تر عنوان لاندې ليکلو سره ۱۳۶ ماده يو مرکزي حکومت پيش بيني کوي، نو په همدې اساس د جوړښت له پلوه د افغانستان د اساسي قانون ۸ څپرکي، په ملي کچه د وزارتونو په چوکات کې د اداري واحدونو او همدارنگه په سيمه ييزه يا ټيټه کچه د ولايتونو، ولسواليو، کليوالي شوراگانو او د ښاروالۍ د بنسټونو د ايجاد وړاندويونه کوي. د اساسي قانون په اساس سيمه ييزه حکومتولۍ د مرکزي حکومت برخه او جز گرځي، چې اکثریت مهمې پريکړې د مرکزي حکومت لخوا کيږي، چې په بنسټيزه توگه د مراتبو د لړۍ د عمودي اړيکو د مخبېلگي له مخې پر مخ ځي. ددې ليکنې څخه زما هدف د افغانستان د سيمه ييزي حکومتولۍ اوسني وضعيت ته کتنه او د مرکزي حکومت سره د دوی اړيکې راسپړل دي.

لړلیک

صفحه	عنوانونه
۹	سریزه

د څېړنې کلیات

۱	پېژندنه (Introduction)
۲	څېړنیزه ستونزه: (Research Problem)
۳	د موضوع پېژندل: (Introduce of tittle)
۵	څېړنیزه پوښتنه (Research Question)
۵	د څېړنې اهداف (Research goals)
۵	د څېړنې اهمیت او ضرورت:
۶	تېرو لیکنو ته کتنه (Literature Review)
۷	د څېړنې میتودولوژي (Research Methodology)

لومړۍ څپرکۍ سیمه ییزه حکومتولۍ

۸	لومړۍ مبحث - د سیمه ییزو حکومتونو تاریخچه
۹	دوهم مبحث - په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتداري
۱۰	لومړۍ مطلب - په افغانستان کې د سیمه ییزو حکومتونو تحولات
۱۰	لومړي جز - د امیر عبد الرحمن خان د واکمنۍ پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت
۱۰	دوهم جز - د امیر امان الله خان د واکمنۍ پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت
۱۲	دریم جز - د امیر امان الله خان تر واکمنۍ وروسته د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت
۱۳	څلورم جز - د ظاهرشاه د واکمنۍ پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت
۱۳	پنځم جز - د سردار محمد داوود خان د حکومت پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت
۱۳	شپږم جز - د (۱۳۵۷ ل) کال د ثور له انقلاب وروسته د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت
۱۴	دوهم مطلب - په افغانستان کې اوسنی سیمه ییز حکومت
۱۵	درېیم مطلب - د سیمه ییزو حکومتولۍ اوسنی وضعیت
۱۷	څلورم مطلب - جوړښت
۱۹	الف - ولایتي اداره
۱۹	ب - والیان
۲۲	ج - په ولایت کې د سکتوري وزارتونو واحدونه

۲۳	د - ولایتي پرمختیایي کمیټه
۲۴	ه - د ولایت اداري مجلس
۲۵	درېیم مبحث - ولایتي شورا
۲۷	څلورم مبحث - ولایتي محکمي
۲۷	پینځم مبحث - د ولسوالۍ اداره
۲۸	لمړی مطلب - ولسوال
۳۰	دوهم مطلب - د ولسوالۍ شورا
۳۰	درېیم مطلب - په ولسوالۍ کې د وزارتونو دریمه درجه واحدونه
۳۱	څلورم مطلب - د ولسوالۍ پرمختیایي اسامبله
۳۱	شپږم مبحث - د کلي اداره
۳۲	لومړی جز - د کلي شورا
۳۲	دوهم جز - د کلي پرمختیایي شورا
۳۵	درېیم جز - د کلیو په کچه غیر رسمي اداري
۳۵	الف - ملک، اریاب، قریه دار
۳۵	ب - خان
۳۵	ج - سپین ږيري، گذر ملک
۳۵	د - میراو (میراب)
۳۵	ه - علماء، ملایان
۳۶	و- اریکیان
۳۶	اووم مبحث - ښاروالي
۳۶	لومړی مطلب - د ښاروالۍ رامنځته کول، ادغام او له منځه وړل
۳۷	دوهم مطلب - د ښاروالیو د رامنځته کولو لپاره معیارونه
۳۷	درېیم مطلب - د ښاروالیو د رامنځته کولو، یوځای کولو، او له منځه وړلو پړاوونه
۳۷	څلورم مطلب - د ښاروالۍ د ادغام لپاره شرایط
۳۸	پینځم مطلب - د ښاروالیو د له منځه وړلو لپاره شرایط
۳۸	اتم مبحث - د ښاروالیو ډلبندي
۳۸	لمړی مطلب - د ښاروالۍ د ډلبندی لپاره فکتورونه
۳۸	دوهم مطلب - دنوم ایښودلو لپاره معیارونه
۳۸	درېیم مطلب - د ښاروالۍ دندې
۳۹	څلورم مطلب - د خدمتونو وړاندې کول
۴۰	پینځم مطلب - اداري او پرمختیایي دندې
۴۰	شپږم مطلب - د ښاروالیو لپاره اداري جوړښت او میکانیزم
۴۱	اووم مطلب - د پالیسی موخي
۴۱	اتم مطلب - د ښاروالۍ خدمتونه

- ٤٣ نهم مطلب - د بناروالیو اقتصادي تشبثات
- ٤٣ لسم مطلب - په دې برخه کې د پالیسی موخې
- ٤٣ نهم مبحث - د سیمه ییزه اورگانونو خپلواکه اداره
- ٤٣ لومړی مطلب - د سیمه ییزو اورگانونو د خپلواکه ادارې اهداف
- ٤٤ دوهم مطلب - د سیمه ییزو اورگانونو د خپلواکه ادارې موخې
- ٤٤ درېیم مطلب - د سیمه ییزو اورگانونو د خپلواکې ادارې تشکیلات
- ٤٤ څلورم مطلب - اداري اصلاحات
- ٤٥ پینځم مطلب - مرستیال والیان او ولسوالان
- ٤٥ شپږم مطلب - لومړیتوبونه
- ٤٥ اووم مطلب - د سیمه ییزه اداراتو پالیسی
- ٤٦ اتم مطلب - د سیمه ییزو ادارو د پالیسی بنسټونه
- ٤٦ لسم مبحث - د افغانستان د سیمه ییزو ادارو تگلاره (پالیسی) موخې
- ٤٧ لومړی مطلب - خلکو ته حساب ورکول
- ٤٧ یوولسم مبحث - د سیمه ییزې حکومتولۍ سمون
- ٤٨ لومړی مطلب - شوی پرمختګ
- ٤٨ دوهم مطلب - ننگونې
- ٤٨ لومړی جز - بیخ بنسټیزې ننگونې
- ٤٩ دوهم جز - قرینوي او سپستمي ننگونې
- ٥٠ درېیم جز - بنسټي او جوړښتي ننگونې
- ٥٣ دوولسم مبحث - د سیمه ییزو اورگانونو خپلواکه اداره د وزارتونو پر وړاندې
- ٥٣ دیارلسم مبحث - دولتي سکتور د خصوصي او مدني ټولني پر وړاندې
- ٥٤ څوارلسم مبحث - شته فرصتونه
- ٥٦ پینځلسم مبحث - د ستراتیژیک ژورلید او عملي چارو تر منځ د همغږۍ باوري کول
- ٥٦ شپاړسم مبحث - د سیمه ییزې حکومتولۍ د مهمو برخوالو په ګوته کول او د هغوی د دندو روښانه کول
- ٥٧ اوولسم مبحث - : له ښکته - پورته حساب ورکولو پیاوړي کول، د ولایتي شوراګانو د څار د حق ملاتړ
- ٥٧ اتلسم مبحث - د ولسوالۍ او کلي استازیتوب
- ٥٨ نولسم مبحث - د پرمختیایي شورا جوړښت
- ٥٨ لومړی مطلب - د شورا دندې او تنظیم

دویم څپرکی

د افغانستان په سیمه ییزه حکومتولۍ کې مالي چارې

- ٦١ لومړی بحث - پلان جوړونه او مالي چارې
- ٦٣ لومړی مطلب - د ولایتي پلان او بودیجې جوړولو بهیر

٦٣	دوهم مطلب - غیرمرکزي کول او سیمه ییزی مالي چاري
٦٤	درېیم مطلب - د بودیجې جوړولو بهیر او حکومتولي
٦٦	څلورم مطلب - په افغانستان کې ولایتي پلان او بودیجه جوړول
٦٧	پینځم مطلب - اداري جوړښت او لوبغاري
٦٩	دوهم بحث - د غیرمرکزي ولایتي بودیجو غوراوی : د بودیجې عمودي او افقي ډولونه
٦٩	الف : عمودي غیرمرکزیتوب
٦٩	ب : افقي غیرمرکزیت
٧٠	لومړی مطلب - د افغانستان د ملي او سیمه ییزی بودیجې او پلان جوړولو بهیر
٧١	دوهم مطلب - د بودیجې عمده او فرعي واحدونه
٧١	درېیم مطلب - د بودیجې ترتیبولو او اجرا کولو بهیر
٧٢	څلورم مطلب - د بودیجې ترتیب او ولایتونه
٧٣	پینځم مطلب - د بودیجې منظوري او ولایتونه
٧٣	شپږم مطلب - د بودیجې اجراء او ولایتو لپاره یې عواقب
٧٤	اووم مطلب - د ارزونې او پلټنې بهیر
٧٤	درېیم بحث - د افغانستان د عامه مالي چارو د مدیریت سیستم
٧٥	لومړی مطلب : د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي
٧٦	دوهم مطلب - د ولایتي بودیجې او پلان جوړولو په برخه کې نیمگړتیاوې او سپارښتنې
٧٦	لومړی جز - له اندازې زیات د چارو مرکزیت
٧٧	دوهم جز - ناڅرگند او ګونګ اداري رولونه یا دندې
٧٨	درېیم جز - اجماع او مخالفتونه
٨٠	څلورم جز - د ځواب ورکونې کمی
٨٢	پایله
٨٤	وړاندیزونه
٨٥	اخځلیکونه (Reference)

سريزه

نحمده و نصلی علی رسولہ الکریم اما بعد فاعوذ با الله من الشیطن الرجیم، بسم الله الرحمن الرحیم (و اذ قال ربک للملائکه انی جاعل فی الارض خلیفه)^۱
ژباړه: او (یاد کړه ای محمده!) هغه وخت چې وویل پروردگار ستا پرېښتو ته چې بېشکه زه گرځوونکی یم په ځمکه کې د یوه خلیفه.

په ټولنه کې د سازمانونو خپله اداره کول د انسانانو له طبیعي اړتیاوو څخه دي؛ خو د ټولنیزوالي ځانگړنې پرېښتې هیچاته هم اجازه نشته چې په وگړنیز شکل خپلې اړتیاوې په خپله پوره کړي یا په یوازېتوب ژوند وکړي؛ نو د ټولنیز ژوند د پرمخ بیولو په خاطر په ملي، ایالتي، او محلي کچه د سیستم موجودیت ته اړتیا ده؛ ترڅو د بشري ژوند بېلابېلې برخې ترتیب او تنظیم کړي او دسپلین رامنځته کړي. د همدغو برخو د ترتیب او تنظیم په پار دولت (نظام) رامنځته کېږي، د ملي گټو د ساتنې او اوامرو تنظیمولو لپاره ځانته بېلابېلې ادارې او مدیرتونه جوړوي؛ څو په ملي او سیمه ایزه کچه دعوامو د ژوند سطحه لوړه کړي، ټولې ستونزې له منځه یوسي او یو هوسا او پرمختللي ټولنه رامنځته کړي؛ سیمه ییزه حکومتولۍ د ټولنیزو رشتو ترمنځ پاتې شوني موضوع ده چې خپل سیر د حقوق او سیاسي علومو، عامه ادارې، اقتصاد او نورو څخه بشپړه کړي، ځکه سیمه ایزه حکومتولۍ د حقوقو په وسیله حقوقي شخصیت او قانوني واکونه برسي کوي، سیاسي علوم یې اړیکې دسیاسي حاکمه هیأت سره تړلې لاندې نیسي. د عامه ادارې څخه د عمومي چارو د اداره کولو په خاطر روشونه او فنون زده کوي او د اقتصاد علم په سیمه ایزه سطحه په دې لټه کې ده، چې د سیمه ییزو خلکو د غوښتنو او لږو امکاناتو ترمنځ تعادل رامنځته کړي.

د افغانستان د حکومتدارۍ سیستم له پیله د مرکزي سیستم په اصولو ولاړ شوی دی، خو د وخت په تېرېدو سره یې د سیمه ییزې حکومتدارۍ د بنسټونو د تقویې او نویو جوړښتونو د رامنځته تگ لپاره زمینی برابرې شوي، همداراز په تاریخي لحاظ د قوي مرکزي حکومتدارۍ لرونکی هېواد گڼل کېږي.

همداراز ما ددغه لیکنې په اړه معلومات په دوو فصلونو کې راټول کړي، چې په لومړي فصل کې د سیمه ییزې حکومتولۍ تاریخچه، د هغه پېژندنه، او همدارنگه د افغانستان سیمه ییزې حکومتولۍ اوسني وضعیت ته کتنه شوي او آخر فصل د افغانستان په سیمه ییزه حکومتولۍ کې مالي چارې ته ځانگړی شوی.

^۱ القرآنکریم، سورت البقره: (۳۰) آیت

د څېړنې کلیات

پېژندنه (Introduction)

له تاریخي لحاظه لومړنی نهاد او موسیسه، چې منځ ته راغلي ده هغه کورنی ده، کورنی تر ډیره حده د خپلو داخلي چارو په ادره کولو کې ازادې او مستقلي وې او کولای یې شول چې په هر ډول وغواړي خپلې چارې منظمې او د هغوی لپاره قواعد وضع کړي، په تدریجي ډول کورنی غټې شوي او یوه طایفه او قوم یې تشکیل کړ، د طایفې او قوم د چارو د اداره کولو لپاره د قوم مشرانو او سپین ربرو به پرېکړې نیولې، د طایفو یو ځایوالي څخه غټې ټولني رامنځته شوي، چې د یو مشر لخوا به اداره کېدلې، د دغې ټولني د چارو د اداره کولو لپاره، چې تر پخوانیو ټولنو غټه ټولنه وه، ډیرو اشخاصو مداخله کوله او د دې لپاره چې د غټو رئیسانو (مشرانو) ټاکنه د نه رضایت او جنجال باعث نشي، ځینې وخت سپین ربرو د هغوی په ټاکلو کې نظر ورکاوه او د خلکو ټول جنجالونه یې د دغې ټولني په داخل کې حلول، مشرانو به د خپل عرف او عاداتو مطابق د ضرورت وړ مقررات وضع کول او د هغوی د اجرا څخه به یې څارنه کوله او د نظرونو د اختلاف په صورت کې به یې قضاوت او فیصله کوله، ورسته داسې حاکمان پیدا شول، چې په دې وتوانېدل، تر څو سیمه ییز کوچني حکومتونه او ازادې له منځه یوسي او یا یې محدودې کړي. او یو مرکزي حکومت رامنځته او ټولې پرېکړې یې په خپل ځان پورې منحصرې کړې، د یو قوي مرکزي حکومت رامنځته کېدل د هغو خلکو په منځ کې، چې د گډو تاریخي ادابو او رسومو درلودنکي وو. د ملي وحدت لپاره یو تاریخي ضرورت وو او ډیرې گټې یې له ځان سره درلودې، خو هغه وخت حکومتونه د سیمه ییزې ادارې د له منځه تلو باعث شول، پېړۍ وړاندې دا چې سیاسي سازمانونه او د ټولنو حکومتونه د تکامل دغه حد ته ورسیري حکومتونو د کوچنیو واحدونو په سطح اعتبار او وجود درلود، دغه کوچني سیمه ییز حکومتونه په ختیځ او خصوصاً په منځني ختیځ کې د اوږدو تاریخي سوابقو لرونکي دي، د دغه کوچنیو سیمه ییزو حکومتونو تدریجي بدلون د دې باعث شو، چې د لومړي ځل لپاره په دغه منطقه کې غټې امپراطورۍ رامنځته کړې، په اروپا کې هم تر ملي حکومتونو د سیمه ییزو حکومتونو سابقه ډیره پخوانۍ او قدیمې ده په یونان کې مخکې له دې، چې ملي حکومت تامین شي، کوچنیو سیمو د بنار په نامه وجود درلودې، چې د خپلې ازادۍ د ساتلو په خاطر یې یو د بل سره جنگونه کول او پېړۍ یې وکولای شول، چې ملي وحدت د رامنځته کېدو مانع شي.^۱

ځینې هغه هیوادونه چې اوس د پرمختګ په حال کې دي، لکه کانگو، افغانستان، او لبنان، چې تر اوسه هم سیمه ییز حکومت په خلکو کوي، چې په دوی کې تر اوسه پورې ملي حکومت په واقعي ډول خپل اقتدار نه دی ترلاسه کړی، زموږ په هیواد کې تر مشروطه نظام مخکې او حتی کلونه وروسته له هغه یو مرکزي حکومت، چې وکولای شي خپل نفوذ په ټوله هیواد کې خپور کړي وجود نه لري قبایلو او ټولو سیمه ییزو قدرتونو بې له دې، چې د مرکزي حکومت سیاست او غوښتنو ته توجه وکړي په هر ډول، چې به یې خوښه وه خپلې داخلي چارې اداره کولې. والي، چې د بادشاه له خوا به د اشرافو او

۱- څرګند، نور علي . (۱۳۹۵ ل) . د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار : عرفان څېړندویه ټولنه لومړی چاپ، ص (۸۶)

شاهزادگانو له منځ څخه د ولایت لپاره ټاکل کېده یو مستقل ولایت یې په لاس کې اخیست او په خپله به یې د اختلافاتو په حل او فصل کې کړنې ترسره کولې.^۱

څېړنیزه ستونزه: (Research Problem)

د افغانستان مرکزي او سیمه ییزې حکومتولۍ لکه څرنګه چې ضرورت او اړتیا ده تر اوسه پورې په هغه کچه یو روښانه لرلید نلري او که ویې لري خلک او کارمندان یې ترې ناخبره دي، د دوی ترمنځ تر اوسه پورې په اکثریت مواردو کې اړیکې ګونګې پاتې دي. له سیمه ییزې حکومتولۍ څخه موخه ولایت او ولسوالۍ دي. دغه ادارې لا هم لکه څنګه چې باید فعاله وي، هغسې نه دي فعاله، د نفوس د تراکم او یا ابهام، جغرافیایي پولو او حدودو د ابهام، د خپلواک بودجوي واحد د نشتوالي، د مرکز د نه پاملرنې او ګټو نورو لاملونو له مخې سیمه ییز مسوولین نشي کولی خپلې ورسپارل شوي دندې چې ښه حکومتولي او خلکو ته د اسانتیاو او خدمتونو برابرول دي په ښه توګه ترسره کړي. د سیمه ییزې حکومتولۍ عمده ستونزه د خپلواک بودجوي واحد نشتوالی دی. دوی ته ځکه خپلواک بودجوي واحد په پام کې نه دی نیول شوی چې د هر ولایت هره سکتوري برخه پلازمېنه کابل کې په یو وزارت پورې تړلې ده. د دې توان دادی چې ځینې وزارتونه له لویه سره او ځینې بیا د ولایتونو په کچه ستونزې لري، یانې په ولایت کې د دوی استازی او مسوول دومره ظرفیت او توانایي نه لري چې خپله کلنۍ برنامه د یاد ولایت اړوندو ستونزو او لومړیتوبونو ته په پام سره پلان جوړ او تطبیق کړي. همدارنګه په بېلابېلو سکتوري ریاستونو او برخو کې د منابعو د کنټرول او څارنې برخه هم کمزورې ده. په دې برخه کې بله عمده ستونزه داده چې ځینې ولایتونه یا اړوند سکتوري ریاستونه پر خپل وخت بودیجه نشي ترلاسه کولای، حتی د کال په دویمه یا دریمه ربعه کې ناوخته ورته بودیجه ورکول کېږي. له همدې امله په اکثره ولایتونو کې د بودیجې معقول مصرف او موثریت کم دی او هغه خدمات او اسانتیاوې چې باید خلکو ته برابرې شي، پر وخت نه برابرېږي.

په ولایتونو کې د بېلابېلو سکتوري ادارو نه همغږي او نه همکاري د سیمه ییزې حکومتولۍ یوه بله ستونزه ده، چې له امله یې وخت، منابع او فرصتونه ضایع کېږي. د بېلګې په توګه پوهنې یا کلیو پراختیا ریاست د ښوونځیو او انکشافی چارو لپاره کافي بودجه لري او پر وخت هم انتقال شوي، خو یاد ریاستونه د بودجې د مصرف او انکشافی چارو د ترسره کولو لپاره په سیمه کې د امنیتي سکتور همکاري ته اړتیا لري، تر څو د سروې، ډیزاین او انکشافی چارو د پیلولو او تطبیق لپاره امن او خوندي چاپیریال ورته برابر شي، خو د یاد سکتور د نه همکاري له امله د سکتوري ریاستونو منابع، وخت او فرصتونه ضایع کېږي او خلک له خدماتو محروم پاتې کېږي. په سیمه ییزه حکومتولۍ او ځینو ولایتونو کې د فساد او انحصار د شتون شکایتونه هم موجود دي. یانې ځینې سکتوري ادارې او ریاستونه د خلکو په شخصي کاروبار او سوداګرۍ بدلې شوي دي. یوازې او یوازې د څو مشخصو افرادو او اشخاصو په خدمت کې دي. یا باید یوازې د هغوی چارې پرمخ بوځي او یا هغوی ته د میاشتي معلوم باج ورکړي کله له دې ذمه واری به یې ګوزاره سخته وي. د سیمه ییزې حکومتولۍ د لومړۍ درجه مسوولینو یانې والي او امنیتي قوماندان او همدارنګه د اړوندو وزارتونو د مسوولینو مسوولیت دی چې خپلې اړوندې

۱ څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندویه ټولنه لومړی چاپ، ص ۸۶-۸۷.

اداري او رياستونه د دغه ور فساد او انحصار له حالتو وباسي او په خدمتگرو ادارو يې بدلې كړي. په دې برخه كې د ولس او خلکو رول هم ډېر مهم دی. دوی دې اوله درجه مسوولينو ته د فاسدو او انحصاري او بي كفايته ادارو په اړه خپل مستند شكاياتونه وكړي. حتی په دې اړه دې سوله ييز لاريونونه وكړي، ځكه د خلکو غږ او اقدام په دې برخه كې مهم دی تر څو يو مثبت ولسي فشار وارد شي او د همدغه فشار له امله ټول مسوولين متوجه شي او اقدام وكړي. تر هغو چې د سيمه ييزې حكومتولۍ په كچه دا او دېته ورته نورې ستونزې او بي عدالتۍ له منځه لاړې نشي او خلکو ته پر وخت او مهمې اسانتياوې او خدمات وړاندې نشي، نو تر هغو به د حكومت او ولس تر منځ شته واټن د كمېدو پرځای برعكس ورځ تر بلې زيات شي.

د موضوع پېژندل: (Introduce of tittle)

لكه څرنگه چې يوشمېره پېړۍ د غير متمرکزې (سيمه ييزې) حكومتدارۍ عصر گڼل كېږي، په دې عصر كې اصلاحات او ستراتيژۍ ټولې په غير متمرکزې حكومتدارۍ كې رامنځته كېږي، غير متمرکزې حكومتداري د شفافيت، حساب، كتاب، ځواب ويلو او همدارنگه د بني حكومتولۍ ضمانت كوي. نن د انكشاف يا پرمختگ په زده كړو كې ولسواكي (Democracy) او غير متمرکزې حكومتداري (Decentralization) د هيوادونو د پرمختگ اساس جوړوي. نن ورځ د پرمختگ فعاليتونه د بيروكراسۍ د كمولو او د ادارو د غيرې متمرکز كولو سره نښتي ښكاري، ترڅو وكولاى شي د نړيوالتوب او ازاد بازار اړتياوو ته سم ځواب ووايي، نو په همدې اساس سيمه ييزه حكومتولۍ او د هغو مديريت نه تنها په ولسواكو هيوادونو كې ورځ تربلې رشد او وده كوي، بلكې په هغه دولتونو كې، چې هغه ولسواك ندي هم ورځ تربلې غښتلي او مخ پر وړاندې حركت كوي، دا چټك پرمختگ نه تنها، چې تر غربي نړۍ پورې محدود نه شو، بلكه ريښې يې شرقي نړۍ ته هم ورسيدې. سيمه ييزه حكومتولي ټولو هغو طبقاتو د حكومتولۍ ته راجع كېږي، چې د مركزي يا ملي حكومت څخه ښكته خواته ترسره كېږي. دا اصطلاح كيداى شي، يو څه گډوونكي وي، ځكه په فدرالي حكومتونو كې، لكه په امريكا كې هر فيدریشن يا ايالت ته د سيميزې حكومتولۍ واحد ويل كېږي، همدارنگه د يا ولايت او د ښار حكومتولي ته هم د سيمه ييزې حكومتولۍ كليمه استعمالېږي. په عمومي توگه، مور وپلاى شو، چې مركزي حكومت د ملي حاكميت، اړوند مسايلو د بررسې، لكه د بهرني سياست د پلي كولو د پاره استعمالېږي، خو سيمه ييزه حكومتولي له مركزي حكومت يا ملي حكومت څخه په رابښكته كچه د حكومتولۍ مسايلو سه سرو كار لري. خو بيا هم په اوسنۍ نړۍ كې، لكه د اروپا په اتحاديه كې دا بحث نور هم مغالطې ته ځي، چېرې چې بهرنۍ سياست د سيمې په كچه ترسره كېږي نه د هيواد په كچه. اداري جوړښت او د حكومتدارۍ واكونه د سيمې په كچه د مختلفو هيوادونو په وړاندې مختلف دي، د مركزي حكومت څخه ښكته حكومتي پور عموماً د اداري جوړښتونو يا اداري واحدونو او د سياسي واك لرونكي وي. سياسي سيمه عبارت له هغه سيمې څخه ده، چې د انتخابي حكومت لرونكي وي. او اداري ساحه يا سيمه عبارت له هغې سيمې څخه ده، چې د يو خدمت (يا عامه خدماتو) د عرضي او كنترول د پاره ايجاد شوي وي. مور په عمومي توگه دا خبره نه شو تثبیتولای، ځكه د مثال په ډول په هالنډ كې سياسي سيمه نېغ په نېغه د ملي حكومت څخه را ښكته پور د حكومتولۍ نه دی، بلكې د ولايت او ښار ترمنځ واقع سياسي

جوړښت دی. یوه لاره د سیمه ییز حکومت د مطالعې یا رامنځته کېدو لپاره هغه د سیمو ایجاد یا د سیمه ییزې حکومتولۍ د رامنځته کېدو پروسه ده. د سیمې پال (Regionalism) سیمې په کچه جغرافیه رامنځته کول دي، چې عموماً د مرکزي حکومت په خلاف ترسره کېږي، خو سیمیز کول (Regionalization) بیا د حکومت په واسطه ترسره کېږي، ترڅو د سیمې په کچه محلي حکومتولۍ او محلي ادارات رامنځته کړي. د سیمې پال یا ریجنلیزم یو ایډیالوژیک یا سیاسي حرکت یا خوځښت دی، چې د سیمې په کچه، چې د ځانگړي جغرافیه سره سمون خوري د ځانگړي سیاسي جوړښت یا پیژندگلۍ پر بنسټ د سیمیز حکومت رامنځته کولو پروسې ته ویل کېږي، لکه د نشنلزم په څېر ریجنلیزم هم د اروپا په گڼو سیمو کې د نولسمې پېړۍ په اوږدو کې وده وکړه. گڼو خلکو د گڼو ځانگړنو یا ټولنیزې پیژندگلۍ (Collective Identities) له مخې د سیاسي گڼو جوړښتونو رامنځته کولو ته مخه وکړه. د هغو کوښښونو په المان او ایټالیا کې، د مثال په ډول د نویو دولتونو د رامنځته کېدو سبب شو، کوم چې د سیمو په کچه رامنځته شول. په دې برخه کې داسې کوښښونه هم ترسره شوي، چې د سیمې په کچه نوی سیاسي جوړښتونه یا دولتونه د امپراطوریو له خیتو راجور کړي. سیمه جوړونه (Regionalization) بیا ډیر له پاسه د بنسټه خوا سیاست ته ویل کېږي. یا داچې دا تر ډیره بریده د اداري جوړښت د رامنځته کېدو په مانا وي نسبت سیاسي تشکیل یا اداري جوړښت رامنځته کولو ته په بنسټه، مرکزي حکومت کوښښ کوي، چې د اداري چارو د سمونو او سمبالښت دپاره د سیمې په کچه اداري واحدونه رامنځته کړي. سیمه جوړونه کېدای شي داسې رامنځته شي، چې مرکزي حکومت ټول واکونه له ځان سره خوندي وساتي او یا دا چې مرکزي حکومت ځینې ځانگړي اداري واکونه په خپلواکه توگه سیمیز حکومت ته محول کړي. په داسې جوړښت کې عموماً مالي مسایل یا واکونه تل د مرکز او سیمې ترمنځ د کشمکش د را پیدا کېدو سبب گرځي. مالي اړیکې عموماً د حکومت د اداري واحدونو ترمنځ جنجالي مسایل گڼل کېږي. مرکز عموماً د خپلو اقتصادي پلانونو په لړلو سره غواړي په مالي مسایلو کنټرول ولري د کومو پایلې، چې عموماً د سیمې د حکومتونو په کړنو او جوړښت اغېزه بندوي، د مثال په ډول، د پیسو په پرسوب به مرکزي حکومت په ډېرو سختیو کنټرول لرلای شوی، په هغه صورت کې که چیرې سیمه ییز حکومتونه د پرسوب یا د پیسو د نرخ په ټاکلو کې بنسټ ولري. همدارنگه سیمه ییزې ادارې یو ډول مالي خپلواکۍ ته اړتیا لري ددې دپاره که چیرې هغوی د یو هیواد د اداري کارونو د مخ بیولو او تنظیم د پاره په دندو گمارل کېږي او یا هم د مرکز د پالیسیو د عملي کېدا غوښتنه ترې کېږي.^۱

لکه څرنګه چې د افغانستان حکومت د اساسي قانون په اساس په مرکزي او محلي حکومتونو باندې ویشل شوی، نو په همدې اساس داسې قانون (۸) اتم څپرکي د ادارې تر عنوان لاندې لیکلو سره ۱۳۶ ماده یو مرکزي حکومت پیش بڼې کوي، نو په همدې اساس د جوړښت له پلوه د افغانستان د اساسي قانون (۸) اتم څپرکي، په ملي کچه د وزارتونو په چوکات کې د اداري واحدونو او همدارنگه په سیمه ییزه یا ټیټه کچه د ولایتونو، ولسوالیو، کلیوالي شوراګانو او د ښاروالۍ د بنسټونو د ایجاد وړاندوینه کوي. د اساسي قانون په اساس سیمه ییزه حکومتولۍ د مرکزي حکومت برخه او جز گرځي، چې اکثریت مهمې پریکړې د مرکزي حکومت لخوا کېږي، چې په بنسټیزه توگه د مراتبو د لړۍ د

۱ څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندویه ټولنه لومړی چاپ، ص ۷۳، ۸۶

عمودي اړيکو د مخبېلگې له مخې پر مخ ځي. په دې ليکنه کې زه د افغانستان د سيمه ييزې حکومتولۍ مديريت او جوړښت ته کتنه کوم.

څېړنيزه پوښتنه (Research Question)

آيا د افغانستان د سيمه ييزې حکومتولۍ اوسنۍ وضعيت څرنگه ارزولای شو؟

د څېړنې اهداف (Research goals)

- څو په دې برخه کې ښه پوهه ترلاسه شي چې په اوسني وخت کې د افغانستان په سيمه ييزه کچه او په تيره بيا د حکومت تر نفوذ لاندې سيمو کې، حکومتداري څنگه کار کوي.
- د سيمه ييزې حکومتولۍ په تگلارې کې له اوسني سمون سره د سيمه ييزې حکومتولۍ د پلي کوونکو د کارونو، ونډو، بهيرونو، چوپړونو، مسوليتونو او صلاحيتونو په اړه پوره وضاحت کول؛

د څېړنې اهميت او ضرورت:

د سيمه ييزې حکومتولۍ د سېسټم کاري ډگر ډير مهم دی. د عامه خدمتونو رسونه د ادارې د سيمه ييزو واحدونو لخوا په ځايي کچه ترسره کېږي، خو د دغو چوپړونو په اړه مهمې پرېکړې د مرکزي حکومت لخوا کېږي، چې په بنسټيزه توگه د مراتبو د لړۍ د عمودي اړيکو د مخبېلگې له مخې پر مخ ځي.

په ټولنه کې د سازمانونو خپله اداره کول د انسانانو له طبعي اړتياوو څخه دي، خو د ټولنيزوالي ځانگړنې پر بنسټ هېچاته هم اجازه نشته چې په وگړنيز شکل خپلې اړتياوې په خپله پوره کړي يا په يوازېتوب ژوند وکړي؛ نو د ټولنيز ژوند د پرمخ بيولو په خاطر په ملي، ايالتي، او محلي کچه د سېسټم موجوديت ته اړتيا ده؛ ترڅو د بشري ژوند بېلابېلې برخې ترتيب او تنظيم کړي او دسپلين رامنځته کړي.

د همدغو برخو د ترتيب او تنظيم په پار دولت (نظام) رامنځته کېږي، د ملي گټو د ساتنې او اوامرو تنظيمولو لپاره ځانته بېلابېلې ادارې او مديريتونه جوړوي؛ څو په ملي او سيمه ييزه کچه دعوامو د ژوند سطحه لوړه کړي، ټولې ستونزې له منځه يوسي او يو هوسا او پرمختللي ټولنه رامنځته کړي.

افغانستان چې ۳۴ ولايتونه، کابو ۴۰۰ ولسوالۍ او زرگونه کلي لري. د سيمه ييزې حکومتولۍ کاري ډگر په دې مهم دی، چې د پلازمېنې کابل ښار له چارو پرته د پرېکړې کولو ټول بهيرونه پکې بايد شامل وي.

تېرو لیکنو ته کتنه (Literature Review)

ددې څیړني موضوع (په افغانستان کې د سیمه ییزې حکومتولۍ اوسني وضعیت ته کتنه) ده، دا ډول څیړنې په افغانستان کې د سیمه ییزې حکومتولۍ تر عنوان لاندې او دېته ورته موضوع گانو په اړه ډیرې زیاتې لیکنې او څیړنې ندي شوي تر اوسه پورې یې واکونه او مسولیتونه سم نه دي روښانه شوي، په اکثریت مواردو کې گونگ پاتې دي خو بیا هم ځینې نړیوالو د افغانستان په سیمه ییزه حکومتولۍ کې ځینې لیکنې او څیړنې د افغان حکومت سره په گډه همکاري پدې برخه کې کړې دي، چې ځینې یې په لاندې ډول دي.

د افغانستان د څیړنې او ارزونې اداره (AREU)، او د جرمني د اقتصادي همکاريو او پراختیا فدرالي وزارت ترتمویل لاندې، آریا نجات، کرپستوف گوستوني، بصیر فدا، او یان کولر، ۱۳۹۵ کال کې په (په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولۍ) تر عنوان لاندې څېړنه ترسره کړې، چې هدف او نتیجه یې د شورا (د سیمه ییزه پرمختیایي شورا کاري فعالیت، د شورا بنسکلیتیا، ټاکنې او د ملي پیوستون پروگرام تادیات) د راتلونکې او د ولسوالۍ او کلي په کچه د حکومتولۍ په اړه د برداشتونو، ترمنځ اړیکې پیدا کول وو. کوم معلومات چې دوی په دې برخه کې وړاندې کړي، غواړم چې دې برخه کې نور معلومات هم ور اضافه کړم، لکه: په اوس وخت کې د سیمه ییزو شوراگانو رول، د ولسوالۍ او کلي د اړیکو ارزونه؛ هغه څه دي چې زه غواړم ورته کتنه وکړم.

همیش نیکسن، ۱۳۸۷ل، ددې عنوان لاندې (په افغانستان کې د سیمه ییز حکومت جوړونه)، ژباړه، امان الله اټل، د ۱۳۸۸ل، څېړنه ترسره کړې چې نتیجه او موخه ددغه څیړنې د ۲۰۰۲ م کال راپدې خوا په افغانستان کې په بیلابیلو سیمه ییزو کچو کې د حکومت جوړونې د نوښتونو د یوې لړۍ په هکله د شواهدو او لیدنو کتنو تشریح او انځورول وو. دلته زما هدف د (۲۰۰۲م) کال راپدې خوا هغه بدلونونه چې د سیمه ییزې حکومتولۍ په جوړښت کې رامنځته شوي ددې څېړنې په اساس غواړم ورته کتنه وکړم. چې آیا تر اوسه په سیمه ییزه حکومتولۍ کې هغه د ۲۰۰۲ م کال ستونزې حل شوي؟

د افغانستان د څیړنې او ارزونې اداره (AREU)، او د جرمني د اقتصادي همکاريو او پراختیا فدرالي وزارت ترتمویل لاندې، نعمت الله بېژن او فرحت امیل، ۱۳۹۵ل، (په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول) تر عنوان لاندې څېړنه ترسره کړې، د دې څېړنې اصلي هدف او نتیجه دا وه چې په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول څومره موثر او گټور دي. زه غواړم معلوم کړم چې د افغانستان په سیمه ییزه حکومتولۍ کې د پلان او بودیجې په هغه اوسني مېکانیزم کې ورڅخه استفاده کیږي څنګه دی؟، او هم په اوس وخت کې د پلان او بودیجې د غیر مرکزي کولو موثریت څومره گټور دی؟ غواړم ورته کتنه وکړم.

همدارنگه د افغانستان د څېړنې او ارزونې ادارې په معلوماتي پانه کې د (سارا لیستر او همیش نیکسن، ۲۰۰۶م)، څېړنه (ژباړونکی: احمدالله امرخیل) چې عنوان یې (په افغانستان کې د ولایاتو د حکومت جوړښتونه له گډوډیا څخه د سمون په لور) تر سره شوي ده داهمیت وړ ده. غواړم معلوم کړم چې د ۲۰۰۶ م کال څخه تر اوسه دې گډوډیو ته کومې د حل لارې وړاندې شوي؟

همدارنگه د په ایران کې د سیمه ییزې حکومتولۍ په باره کې د دکتور ابراهیم رومینا، څېړنه چې په (۱۳۹۵ل) کال کې ترسره کړې، د څېړنې موضوع، (تاثیر تخصص گرایي بر کارکرد دولت محلی، مورد: شورای اسلامی شهر ایران)، چې نتیجه یې په تهران کې په سیمه ییزه حکومتولۍ کې د ولایتي شورا لپاره د مسلکي اشخاصو د نشتون، د دوی د تجربې نشتون او په سیاسي سلیقه د دوی انتخاب له وجې د دولت کارونو ته ځنډ جوړ کړی. دلته زه غواړم معلوم کړم چې آیا دغه ستونزې د افغانستان په سیمه ییزه حکومتولۍ کې هم شته او کنه؟

د څېړنې میتودولوژي (Research Methodology)

په دغه څېړنه کې ما د دوهم لاس معلوماتو (secondary data) څخه ګټه اخیستې ده، دغه دوهم لاس معلومات مې په سیستماتیکه توګه، په افغانستان کې اړوند اداراتو څخه چې پدې برخه کې معیاري لیکنې کړې، همدارنگه د معیاري کتابونو، مقالو، څېړنو، قوانینو، ژورنالونو او انټرنېټ څخه ترلاسه کړې.

هڅه مې کړې چې هغه معلوماتو ته ترجع ورکړم چې د قوي اعتبار څخه برخمن وي، تر څو په راتلونکي کې مو مونوګراف د اعتبار او استفادې وړ واوسي.

لومړی څپرکی سیمه ییزه حکومتولي

لومړی مبحث - د سیمه ییزو حکومتونو تاریخچه

په علمي لحاظ د سیمه ییزو حکومتونو رامنځته کېدل د دوه عمده فلسفي جریانونو د برخوردونو نتیجه ده چې دغه جریان عبارت دی له (چاري خپله اداره کول او مطلوب مدیریت)؛ نو چاري خپله تنظیمول یا اداره کول هم عملي اړتیا ده او هم فلسفي، ځکه چې چاري خپله اداره کول د انسان په فطرت کې نغښتي دي او ټول ورته ترجیح ورکوي؛ نو په دې اساس چاري په خپله اداره کول هغه انسانان پرمخ بیایي، چې په گروپي فعالیتونو کې گډون لري چې په خپل نوبت سره د خود مختاری او آزادی ښکارندويي کوي. په خپله د اداره کولو انګېزه ځکه رامنځته شوي چې وگړي خپل ځانونه د پرېکړو په نیولو کې شریک کړي؛ نو همدغه امر د محلي ادارې سره د خلکو لیوالتیا زیاته کړي؛ خو د چارو په تنظیم او اداره کولو کې برخه واخلي. دا چې په خپله اداره کول (تنظیمول) هم حکومت او هم خلکو لپاره مطلوبې پایلې لري؛ نو همدغه ځانگړنه بشري ټولنه اړکړه، چې د سیمه ییزو حکومتونو په تشکیل کې په خپله اداره کولو روش اختیار کړي؛ نو تاریخي شواهد ښایي چې د سیمه ییزو حکومتونو شکلونه د ډېر پخوا راهیسي موجود وو. د سیمه ییزو حکومتونو د تاریخي ریښې زیاتې بېلگې شته. لکه، د انگلستان انګلوساکسون دهمې (۹ز) پېړۍ په اوایلو کې د کلانتر (قبیله ای) سیمه ییز حکومت درلود، چې د نظم او ارامتیا (نظم او امنیت) خاصې چاري یې ترسره کولې. همدارنگه په نهمې (۹ز) پېړۍ کې د انگلستان په محلي مناطقو کې واکمنانو د پاچا له لوري د وضع شوي دستور په اجرا اقدام کاوه، چې کرار کرار یې قدرت زیات شو تردې چې د محکمې د اجرائیه رئیس تر سطحې پورې یې ارتقاء پیدا کړه. انگلستان چې کله په (۱۰۶۶ز) کال د نورمن لخوا فتح شو؛ نو په سیمو کې د پاچا د استازي په توګه د نظامي، پولیسي او نظمیه امورو کې د پاچا استازی وټاکل شو؛ خو د نورمن قدرت غوښتنه او د خلکو نه رضایت د دې باعث شو چې پاچا ترې کرار کرار لاس واخلي؛ نو له دې وروسته پولیس او نظمیه چارو ته استازي د سیمې خلکو ټاکل، د امریکا په متحده ایالاتو کې د (۱۹۵۰ز) لسيزې په اخیښو کلونو کې همدا اتفاق رامنځ ته شو، ایالتي پولیسو د محلي پولیسو په عنوان په ښاري حوزو (ښاري پولیسي واحدونو) کې هم خپل نقش له لاسه ورکړ او پولیسي چاري محلي واحدونو ته په واک کې ورکړل شوي. د فیوډالي سیستم د زرګونو کلونو حاکمیت وروسته په یادو هېوادونو کې سلطنتي او دیموکراتیک سیستمونو سره محلي ادارې سیستم لوړو پړاوونو ته رسیدلی. تاریخي پېښې ښایي چې په یو دوره کې سیمه ییزو حکومتونو فعالیتونه پیل کړل او فعال حضور یې درلود؛ خو بیا یې په یوه اوږد مهاله دوره کې خپل اهمیت دلاسه ورکړ؛ البته په دوو وروستیو پېړیو کې یاد سازمانونه بیا جوړ شوي او تر دې دمه خپل حیات ته دوام ورکوي. په فرانسه کې سیمه ییز حکومتونه د انگلستان نورمن حکومت څخه پخوا د فرانکیشن په سلطنت کې شتون درلود او دسلسله مراتبو په اساس د روم جمهوري پورې تړاو درلود.^۱

پس ویلای شو چې، سیمه ییز حکومت د دوه عمده فلسفي جریانونو په پایله کې رامنځته کېږي چې دغه دوه جریانات د مدیریت کونې او په کار اچونې څخه عبارت دي، د مدیریت کونې په اساس په

^۱ ټاټب، نقیب الله او جعفر، حضرت. (۱۳۹۷ ل). اداري حقوق. جلال آباد: مومند خپرنډویه ټولنه، لومړی چاپ، ص (۳۲-۳۳)

محلي كچه د مشر ټاكنه رامنځ ته شوه او د كاراچونې د فلسفې په اساس هغه فاصله چې په محلي كچه د ټولني او دولت ترمنځ وجود درلوده له منځه ولاړه، يعنې په محلي سطحه ستونزې درك شوې.^۱

دوهم مبحث - په افغانستان كې سيمه ييزه حكومنداري

د معاصر افغانستان بنسټ د احمد شاه بابا لخوا په (۱۷۴۷) ز كال كيښودل شو، چې په دې توگه يې د حكومنداري اساساتو بنسټونه رامنځته كړل. د افغانستان د حكومنداري جوړښت له پيله د مركزي سيستم په اصولو ولاړ رامنځته شوي دي، خو د وخت په تېرېدو يې د سيمه ييزې حكومنداري د بنسټونو د تقويې او نويو جوړښتونو د رامنځ ته تگ د پاره زميني برابرې شوي. افغانستان په نولسمه او همدارنگه شلمه پېړۍ كې د بهرنيو يرغلونو تر تاثير لاندې (چې په خپل وار د انگريز د استعمار او بيا د پخواني شوروي د استعمار تر يرغل لاندې راغې) د حكومنداري د بنسټونو په جوړښت او ترتيب كې نوې اساسات رامنځته كړل. د افغانستان په سياسي تاريخ كې تر ډيره بريده د حكومنداري اختياراتو او واكونو له مركز (امير او پاچا) سره خوندي پاتي شول، د حكومنداري سنتي يا دوديزې بني د وخت په تېرېدو پرمختگ وكړ. د افغانستان د كورني سياست پاى د ثور د کودتا او بيا د پخواني شوروي له يرغل سره سم رامنځته شو. د شوروي يرغل له ماتې سره سم افغانستان د انارشي خواته تيل وهل شو، سيمه ييزه حكومنداري او مركزي حكومنداري خپله ترټولو بده بڼه خپله كړه، چې بالاخره د طالبانو په ايجاد او راتگ تمامه شوه. د حكومنداري معاصره بڼه د طالبانو له ماتې سره سم د (۲۰۰۱) م كال څخه را په ديخوا پيل شوه. افغانستان د لومړي ځل لپاره يو جامع او نسبتاً بڼه اساسي قانون په كال (۲۰۰۴) كې خپل كړ، نوى اساسي قانون هم د حكومنداري بڼه مركزي (Centralized) تعريف كړه. د سيمه ييزې حكومنداري د بنسټونو جوړول او رغول په افغانستان كې ډير وخت او ظرفيتونو ته اړتيا لري، د افغانستان په تاريخ كې په لومړي ځل په (۲۰۰۵) م كال كې ولايتي شوراگانې جوړې شوې. د ولسواكۍ د دورې له پيل سره په افغانستان كې سيمه ييزې حكومنداري ته په لومړي ځل ځانگړې پاملرنه وشوه. په (۲۰۰۷) م كال كې د سيمه ييزې حكومنداري چارې او واكونه له كورنيو چارو وزارت څخه د سيمه ييزې حكومنداري خپلواك رياست ته منتقل يا محول شول. د سيمه ييزې حكومنداري د خپلواك رياست په جوړښت سره د سيمه ييزې حكومنداري د اساساتو د رغولو او رامنځته كولو كار تخصصي شو، نوموړي اداره په مستقيمه توگه ولسمشر ته د خپلو كارونو او كړنو په اړه راپور ورکوي. د سيمه ييزې حكومنداري په برخه كې په لومړي ځل په كال (۲۰۱۰) كې د سيمه ييزې حكومنداري د پاليسي له مخې د سيمه ييزې حكومنداري قوانين رامنځته شول، چې د ولاياتو د چارو قانون، د ولسواليو په كچه قانون، د كليو په كچه قانون او همدارنگه د ښارواليو قوانين رامنځته شول.^۲

د سيمه ييزې حكومنداري په پياوړتيا او تقويه كې د كليو د پراختيا د وزارت كردار هم ډير ارزښتمن دى. د كليو د پراختيا وزارت د ملي همبستگۍ يا (NSP_ National Solidarity Program) له لارې د كليو او بانډو په كچه د مشاركت، د پروژو مديريت، شفافيت او بالاخره د ولس د پياوړتيا او خونديتوب د ظرفيتونو ايجاد او جوړښت ته پام كړى دى. همدارنگه د كليو د پراختيا وزارت د

^۱ همدرد، نياز محمد. (۱۳۹۶ل). محلي اداره، جلال آباد، يار خپرنډويه ټولنه، دوهم چاپ، ص(۴۲-۴۳)
^۲ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حكومتونو اداره، كندهار: عرفان خپرنډويه ټولنه لومړى چاپ، ص(۱۸۰-۱۸۱)

کلیو په کچه انکشافی جرگې یا شوراکانې جوړې کړې، چې د سیمه ییزې حکومتداری په ډیره تېټه کچه د حکومتداری کارونه په مخ بیايي.

لومړی مطلب - په افغانستان کې د سیمه ییزو حکومتونو تحولات

په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتونه ډېرې تاریخي مخینې لري؛ خو درسمې نهادونو تاسیس چې د سیمې د اوسیدونکو د پاره په اجرائیوي امورو کې د ګډون زمینه برابروي دنورو نویو سیاسي او حکومتي اداراتو په څیرد جریانونو پورې مشروط شوي دي؛ نو په افغانستان کې د سیمه ییزو حکومتونو تاریخچه څو مختلفو دورو کې د برسی وړ ده.

لومړي جز - د امیر عبد الرحمن خان د واکمنۍ پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت

د امیر عبدالرحمن خان د واکمنۍ پرمهال افغانستان په داسې هېواد بدل شو چې د ساده او بسیط مرکزي حکومت لخوا اداره کېده. کابل د هېواد د پایتخت او د سیاسي قدرت او اداري مرکزیت په ډول په رسمیت وپېژندل شو. امیر په خپلو اداري تشکیلاتو کې وزارتونه او کابینه نلرله. امیر افغانستان په جغرافیوي واحدونو ویشلی و چې د حکومت داستازو (والیانو) لخوا اداره کېده. البته په سیمه ییزه سطحه اداري واحدونو ته د صلاحیتونو سپارل د مرکزیت له منځه وړلو دلیل نه و، بلکې دهغه کار موخه په موضوعاتو کې د سیمه ییزو حاکمانو د دخالت لپاره زمینه سازي او اسانتیا برابرول و.^۱

دوهم جز - د امیر امان الله خان د واکمنۍ پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت

کله چې امیر امان الله خان واکمن شو دده تر مشرۍ لاندې د افغانستان د خپلواکۍ اعلان وشو. سره له دې چې په دې وخت کې افغانستان یو متمرکز هېواد ګڼل کېده؛ مګر دهغه سیمه ییزې ادارې له خپلواکۍ څخه برخمنې وې. (۱۹۲۳ز) کال د اساسي نظامي د (۶۳) مادې د لومړي بند په اساس ولایتي ادارو د درېو اصولو له مخې فعالیت درلود:

۱- د مرکزي قدرت ټینګښت

۲- د دندو وېشنه

۳- د څرګندو مسؤلیتونو ټاکل

سیمه ییزې ادارې د مرکزي حکومت لخوا کنترولیدې چې دا کار د فرانسې د نظام له کړنو سره مشابه دی. څرنگه چې مخکې هم وویل شول مرکزي حکومت له وزیرانو، لومړي وزیر او شاه څخه جوړ شوی یو له مهمو وزارتونو څخه د کورنیو چارو وزارت و چې سیمه ییزې ادارې واحدونه (مدیریتونه) او مقامات د دې وزارت له فرعي برخو څخه ګڼل کېده. دافغانستان سیمه ییزاداري په ولایتي اداراتو او اعلی حکومتونو وېشل شوي وې. اعلی حکومتونه د والیانو او ولایتونه د نایب الحکمو لخوا اداره کېدل. دنن په څیر د کابل نایب د والي په نامه یادېده. د (۱۹۲۳ز) کال د اساسي نظامي (۳۹)

^۱ ټاټب، نقیب الله او جعفر، حضرت. (۱۳۹۸ ل). د سیمه ییزو حکومتونو مدیریت، جلال آباد: مومند خپرندویه ټولنه، لومړی چاپ، ص (۳۴-۳۵)

مادي پر اساس هر ولايت يو مشورتي مجلس درلود چې نوموړی مجلس به د ولايت د حساسو او مهمو مسائلو لکه دمالي، امنيتي او نورو موضوعاتو په تړاو فعاليت کاوه.^۱

هغه مهمي ادارې چې د ولايتي ادارو تر څنګ رامنځته شوي عبارت دي له:

۱ — مستوفيت (د دارايی اداره): د دې ادارې مشر ته مستوفي ويل كیده چې د شاه لخوا دې مقام ته ټاكل كیدل، د ولايت مالي ځانګي په يو ولايت كې د هماغه ولايت د مستوفيت تر نظر لاندې كار كاوه، خو كله به چې د اړوندو ادارو كارمندان د نافذه مالي نظامنامي او لارښوونو مطابق عمل ونه كړ، مستوفي شخصاً د هغه په اړه څېړنې كولى شوي چې بيا به يې هغه والي ته وړاندې كولي، همدارنگه د والي په غياب كې مستوفي د ولايت د سرپرستۍ وړتيا درلوده.

۲- د پوهني اداره.

۳- د کرنې اداره.

۴- د بهرنيو چارو اداره.

۵- د خزانه دارۍ اداره.

په دې دوره كې (لوی حكومت، حكومت، علاقه دارۍ او كلي) مهمې چارې ترسره كولي، چې په لاندې ډول روښانه كېږي:

۱- لوی حكومت: ولايتونه د فرعي واحدونو په توګه په لويو حكومتونو وېشل شوي وو چې دغه هر واحد لوی حكومت به د لوی حاكم له خوا اداره كېده، د ګڼو مديریتونو لکه مالي مدیریت، بهرني مدیریت او نورو ترڅنګ دغه هر فرعي واحد او لوی حكومت يو مشورتي مجلس هم درلود. دغه مشورتي مجلس د ولايت د مشورتي مجلس په څير صلاحیتونه لرل چې د لوی حكومت تر چارو پورې محدود وو.

۲ — حكومت: لوی حكومتونه خپله په داسې حكومتونو وېشل كيدل چې هر حكومت به د يو حاكم لخوا اداره كېده. د دندو او صلاحیتونو حدود به ورته د والي لخوا ټاكل كيدل. واليان به دهغه وخت د كورنيو چارو وزارت د مامورينو له خوا نومانده او بيا به د كورنيو چارو د وزير له خوا د والي په توګه ټاكل كيدل.

۳ — علاقه دارې: د سيمه ييزو حكومتونو ځانګي او برخي علاقه دارۍ جوړوي چې د علاقه دار لخوا به اداره كیده.

۴ — كلي: علاقه دارۍ بيا په كليو وېشل شوي وه چې د هر كلي چارې به د هماغه كلي د ملك لخوا اداره كیده.

^۱ ټاټب، نقیب الله او جعفر، حضرت . (۱۳۹۸ ل) . د سيمه ييزو حكومتونو مدیریت، جلال آباد : مومند خپرنډويه ټولنه، لومړی چاپ، ص (۳۵- ۳۶)

دریم جز- د امیر امان الله خان تر واکمنی وروسته د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت

د امیر حبیب الله خان کلکانی د حکومت له سقوط څخه وروسته نادرشاه قدرت ورسید. نادرشاه په (۱۹۳۱ز) کال کې نوی اساسي قانون تصویب کړ او سیمه ییزې ادارې یې له نهو (۹) ولایتونو او اعلی حکومتونو څخه جوړې شوې وې. ولایتونه په (۱۲) لویو حکومتونو، لوی حکومت پر (۱۰۲) حکومتونو او حکومت په (۱۶۳) علاقه داریو وپشل شوې وو. په دې وخت کې د محلي ادارې جوړښت (۱۳۰۵ل) کال د اساسي نظامنامې له مخې د اداري جوړښت ته ډیر ورته و، سره له دې په دې دوره کې عمده فرق د ولایتي مشورتي مجلس نقش و، چې هر مشورتي مجلس له ټاکل شویو او استحقاقي غړو څخه جوړ و. ټاکل شوي غړي د پارلمان د غړو د استازو په توګه ګڼل کیدل او استحقاقي غړي د مرکزي ادارو د رئیسانو او وزیرانو د استازو په توګه نقش لاره او د لویو والیانو تر نظر لاندې یې دنده تر سره کوله. د یادونې وړ ده چې ولایتي مشورتي مجلس یوازې اداري وړتیا نلرله؛ بلکې قضایي وړتیا یې هم لرله چې په لاندې ډول یې ځینې اقدامات ترسره کول:

۱- قضایي صلاحیتونه

- (۱) که چیرې یو کس د ذیصلاح محکمي له خوا مجرم ونه پیژندل شي، موضوع باید مشورتي مجلس ته راجع او هلته تر غور او برسی لاندې ونیول شي، وروسته تر دې اړونده محکمه کولی شي چې خپل تصمیم د تورن د برائت په بنا صادر او یا هغه په جزا محکوموي.
- (۲) د اداري کارمندانو او پرسونل څارنه.
- (۳) د حقوقو د نقض قضیو ته کتنه، چې په هغه نقض کوونکي له سلو (۱۰۰) افغانیو څخه په زیاتي نقدي جزاء محکوم شوي وي. یا کومه قضیه کې د استنباف غوښتنې صلاحیت موجود نه وي، یا په اصول نامه کې د جزاء د تطبیق لپاره قانوني دلیل وړاندې شوی نه وي.

۲- تقني صلاحیتونه

د هغه مورد په اړه د نظر څرګندولو حق لرل چې د قانون په واسطه پیش بینی شوي نه وي.

۳- اداري صلاحیتونه

- (۱) د ولایتي نویو کارکوونکو د استخدام په اړه د نظر د څرګندولو حق.
- (۲) د ولایتي بودیجې په اړه د نظر د څرګندولو حق.
- (۳) د احتکار^۲ او د هغه د مخنیوي په اړه د خبرو کولو حق.
- (۴) هغه ټول موضوعات چې د اصولنامو او قوانینو له مخې د مجلس د صلاحیت په چوکاټ کې قرار لري.

۱ ثاقب، نقیب الله او جعفر، حضرت. (۱۳۹۸ ل). د سیمه ییزو حکومتونو مدیریت، جلال آباد: مومند خیرندویه ټولنه، لومړی چاپ، ص ۳۲-۳۶
۲ احتکار: د قیمتونو د لوړتیا په موخه د خوراکي توکو پټول دي

څلورم جز - د ظاهرشاه د واکمنۍ پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت

د نادر شاه له ترور څخه وروسته ظاهرشاه په (۱۹۳۳ز) کال د نومبر د میاشتې په (۸) نېټه هغه مهال چې خپله د ظاهرشاه عمر نولس (۱۹) کاله و، د افغانستان د پادشاه په توګه د واکمنۍ پر تخت کېناست. په (۱۹۶۴ز) کال کې نوی اساسي قانون تصویب شو. د افغانستان یو واحد او ساده هېواد و، اداري نظام یې د تمرکز ګرایی د اصل پر بنیاد ولاړ و، د مملکت اداره په بې شمېره واحدونو ووېشل شوه، چې هر واحد د یو وزیر لخوا اداره کېده، د اساسي قانون د (۱۰۸) مادې له مخې سیمه ییزې ادارې په ولایتونو ووېشل شوې. د (۱۰۹) مې له مخې هر ولایت د یو ولایتي حکومت او یوې ولایتي شورا لرونکی و، ولایتي شوراګانې د عمومي، ازادو، خپلواکو او سریع ټاکنو له لارې جوړېدې او سیمه ییزو ادارو ته یې د مشورو دنده په غاړه وه، څو د مرکزي دولت د پرمختیایي موخو د تحقق په پروسه کې د اړوند ولایت په خوا کې برخه ولري. سربېره پردې د ښاري چارو د تنظیم او ترسره کېدو په خاطر ښاروالی رامنځته شوي.

پنځم جز - د سردار محمد داوود خان د حکومت پرمهال د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت

محمد داوود خان چې په خپل وخت کې د اداري اصلاحاتو یو پلوی ګڼل کېده. د هغه د ولسمشرۍ دوره له (۱۹۷۳ز) کال څخه د هغه تر وژلو یعنې تر (۱۹۷۸ز) کال پورې وه، چې د افغانستان د خلق دیموکراتیک ګوند په کودتا منتج شوه، په (۱۹۷۶ز) کال کې نوی اساسي قانون چې په افغانستان کې یې نوی جمهوري نظام اعلان کړ او په (۱۹۷۶ز) کال د اساسي قانون د (۲۶) مادې پر اساس د افغانستان اداري نظام د تمرکز ګرایی په اصل راجور شو. حکومت تر ټولو لوړ ارګان و، د اساسي قانون د (۸۸) مادې له مخې محلي حکومت د مرکزي حکومت او ولسمشر تر امر لاندې یې دندې ترسره کولې، جوړ و.

شپږم جز - د (۱۳۵۷ل) کال د ثور له انقلاب وروسته د سیمه ییزو حکومتونو وضعیت

د افغانستان د خلق دیموکراتیک ګوند په (۱۹۷۸ز) کال کې قدرت ته ورسید، همدارنګه په دې دوران کې افغانستان د اداري متمرکز نظام او د سیمه ییزو ادارو په توګه د ولایتونو لرونکی و. اداري جوړښت کې کوم د پام وړ بدلون رانغی، سره له دې چې دغه دوره تاریخ لیکونکو ته د زیاتي علاقې او توجه وړ ده؛ د کمونستامو له زوال څخه وروسته د افغانستان د حکومت واګې په داسې حال کې مجاهدینو په لاس کې واخیستې چې تر هغه وخته په هېواد کې کومې اغېزمنې محلي ادارې شتون نه درلود. کابو ټول ولایتونه او ښارونه په مختلفو واحدونو ووېشل شوي وو، چې د مخالفو او شورشي ډلو لخوا اداره کېده، حتی تر دې چې کابل هم د هېواد د پلازمینې په توګه په څو برخو ووېشل شوی و او د مجاهدینو د مختلفو ګروپونو له خوا اداره کېده، نو پر همدې بنا ستونزه ده، چې په دې دوره کې د محلي ادارې د شتون او پرمختیا په اړه خبرې وکړو. همدارنګه کله چې طالبانو په (۱۹۹۶ز) کال کابل تر خپلې ولکې لاندې راوست چې په هغه وخت کې کوم منظم سیستم د سیمه ییزو حکومتونو لپاره شتون نه درلود. البته د سیمه ییزو حکومت په اوسنۍ وضعیت په اړه به په راتلونکو برخو کې بحث وشي.^۱

^۱ ټاقيب، نقيب الله او جعفر، حضرت. (۱۳۹۷ ل). د سیمه ییزو حکومتونو مدیریت، جلال آباد: مومند خپرندویه ټولنه، لومړی چاپ، ص ۳۸

دوهم مطلب - په افغانستان کې اوسنی سیمه ییز حکومت

د سیمه ییزې حکومتولۍ د سپېستم کاري ډگر ډیر مهم دی. د عامه خدمتونو رسونه د ادارې د سیمه ییزو واحدونو لخوا په ځایي کچه تر سره کېږي، خو د دغو چوپړونو په اړه مهمې پرېکړې د مرکزي حکومت لخوا کېږي، چې په بنسټیزه توګه د مراتبو د لړۍ د عمودي اړیکو د مخبېلګې له مخې پر مخ ځي. په افغانستان کې د سیمه ییزې حکومتولۍ سپېستم پر څلورو مهمو بنسټونو ولاړ دی. په دوی کې د وزارتونو ولایتي او د ولسوالیو څانګې، بناروالۍ، والیان او ولسوالان، او ولایتي شوراګانې شاملې دي، او د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکه اداره د والیانو، ټاکل شویو شوراګانو او بناروالیو په چارو کې له کابل مرسته غواړي. د حکومت چلوني مهمه تګلاره د ۲۰۱۰م کال د سیمه ییزې حکومتولۍ تګلاره ده، چې اوسمهال د سیمه ییزو اورګانونو د خپلواکې ادارې لخوا تر بیا کتنې لاندې ده. په دې وروستیو کې چې د ولایتي بودیجې جوړونې کومه تګلاره تایید شوې، موخه یې د ولایتي بودیجې جوړونې د پرمختګ او څرنګوالي ټاکل دي. درې مهم قوانین چې عبارت دي له (د سیمه ییزې ادارې قانون، د بناروالیو قانون، او د ولایتي شوراګانو قانون) له تېرو څو کلونو راهیسې د قانون جوړونې په بهیر کې پاتې دي. د سیمه ییزې حکومتولۍ سمون، چې مخینه یې ۲۰۰۷ کال ته رسي، د هېواد فکري او سیاسي بحث ته د سیمه ییزې حکومتولۍ د مفهوم په ور پېژندنې کې بریالی شوی دی. همداراز دې اړتیا ته یې هم پام را اړولی، چې د عامه چوپړونو د رسېدنې لپاره باید په کرار کرار یو څه واکونه سیمه ییزې کچې ته ولېږدول شي. په دې موده کې په سیمه ییزې حکومتولۍ کې د متخصصو ملکي مامورینو ځواک رامنځته شوی دی. خو ځایي او بنسټي ننګونې پر ځای پاتې دي. په سپېستمي ننګونو کې اداري فساد، د واسطو شبکې، ناامنی او پر تخنیکي سمون د سیاست لاسبري شامل دي. همداراز د مرکزي حکومت او ولایتونو په دندو کې د څرګند پېژند نشتون او د اغېزناکې سیمه ییزې حکومتولۍ په اړه د ټولیزې هوکړې یا غوښتنې نشتوالی د دې ستونزو په ډله کې راځي. بنسټي ننګونې د عامه، خصوصي او مدني ټولني د اړوندانو د مسولیتونو تر منځ په ناڅرګند توپیر، د سیمه ییزې حکومتولۍ د اصلي برخو په اړه د وضاحت نشتوالي، د وزارتونو لخوا په اړوندو څانګو کې سیمه ییزې کچې ته د واک د نه لېږد له امله د والیانو او ولسوالانو کمزورې مشري او د بناروالانو، ولسوالیو، کلیو او بناروالۍ د شوراګانو د ټاکنو په اړه د اساسي قانون د احکامو په عملي کولو کې پرله پسې ځنډ پورې تړاو لري. په افغانستان کې د سیمه ییزې حکومتولۍ راتلونکې پرمختګ د هغو ژمنو د پلي کولو په اړه د دولتي بنسټونو له ارادې او وړتیا سره تړاو لري، چې په مهمو حکومتي سندونو کې یې یادونه شوې ده. همداراز، د ولسمشر د ستراتیژیک لید او د عملي چارو له یوه بل سره د اړخ لګولو باوري کول، له څرګندو تعریف شویو دندو او مسولیتونو سره د سیمه ییزې حکومتولۍ د مهمو اړوندانو په ګوته کول، د اغېزناک او مناسب سیمه ییز سمون د توان لرونکي بنسټ په توګه بناروالیو ته لومړیتوب ورکول، او له بنسټه - پورته خوا ته د حساب ورکونې د پیاوړي کولو په موخه د ولایتي شوراګانو د څار د حق ملاتړ د پرله پسې متمرکز سمون لپاره مهمې برخې دي.^۱

^۱ نجات، آریا. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شینواري، لومړي چاپ، ص (۳-۲).

درېم مطلب - د سیمه ییزې حکومتولۍ اوسنی وضعیت

افغانستان ۳۴ ولایتونه، کابو ۴۰۰ ولسوالۍ او زرگونه کلي لري. د سیمه ییزې حکومتولۍ کاري ډگر په دې مهم دی، چې د پلازمېنې کابل ښار له چارو پرته د پرېکړې کولو ټول بهیرونه پکې باید شامل وي. د اساسي قانون له مخې، افغانستان متمرکز یا مرکزواکي حکومت لري. مرکزي حکومت ولایتونو، ولسوالیو او کلیو ته د سیمه ییزې حکومتولۍ د واحدونو له لارې لاسرسی مومي، چې د واک د لېږدولو په اړه د اساسي قانون د ۱۳۷مې مادې له مخې تر سره کېږي.^۱

د افغانستان اسلامي جمهوریت د اساسي قانون ۸ څپرکي د ادارې تر عنوان لاندې لیکلو اساسي قوانینو ته په تمایل سره، د دولتې ادارو په اړه لږ معلومات وړاندې کوي. په اتم څپرکي کې نهادونه یوازې د اوو مادو په چوکاټ کې له مبهمو مسولیتونو او محدودو واکونو سره طرح کېږي. لکه څرنګه چې د افغانستان اساسي قانون یو مرکزي حکومت پېش بېني کوي چې قدرت په محدوده توګه لېږدوي. نو پر دې اساس دا حیرانوونکي نده چې اساسي قانون ځواکمن سیمه ییز او ولایتي بنسټونه په ایجاد باندې تاکید نه کوي بلکه پرځای یې کمزوري بنسټونه چې له لږې خپلواکۍ او واک څخه برخمن وي ایجادوي او د دې یادو شویو ادارې واحدونو د تنظیم او کنترول په موخه د ملي حکومت لپاره پراخ واکونه په نظر کې نیسي. په یوه معنا د افغانستان ولایتي او ولسوالیو ادارې په عادي توګه په کابل کې د شته وزارتونو پراختیا او غځونه ده. لکه ۱۳۶ مه ماده: (د افغانستان د اسلامي جمهوریت اداره د مرکزي او سیمه ییزو ادارې واحدونو پر اساس له قانون سره سم تنظیمېږي. مرکزي اداره پر ځینو ادارې واحدونو وېشل کېږي، چې د هر یوې په سر کې یو وزیر وي. د محلي ادارې واحد ولایت دي. د ولایتونو او اړوندو ادارو شمېر، ساحه، برخې او تشکيلات د نفوسو د شمېر، ټولنیز او اقتصادي حالت او جغرافیایي موقعیت پر اساس د قانون له لارې تنظیمېږي.) د جوړښت له پلوه د افغانستان د اساسي قانون ۸ څپرکي، په ملي کچه د وزارتونو په چوکاټ کې د ادارې واحدونو او همدارنګه په سیمه ییزه یا ټیټه کچه د ولایتونو، ولسوالیو، کلیوالي شوراګانو او د ښاروالۍ د بنسټونو د ایجاد وړاندویونه کوي.^۲

۱۳۶ ماده له مرکزي ادارې څخه یادونه کوي چې باید په یو شمېر ادارې واحدونو و وېشل شي او د هر ادارې واحد په سر کې یو وزیر وي. دا ماده همدارنګه زیاتوی چې سیمه ییز ادارې واحد، ولایت دی. ټول ولایتونه له هره پلوه د یو او بل سره برابر نه دي. سره له دې چې "شمېر، ساحه، د ولایتي او اړوندو ادارو وېش او تشکيلات او همدارنګه د دفترونو شمېر د نفوسو د شمېر، اقتصادي او ټولنیز حالت او جغرافیایي موقعیت له مخې د قانون په واسطه تنظیمېږي." دا په دې معنا دي چې د ولایت ادارې یو له بل سره توپیر لري (د ټولني اقتصادي او ټولنیزو شرایطو او جغرافیایي موقعیت د لاملونو په نظر کې نیولو سره د شمېر، ساحې، وېش، واحدونو، د دفترونو د شمېر او د اړوندو ولایتي سازمانونو له مخې). باید و ویل شي چې په اساسي قانون کې هېڅ ډول داسې صراحت نشته چې پر اساس یې د دغو لاملونو څرنګوالی و سنجول شي. لکه څرنګه چې لاندې ترې یادونه شوې، دا کار مقننه قوې ته پرېښودل شوی چې دا جوړښت په بشپړه توګه د تقنیني حکمونو له لارې تنظیم کړي.^۳

^۱ نجات، آریا. (۱۳۹۵ ل). په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شینواري، لومړي چاپ، ص (۵-۶)

^۲ د افغانستان اساسي قانون (۱۳۸۲ ل)

^۳ جنسین، اریک. (۲۰۱۳ م). د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي، پالو آلتو- کالیفرنیا: د افغانستان د حقوقي زده کړو پروژې ALEP (د ستانفورد پوهنتون د حقوقو پوهنځي)، لومړی چاپ، ص (۱۳۶-۱۴۰)

۱۳۷ ماده: (حکومت د مرکزیت د اصل په ساتلو سره د اقتصادي، ټولنيزو او کلتوري چارو گړندي کولو او ښه والي او د ملي ژوند په پرمختگ کې د خلکو د لارښوونې وړاندې اخيستو په موخه لازم واکونه د قانون له حکومونو سره سم محلي ادارې ته سپاري.) د دې مادې د لارښوونې اصول او د مرکزي حکومت د واک د لېږد اجازه محلي ارگانونو ته ټاکي. دا ماده په ډېره څرگنده توگه بيانوي چې د محلي ادارو استقرار د مرکزي حکومت څخه د خپلواکي په معنا ندی. بر خلاف د مرکزیت اصول د اداري سيستم اساس او بنسټ جوړوي. دی ته مو پام وي چې يوازې هغه واکونه چې اړين گڼل کيږي د مرکزي حکومت له خوا محلي اداراتو ته ورکول کيږي تر څو ټاکلی موخې لاس ته راشي لکه: په ملي چارو کې د گډون د روحيې د پياوړتيا لپاره هڅونه. سر بېره پر دې د ولايت او حتی ولسواليو په کچه زياتی گمارني د مرکزي حکومت له لوري ترسره کيږي. د ولايت او ولسواليو په ادارو کې د ملکي خدمتونو ټول کارکوونکي د اړونده وزير او يا جمهور رئيس له لوري ټاکل کيږي. او تقريباً ټولې اداري او مالي پرېکړې د ولايتونو او ولسواليو په کچه مرکزي حکومت کوي. د افغانستان د لارښود تر عنوان لاندې يو کتاب دا موضوع داسې بيانوي: "د ولسواليو او ولايتي ادارو مسوليتونه او واکونه د مرکزي حکومت له لارې ټاکل کيږي، په همدې ډول بېرته ترې اخستل کيږي. که څه هم ولايتونه او ولسوالۍ د سيمه ييزو اداري واحدونو په توگه د قانون پر اساس په رسميت پېژندل شوي دي، له هغو اړينو انعطاف پذيريو څخه پرته چې د پروگرامونو په پلي کولو کې د مرکز له خوا ټاکل کيږي، دوی په پرېکړه کولو کې خپلواک نه دي." ۱۳۷ ماده د واک د لېږد په اړه په ځانگړو معيارونو ټينگار لري چې يو مرکزي حکومت ته د اساسي قانون ژمنتيا او له مرکزي حکومت څخه سيمه ييزو ادارو ته د قدرت د لېږد په اړه بې ميلي څرگندوي. دغه ژمنتيا د ملي حکومت په چوکاټ کې د ځواک په ساتنه، د اساسي قانون په حکمونو کې د اداري سيستم په تنظيم او د قانون جوړونې د مرکزي رول په اړه چې په ۸ څپرکي کې يې يادونه شوې، په څرگند ډول سره ليدل کيږي ۱۳۶ ماده وايي، د افغانستان د اسلامي جمهوريت اداره د محلي او مرکزي ادارو د واحدونو پر اساس د قانون له حکمونو سره سم تنظيميږي.^۱

محلي ادارو ته د واک ورکولو موخه خلکو ته له ښکته - پورته خوا ته د عامه چوپړونو د رسونې د پرېکړې کولو په بهير کې د گډون لپاره د لارو چارو برابرول دي. نو، که څه هم په سيمه ييزه کچه د عامه چوپړونو رسونه د سيمه ييزو اداري واحدونو له لارې تر سره کيږي، د دغو خدماتو په اړه مهمې پرېکړې د مرکزي حکومت لخوا کيږي. په نورو ټکو، د سيمه ييزې حکومتولۍ سېسټم د داسې يوه ماشين په توگه کار کوي، چې په مټ يې د عامه چوپړونو د رسونې په اړه د مرکزي حکومت پرېکړې پلي کيږي. د مرکزي حکومت او سيمه ييزو واحدونو تر منځ د مراتبو اړيکې د يوې داسې مخبېلگې له مخې ځانگړې کيږي، چې په بنسټيزه توگه عمودي ښه لري. د عامه خدمتونو د رسونې د پرله پسې کمزورې ښې له کبله حکومتي چارواکي، تگلاره جوړوونکي، شنونکي، څېړونکي د مدني ټولنو ډلې او پر ټولو سر بېره د افغانستان خلک اړ شوي چې پر دغه بهير نيوکې وکړي، چې له مخې يې په سيمه ييزې حکومتولۍ کې د سمون لپاره بحث پيل شوی دی. د سيمه ييزې حکومتولۍ د سمون مفهوم پر دې را څرخي چې د سيمه ييزې حکومتولۍ اوسني سېسټم کې بدلون راشي. دا بدلون به د ټول افغانستان په اړه د يوې کرنلاري په مټ عملي کيږي، چې د ټول حکومت د پرېکړې کولو په افقي بهير

^۱ جنسين، اريک . (۲۰۱۳م). د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي، پالو آلتو- کاليفرنيا: د افغانستان د حقوقي زده کړو پروژې ALEP (د ستانفورد پوهنتون د حقوقو پوهنځی)، لومړی چاپ، ص (۱۳۶-۱۴۰)

کې د بدلون له لارې باید منعکس شي، چې وروستی موخه یې د عمودي او افقي بهیرونو د یوه گټور گډون رامنځته کول دي. د سیمه ییزې حکومتولۍ د سمون په اړه بحث پر دوو مهمو پوښتنو تمرکز کوي. یوه یې دا چې د ټول افغانستان دغه گډون به څنگه رامنځته کېږي او دویمه دا چې د سیمه ییزې حکومتولۍ سېسټم د مراتبو د لړۍ د عمودي بهیر، چې پلي کول باوري کوي، او افقي همکارۍ، چې د خدماتو په رسولو کې د ټول حکومت د گډون کړنلارې ته پایښت ورکوي، تر منځ انډول څنگه رامنځته کولای شي.^۱

څلورم مطلب - جوړښت

افغانستان د ۸ اقتصادي حوزو، ۳۴ ولایتونه، ۳۸۷ ولسوالۍ، ۱۶۵ ښاروالۍ او ۴۵۵۳۸ کلي لري. دا چې د هیواد د حکومتولۍ سېسټم متمرکز دی؛ د کورنیو چارو وزارت د پولیسو او ځایي بنسټونه په گډون، ټولې کورنۍ چارې اداره کوي. په (۲۰۰۷) کال کې د سیمه ییزه ادارو ملکي برخه، د کورنیو وزارت له بېله او په پایله کې د سیمه ییزه ارگانونو خپلواکه اداره رامنځته شوه. اوسمهال ټول والیان او ښاروالان خپل کارې گزارشونه د سیمه ییزه ارگانونو خپلواکي ادارې له لارې جمهور رئیس ته وړاندې کوي. د سیمه ییزه ارگانونو خپلواکه اداره د سیمه ییزه ادارو د مدیریت په موخه، والیان، ولسوالان او ښاروالان د مقرري لپاره جمهور رئیس ته وړاندې کوي. هره یوه له دغو ادارو څخه د هیوادوالو د یوې ارتباطي برخې په توگه فعالیت کوي.^۲

په افغانستان کې د سیمه ییزې حکومتولۍ سېسټم له څلورو مهمو بنسټونو جوړ دی. د سیمه ییزو اورگانونو خپلواکه اداره د مشر اجرائي واحد په توگه د والیانو، ټاکل شویو شوراگانو او ښاروالیو کارونه چلوي، چې په کابل کې مېشته ده او د مرکز او سیمه ییزو واحدونو تر منځ د یوه پول په توگه کار کوي. د سیمه ییزو اورگانونو خپلواکه اداره د وزارتونو په څېر ټاکل شوي پارلمان ته حساب ورکونکې نه ده، ځکه چې په ۲۰۰۷ کال کې د یوه شوي ولسمشریز فرمان پر بنسټ کار کوي. لومړی، د وزارتونو ولایتي او د ولسوالیو څانگې د سیمه ییزې حکومتولۍ تر ټولو مهمو جوړښتونو کې راځي. وزارتونه، چې بنسټیزه دنده یې د عامه چوپړونو رسونه ده، په مرکز کې پرېکړې کوي او د ولایتي او ولسوالیو د څانگو له لارې او یا د ملي او نړیوالو ناولتي ټولنو له لارې یې سیمه ییزو کچو ته رسوي. د سیمه ییزو څانگو له لارې د چوپړونو د رسونې په موخه له وزارتونه تمه کېږي، چې ځینې ځانگړي مسولیتونه دغو څانگو ته وسپاري او د دغو کارونو د سر ته رسولو لپاره ورته اړینې مالي سرچینې برابرې کړي او لارښوونې ورته وکړي.

دویم، ښاروالۍ په ولایتي او د ولسوالیو په کچه د سیمه ییزې حکومتولۍ د واحدونو له ډلې دویمه مهمه ټولگه ده. د دوی د عایداتو د راټولو وړتیا په بنسټیزه توگه په ښاري سیمو کې د ښاروالیو د چوپړونو له لارې پر مخ ځي. ښاروالۍ پر خپلو مالي سرچینو د کنټرول د کچې له پلوه په دویم لوړ ځای کې راځي، خو په خپله رامنځته کړو مالي سرچینو ته دا لاسرسی یو رنگي بڼه نه لري او د دغه لاسرسي کچه او څرنگوالی په هرې ښاروالۍ کې توپیر لري.

^۱ جنسین، اریک. (۲۰۱۳م). د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي، پالو الټو- کالیفرنیا: د افغانستان د حقوقي زده کړو پروژه ALEP (د ستانفورد پوهنتون د حقوقي پوهنځي)، لومړی چاپ، ص (۱۳۸-۱۴۲)
^۲ د افغانستان د سیمه ییزو ارگانونو پالیسي، ۱۳۹۷ ل

درېيم، واليان او ولسوالان د سيمه ييزې حکومتولۍ د هغه پور استازيتوب کوي، چې له مرکز سره تر ټولو نژدې تړاو لري. دوی په ولايتي او د ولسواليو په کچه د ولسمشر د استازو په توگه دندې پر مخ وړي. واليان د ولسمشر لخوا گومارل کېږي، خو د ولسوالانو ټاکنه د وړتيا-بنسټي گومارني د سېسټم له لارې کېږي، چې د سيمه ييزو اورگانونو د خپلواکي ادارې او د اداري سمون او ملکي چوپړونو د کمېسون لخوا په گډه پر مخ وړل کېږي. د واليانو او ولسوالانو دنده دا ده چې په اړوندو کچو د مشرتوب د کولو له لارې د مرکزي حکومت چوپړ وکړي.

څلورم او وروستی، د اساسي قانون ۱۳۸ - ۱۴۰ مادې په ولايتي، ولسواليو، کلیو او ښارواليو په کچو د ټاکل شويو شوراگانو د جوړولو حکم کوي، خو د سيمه ييزې حکومتولۍ اوسنی سېسټم يوازي پر دې توانېدلی چې د ټاکنو له لارې د ولايتونو په کچه شوراگانې جوړې کړي. د کلیوالي شوراگانو د ټاکنو لپاره پلانونه تر اوسه نه ښکاري، خو ولسمشر غني په خپله تېره دوره کې اعلان کړی وو، چې د ولسواليو د شوراگانو ټاکنې به ترسره کوي اما ترسره نشوي، دا چې منتخبې شوراگانې د ولسي رايو په مټ واک تر لاسه کوي، دنده يې د خلکو استازيتوب، د پرېکړې کولو په بهير کې د هغوی د گډون باوري کول او د ولايت د چارو څارنه ده، چې موخه يې په ولايتي او د ولسواليو په چارو کې د ښه والي د راوستو لپاره حکومت ته مشورې ورکول دي^۱.

افغانستان په تاريخي لحاظ د قوي مرکزي حکومتدارۍ د سېسټم لرونکی هيواد گڼل کېږي. چې د حکومتدارۍ ټولې ادارې د ځانگړو کورنيو لخوا رهبري کېدې او په دې توگه مقننه، قضايه او اجرائيه قوه د مرکزي حکومت تر کنترول او ادارې لاندې په مخ بيول کېده. په تاريخي لحاظ په افغانستان کې سيمه ييزه حکومتدارۍ د مرکزي حکومت تر ولکې او ادارې لاندې وه او د ځانگړو ميکانيزمونو يا منځگړو جوړښتونو لخوا به مرکزي حکومت د سيمه ييزې حکومتدارۍ چارې په مخ بېولې. د وخت په تېرېدو سره د سيمه ييز حکومت جوړښتونه له علاقه دارۍ، نايب الحکمه او زونونو څخه د ولاياتو او ولسواليو په اداري واحدونو بدل شول. د معاصرې حکومتدارۍ بڼه په (۲۰۰۱) م کال کې د بدلونونو سره يوځای رامنځته شوه. مور اوس په افغانستان کې د سيمه ييزې حکومتدارۍ لاندې اداري واحدونه لرو:

۱- ولايت

۲- ولايتي شورا

۳- ولسوالۍ او د ولسوالۍ شورا

۴- ښاروالي^۲

^۱ نجات، آريا . (۱۳۹۵ ل). په افغانستان کې سيمه ييزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شينوارې، لومړي چاپ، ص (۶ - ۷)

^۲ څرگند، نور علي . (۱۳۹۵ ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډويه ټولنه، لومړی چاپ، ص (۱۸۲)

الف - ولايتي اداره

افغانستان ټول ٣٤ ولايتونه لري، چې د هر ولايت سيمه ييزه اداري د مركزي دولت استازيتوب كوي. د سيمه ييزه ادارو د قانون مطابق، هر ولايت د وکړيو(نفوس) د شمير په تناسب او اقتصادي پراختيا پر بنسټ په لومړيو، دويمو او درېيمو درجو سره درجه بندي شوي دي. له دغې دلبندي څخه به د اساسي سرچينو د تخصيص لپاره استفاده وشي. په همدې حال، د سيمه ييزه ارگانونو اداره په پام کې لري، چې د نفوسو د انډول رامنځته کولو په موخه، د ولايتونو او ولسواليو دپولو د بيا ځلي سنجولو لپاره يو بهير پيل کړي، چې يو دجوي او د سرچينو د تخصيص اغيزي به له ځان سره ولري.

دسيمه ييزه ارگانونو خپلواکه اداره به د درجه بندي پر دغه سيستم سربيره، په لاندي درپيو کته گوريو کې ځيني معيارونه طرحه کړي:

(١) سياسي شاخصونه: د بېلگې په ډول، د ولايتي شوراى ټاکنې ترسره شوى دى،
 (٢) اقتصادي شاخصونه: د ملي ناخالص توليد کچه، د ودې نرخ، د سوداگريز وضعيت اقتصادي سروې گاني.

(٣) ټولنيز شاخصونه: په بنونځيو کې د ماشومانو سلنه، په بنونځيو کې دکال د شموليت منځنى کچه، روغتيايي شاخصونه او داسې نور. د معيارونو دغه د امتياز ورکونې کارتونه به د هڅونې مالي مرستې د تخصيص لپاره د ارزونې ديوې برخې په توگه و کارول شي.

په ولايتي مديريت کې، د ولايتي حکومتولۍ له اړخه، په پراخه کچه توپير ليدل کېږي. له بل لوري، د ځينو ولايتونو واليانو د واکمنو حاکمانو او ځيني نور د بيلا بيلو بنسټونو ترمنځ د همغږي کوونکيو په توگه عمل کوي. د ولايتي شوراگانو قانون په پام کې ده، چې د واليانو او نورو اجرائيوي چارواکو د فعاليتونو قانونيت او مشروعيت لپاره د سيمه ييزه ادارو پرقانون بيا کتنه وشي او د ٢٠١٩ کال تر پايه پلى شي. دغه قانون به د واليانو، ولسوالانو او ملکانو، کلیدي مسؤليتونه او دندې مشخصي کړي او د شوراگانو قانون ترڅنګ به ديو حمايوي يا ملاتړي سند په توگه تطبيق شي.^١

ب - واليان

د واليانو دندې، مسووليتونه او رسمي کاري لايحي د سيمه ييزې حکومتولۍ د پخواني قانون پر بنسټ ټاکل شوي، ولې بيا هم د واليانو د واکونو او مسووليتونو خبره، د سيمه ييزې حکومتولۍ په قانون پورې اړه لري. په دې قانون کې د واليانو د چارو د اجراتو او مسووليتونو په اړه دومره اوږد او مفصل ليست موجود دی، چې دغه اوږدوالی په خپله د والي رول له ابهام سره مخ کوي، لاندي يې کتلاى شى:

- د واليانو مسووليتونه او واکونه د قانون په (١٤) ماده کې داسې راغلي دي، دندې ډېرې زياتي دي، چې ځيني مهمې يې په لاندي ډول دي:^٢
- د قانون د حکمونو له مخې ترخپل واک لاندي ادارو او دفترونو مشري کول.

١ د افغانستان د سيمه ييزو ارگانونو پالیسي، د سيمه ييزو ارگانونو خپلواکه اداره، ١٣٩٧ ل

٢ د سيمه ييزو ادارو قانون، د سيمه ييزو ارگانونو خپلواکه اداره، ١٣٨٩ ل

- د قانون پربنسټ د امنیت ټینګول اود ولایت د اوسېدونکو د حقونو ډاډګر نه.
- د ولایت د اوسېدونکو لپاره د عدالت او برارۍ د اصل برابرو او پلي کول.
- له قومي او مذهبي ننګې او پلوي څخه په اداره کې ډډه کول او دملي يووالي د پياوړتيا لپاره کار کول.
- په ولایت کې د سازمانونو او ادارو د مؤسسو او تصدیق د مطرحه پلانونو د پلي کولو لپاره شرایط او اسانتیاوې برابرول.
- د ولایت د ادارو د پرمختیا او رغونې اړوند وړاندیزونو او پرپوزلونو اړوند ادارو ته سپارل؛ او د قانون له مخې د پیروندې د امر و نوصادرو ل؛ د داوطلبی د مسوولینو؛ داداري د تدارکاتو او د پیروندې د سپارنې څارل.
- د ولایت او ولسوالی د بناروالیو د نظر او وړاندیز پر بنسټ بدلونونه راوستل او د هوکړې لپاره یې اړوند څانګو او ادارو ته استول.
- د دولتي ملکیتونو، ځمکو، ځنګلونو، څړځایونو، د لوبو د زیرمو او نورو طبعي شتمنیو څارنه، ساتنه او له هغو څخه معقوله او پرځای ګټه اخیستل.
- حکومتي موخو ته د رسیدلو په منظور د عمومي سفرونو مثل او په هغې کې برخه اخیستل.
- د ولایت اړوند سندونو څارنه اوساتل.
- په ولایت کې د حکومت ادارو د لګښتونو منظورول د هغوی د جوړولو واک د حکومتي ادارو د بودیجې او تخصیص د بدلون په اړه هوکړه، د قرار دادیانو د تحقق، د هغوی د تاویلی او یا هم له قرارداد څخه د سرغړونې په اړه د جبران او جریمې په هکله د پرېکړې صلاحیت لري.
- په ولایت کې د بودیجې د لګښت څارل او په ولایت کې د بانک او خزانو ساتل او خوندي کول؛ د ولایتي پرمختیايي شوراګانو اجراءات او کارونه هم یو له بل سره توپیر لري، دا شوراګانې له والیانو سره مرسته کوي چې له نورو ادارو سره په ګډه د ولایت په پرمختیايي پلانونو او دهغو په تحقق باندې بحث وکړي او هغه وڅیړي، د سیمه ییزو ادارو قانون په دې ټینګار کوي، چې والیان لږترلږه په میاشت کې یوځل له نورو ادارو/څانګو سره مجلس کې برخه واخلي. د ولایت اداري مجلسونه (PAAS).
- د قانون د غوښتنو پربنسټ د مالیاتو راټولول او د بنسټي عوایدو راټولول او بانکي حساب ته سپارل.

همدا راز والي د نورو مختلفو اړخونو او محورو له طریقه په سیمه ییزه اداره کې د دولت یو بانفوذ شخص بلل کېږي، چې د پورتنیو وظایفو ترڅنګ په اداري، سیاسي، اقتصادي، تشریفي، او امنیتي برخو کې هم ډیرې وظایف لري، چې دلته د لیکنې د اوږدوالي په اساس ځنې تېریږو.^۱

د والیانو دندې په روښانه توګه په دغو حکمونو کې نډې ډلبندي شوي. له دغو نیمګړتیاوو سره سره، د والیانو له دغو دندو څخه ځینې یې لغوه شوي دي. والیان په ولایت کې د اجرائیوي برخې استازي دي، نو هغوی له مرکز څخه د دولت لخوا د صادر شویو فرمانونو او لارښونو په عملي کولو او سرته رسولو

^۱ ټاټب، نقیب الله او جعفر، حضرت. (۱۳۹۷ ل). اداري حقوق. جلال آباد، مومند خپرنویه ټولنه، لومړی چاپ، ص (۱۲۱)

کې مکلف دي. والیان د خپل واک په ساحه کې په هماغې او د ادارې مسوولیتونو په سرته رسولو مکلف دي.

ولایتي پرمختیایي کمېټې د والیانو لپاره د اجرائتو او پروگرامونو د څار او نظارت د بنسټوسو په توګه کار کوي. سره له دې چې والیان په رسمي توګه د ولایتي ادارو د ورځینو چارو د کنټرول واک نلري، خو په دغو ادارو د پام وړ اغېز درلودلای شي. همدا شان د ادارو د ورځینو چارو د کنټرول واک نه لري، خو دغو ادارو د پام وړ اغېز درلودلای شي. همداشان د ادارو هر ډول لګښت چې له زرو (۱۰۰۰) افغانیو زیات وي، والي یې لاسلیک کوي. نړیواله ټولنه په دې اړه شک لري، چې د والي دا واکونه قانوني بڼه لري او که څنګه، خو په ولایتونو کې د والیانو دا واک او نفوذ منل شوی، او له بلې خوا د سیمه ییزې حکومتولۍ قانون هم دا د والیانو دنده بولي. په ولایتي کچه د لګښت د منظوري دا ډول واک، د سکتوري وزارتونو له عمودي جوړښت سره په ټکر کې دی. سره له دې چې والیان نه شي کولای سکتوري ریاستونه د خپلو امرونو تابع وګرځوي، خو والیان د مالي لګښت په اړه د خپلو واکونو له مخې له مخې د دغو ادارو په کارونو کې ځنډ رامنځ ته کوي. همدا راز والیان دا تمایل لري، چې د سکتوري ریاستونو لخوا د پلان جوړولو، لګښت، تهیی او تدارکاتو، د لانجو حل، د بنسټوالي چارې او همدارنګه په ولایت باندې نورې اړوندې چارې تر خپل اغېز لاندې راولي. والیان په رسمي ډول ولسمشر او د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکي ادارې ته مسول او حساب ورکونکي دي. د جمهوري ریاست مقام هغه فرمان، چې د سیمه ییزو اورګانونو د خپلواکي ادارې د رامنځ ته شوی دی، د سیمه ییزې حکومتولۍ د کار په اړه وایي:

“دغه نوې اداره د والیانو او ولسوالانو او د کابل له بنسټوالي پرته د نورو ټولو بنسټواليو د کارونو نه څارنه کوي او د جمهوري ریاست مقام د فتر ته په دې اړه راپور ورکوي” والي د داسې سیاسي مقام په توګه، چې ولسمشر یې ټاکنې، د ولسمشر د استازي په توګه مخامخ ولسمشر ته مسول او حساب ورکونکی دی. په رسمي توګه والي پرته له ولسمشر څخه بل چاته مسؤلیت نلري، د دې یو علت هم دا دی، که چېرې والي نورو خلکو ته هم مسؤلیت هم درلودلای، نو بیا به والي دا وخت نه درلود، چې د خپل ولایت د خلکو پر ستونزو فکر وکړي، بلکې تل به یې کوبښښ دا وو، چې اجرائیه یې لوړ پوړي چارواکي خوښ وساتي. د ولایتي شوراګانو د وروستیو تعدیلاتو پر بنسټ والیان د خپلو اجرائتو په اړه ولایتي شورا ته مسؤل دي، ولي عملاً تر اوسه داسې ندي شوي، همدا ډول په ولایتي کچه د خلکو او حکومت ترمنځ کومې اړیکې نه تر سترګو کیږي.^۱

ولسوالان مخامخ د والیانو تر واک لاندې دي او والیان د دوی په ټاکلو کې لوی لاس لري، که څه هم دا دوی رسمي دنده نه ده. د ولسوالانو پر ټاکنو باندې د والیانو اغېز، پر شخصي اړیکه ولاړ حکومت منځته راوړي او دا جوتوي، چې شخصي اړیکې، پر قانون ولاړ حکومت منځته راوړي او دا جوتوي چې شخصي اړیکې، پر قانون ولاړ سیستم په پرتله د حکومتولۍ په کارونو کې زیات رول لري.

په ولایتونو کې د والیانو او د پولیسو د قومندانانو ترمنځ اړیکې ګونګې دي. د پولیسو د قانون (۴) ماده وایي: “پولیس خپلې دندې په مرکز کې د کورنیو چارو د وزیر او په ولایتونو کې د والیانو او

^۱ څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډویه ټولنه لومړی چاپ، ص (۱۸۶-۱۸۷)

په ولسواليو کې د ولسوالانو په لارښوونه او رهبرۍ سرته رسوي” په قانون کې دا دوه ډوله گونگوالی موجود دی، په دې باب پوښتنې رامنځته کېږي، چې والي پر پوليسو باندې څومره واک لري او يا يې بايد ولري. د کورنيو چارو وزارت د ايرکټيف (لارښود) د پوليسو په تاکتيکي او عملياتي چارو کې د واليانو د مداخلې مخه ډب کوي. واليان يوازې پوليسو ته اجرائيوي امرونه ليردولای شي، چې دا کار د والي او پوليسو ترمنځ په اړيکو کې مغشوشتيا نوره هم زياتوي. په لنډه توگه ويلای شو چې واليان له حالاتو سره سم او د قانون پر بنسټ رولونه لري. واليان د خپل حاکميت په سيمه کې د اداري مسؤليتونو ترڅنگ، د ادارو د همغږي دنده هم لري. دوی د مرکزي حکومت استازي دي او د مرکز په استازيتوب فرمانونه رواج او عملي کوي او ترڅنگ يې د محل او سيمې د پېښو راپور مرکز ته ورکوي. واليان د لگښتونو، همبرغی، مقرريو، تهپي او تدارکاتو، د مخالفتونو او کشالو حل او بناروالی په چارو کې له رسمي او غير رسمي واکونو څخه يوگډ ځواک لري. واليان لگښتونه منظوروي او په مقرريو کې هم د واک څښتن دي. په اوسنيو شرايطو کې واليان نه خلکو ته حساب ورکوي او نه هم ولايتي شوراگانو ته.^۱

ج - په ولايت کې د سکتوري وزارتونو واحدونه

د وزارتونو اوسنی اداري چوکاټ تر ډېره حده کمزوری دی. که څه هم زياتره وزارتونه په ولايتونو کې خپل استازي لري، خو هلته بيا د وزارتونو د حکومتوالی او هم د خدمتونو د برابرولو سيستم ډېر مرکزي دی. ولايتونه د اداري، بوديجي او يا هم د خپلو پرمختيايي پروگرامونو په اړه لږ واک لري. د داسې پر مرکزيت ولاړ جوړښت له کبله وزارتونه هغه چارې، چې په ډېره ښه توگه د ولايت په کچه سرته رسيدلای شي، په مرکز کې له ځان سره ساتي. د ولايت د ادارو سرچينې او امکانات، نه د ولايت د اړتيا او ارزونې پر بنسټ او نه هم د ولايت د اداري د اړتياوو د څېړلو له مخې ټاکل کېږي. د ولايت اداري خپل امکانات د تخصص په توگه له خپل اړوند وزارت څخه په هرو دريو مياشتو کې يوځل ترلاسه کوي. دوی په خپلو تخصصونو باندې له سره نظر يا د ډېرولو واک نه لري. په ولايتونو کې د نفوس پر سر د وزارتونو د کلنيو لگښتونو ترمنځ توپيرونه موجود دي. د مالي وزارت د ولايتي بوديجي نوښت له مخې په بوديجوي پرېکړو کې د ولايتي ادارو د واک ونډه د مرکز په پرتله يوڅه ډېره شوې ده. ولايتي ادارې د مقرريو په برخه کې ټولې پرېکړې په خپله نه شي نيولای. د لومړيو او دويم بست پرېکړه د ادای اصلاحاتو خپلواک کمیسون کوي، د (۳-۵) بستونو صلاحيت د وزارتونو او د (۶،۷) رتبې مقرري دوليت د والي او ولسوالانو واک او صلاحيت بلل کېږي. د ولايتونو واحدونه له يوې خوا په مرکز کې خپل اړوند وزارتونه ته مسووليت لري او له بلې خوا په ولايت کې والي ته هم مسووليت لري. والي د ولايتي شورا له ادارې څخه هم د هغې د اجراتو په هکله پوښتنې کولای شي. ولايتي شورا هم په ولايت کې د ادارو د اجراتو په هکله پوښتنې کولای شي. ولايتي شورا د ادارو د اجراتو راپور راټولولای شي، ولې د ادارو په اړه پرېکړه نيول د شورا صلاحيت ندي. سره له دې چې د ولايتي شوراگانو قانون د ولايتي شورا د رول په اړه وايي: “ولايتي شورا د ولايتي ادارو د پلان د پلي کېدلو په اړوند معلومات راټولوي او د معلومات پارلمان او ولسمشر ته د ليکلي راپور په بڼه وړاندې کوي” ولې په قانون کې دا

^۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډويه ټولنه لومړی چاپ، ص (۱۸۸)

وضاحت نشته، که چیرې کومې ادارې یا واحد ولایتي شورا ته معلومات ور نه کړل؛ نو له ادارې سره به څه کیري؟

دا هغه څه دي چې قانون یې په اړه چوپ پاتې دی. دا ستونزې هغه وخت حل کېدای شي چې یو واضح قانون ولرو. د سیمه ییزو ارګانونو په اړه اکثریت قوانین چې جوړ شوي گونګ دي، د دې ادارو رولونه او دندې یې په واضح توګه ندي تشریح کړي، بل ستونزه په دې قوانینو کې د مرکز او محلي ادارو ترمنځ د واکونو او مسوولیتونو گونګ چاوکاټ دی.^۱

د - ولایتي پرمختیایي کمېټه

ولایتي پرمختیایي کمېټې د هغه فرمان پر بنسټ، چې (۱۳۸۴ل) کال د تلې په میاشت کې ملي شورا منظور کړ، جوړې شوي دي. ولایتي پرمختیایي کمېټې دندې عبارت دي له:

- په ولایت کې د وزارتونو د استازو ترمنځ د همغږۍ رامنځته کول.
- د ولایت د پرمختیایي پلان جوړول.
- د مرسته کوونکو ترمنځ د همغږۍ د کچې لوړول.
- د پرمختیایي پروژو د کارڅارنه.
- د ښې ولسي ادارې د جوړښت او ولس ته د ښو خدمتونو د تر سره کولو په خاطر د ولایت ادارو د کاري ظرفیت یا وړتیاوو لوړول.

د نورو ولایتي ادارو په څیر د ولايتونو د پرمختیایي کمېټو د رول او کړنو ترمنځ هم توپيرونه موجود دي. د ولایت په اداري مجلس سر بېره د ولایت پرمختیایي کمېټه هم د ولایت د پرمختیایي پلان په پلي کولو کې د سکتوري ادارو ترمنځ همغږي رامنځته کوي. که څه هم د ولایت پرمختیایي کمېټه او بودیجوي بهیر ترمنځ کوم ډول تړاو نشته، نو له همدې کبله پرمختیایي پلان جوړونه، د ولایت پر چارو څرګنده اغېزه نه لري. د بودیجې پر بېکره نیولو صلاحیت یوازې په مرکز پورې تړلي دي، چې په دې ډول د ولایت د ولایتي شورا او پرمختیایي پلان جوړول او پلي کول له خنډ سره مخ کیري. د ولایتي بودیجې د پرگرام چوکاټ ډیر محدود دی، دا ځکه چې د بودیجې جوړلو دا کار د مرکزي وزارت له خوا یوازې له ولایتي پرمختیایي کمېټې سره په مشوره تر سره کیري. د پروژې او پلان د څار او نظارت په برخو کې هم د ولایتي شورا او ولایتي پرمختیایي کمېټې د کارونو ترمنځ تداخل تر سترگو کیري، او د دې ترڅنګ د ولایتي شورا او د ولایتي پرمختیایي کمېټې خپل منځي اړیکي هم روښانه نه دي.

په لنډه توګه داسې ویلای شو، چې په ولایت کې د اقتصاد د وزارت د اړوندې څانګې له خوا د ولایتي پرمختیایي کمېټې لپاره اسانتیاوې برابرې وي، والي او یا هم د هغه استازي د ولایتي پرمختیایي کمېټې ریاست په غاړه لري. ولایتي پرمختیایي کمېټه په ولایت کې د ریاستونو او واحدونو ترمنځ همغږي رامنځته کوي، له ولایتي شورا او نا حکومتي مؤسسو، نړیوالو سازمانونو او د ولایتي بیا رغونې له ډلې سره تفاهم کوي. د دې کمېټې دنده د ولایت د پرمختیایي پلانونو جوړول او حتا د ولایت د بودیجې ترتیبول دي. له ولایتي پرمختیایي کمېټې څخه هیله کیري، چې د ولایت پرمختیایي پلان منظور کړي، په

^۱ څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډویه ټولنه لومړی چاپ، ص ۱۸۹

عامه او خصوصي سکتور کې د پانگې اچونې ستراتيژي جوړه کړي او د نشه يي توکو پر ضد د مبارزې څارنه وکړي. د ولايتي پرمختيايي کمېټې او د ولايتي شورا په دندو کې بالقوه تداخل ليدل کيږي. ولايتي پرمختيايي کمېټې تر ډيره د والي په همکاري پورې تړلي دي او د پلان او بوديجي په جوړولو کې د دوی ونډه، پرته له همغږۍ جوړولو نا څرگنده پاتې ده. د پلان او بوديجي جوړولو د بهير ترمنځ، چې واک يې له مرکز سره دی، پيوند نه ليدل کيږي. د ولايتي بوديجي جوړولو کار، چې د مالي وزارت او نور مرکزي وزارتونه يې له ولايتي اړوندو غاړو سره په سلا مشوره ترسره کوي، له سرچينو سره د سيمه ييزو لومړيتوبونو د همغږۍ کولو په لاره کې لومړي گام دی.^۱

ه - د ولايت اداري مجلس

د ولايت اداري مجلس له نن څخه (۴۵) کاله د مخه د (۱۳۴۴ل) کال د ليندۍ په مياشت کې، د دې لپاره جوړ شو، چې له والي سره د ولايتي ادارو په همغږۍ کولو کې مرسته وکړي. له قانون سره سم د دې مجلس غړي په لاندې ډول سره دي:

والي

د والي مرستيال

مستوفي

د ولايت د امنيت مسول

د ولايت څارنوال او د نورو ادارو مشران

دغه مجلس په اونۍ کې يو ځل غونډه کوي. د نيمو غړو حاضریدلو سره د مجلس غونډه جوړيږي. پرېکړه د حاضر غړو په اکثريت سره نيول کيږي. که چيرې د دواړو خواوو د رايو شمېر مساوي وي، نو بيا وروستۍ پرېکړه د مجلس رئيس کوي. د جلسې سکرترت د والي د دفتر اداري رياست پورې تړاو لري. د بناړوالۍ د قانون د (۴، ۱۴، ۲۲) او (۵۰) مادو او د مالدارۍ د قانون د (۱۲) مادې له مخې هغه دندې، چې د ولايت اداري مشورتي شورا ته ورکړل شوي، ولايتي اداري مجلس يې اجرا کوي. دا دندې عبارت دي له: په ولايت کې د حکومتي ځمکو پلورل او په اجاره ورکول، د حکومت پور په قسطونو بدلول، هغه قراردادونه، چې د کار د قانون غوښتنې له پامه غورځولي وي ماتولی شي او د ولايتي ادارو په هغو ستونزو باندې بحث کولای شي، چې د دغو ادارو د چارواکو له خوا ورته وړاندې کيږي.^۲

۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندويه ټولنه لومړی چاپ، ص ۱۹۰
۲ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندويه ټولنه لومړی چاپ، ص ۱۹۱

درېم مبحث - ولايتي شورا

ولايتي شوراگانې د اساسي قانون د (۱۳۸) مادې د حکم پر اساس چې (په هر ولايت کې يوه ولايتي شوراى جوړېږي). ولايت په هيواد کې تر ټولو لوى سيمه ييز حکومتي واحد دى، ولايتي شورا د ولايت په کچه يوازینی مرجع ده، چې د ولايت د اداري مجلس د کارونو او اجرائتو حساب اخيستلاى شي. په ځينو مواردو کې د ولايتي شورا رول او ونډه څرگنده نه ده، ولې په هغو برخو کې، چې شورا ته د قانون له مخې واک په روښانه توگه بيان شوى دى، بيا هم دغو شوراگانو ته عملاً تر اوسه صلاحيتونه نه دي ورسپارل شوي.

لکه څنگه چې د مخه ورته گوته ونيول شوه، د اساسي قانون د حکمونو له مخې ولايتي شوراگانې بايد خپلې دندې له ولايتي ادارې سره په همکاري کې تر سره کړي، ولې د ولايتي شوراگانو قانون دا نه ده په گوته کړې، چې ولايتي اداره به له ولايتي شوراگانو سره څه ډول همکاري کوي؟ ولايتي شورا بايد د څارني او مشورې چارې تر سره کړي، ولې قانون په دې لړ کې د ولايتي شورا لپاره د واک څه يادونه نه ده کړې، چې د نورو ولايتي ادارو همکاري په دې اړه لازمي او حتمي کړي.^۱

ولايتي شورا د قانون د څلورمې مادې (۱۴) فقره وايي، چې ولايتي شورا بايد د ولايت له اوسيدونکو سره په هرو درېيو مياشتو کې او له والي او نورو ادارو سره په مياشت کې لږ ترلږه يو ځل ليدنه او کتنه ولري. له بلې خوا څخه دغه حکمونه يا سيمه ييز چارواکي ولايتي شورا ته حساب ورکونکي نه گرځوي، يا په بله ژبه په قانوني توگه د ولايتي شورا د نظر په پام کې نيولو سره په قانوني توگه نه دي مکلف شوي. د همدې قانون (۱۸) ماده وايي، چې په ولايت کې د سکتوري وزارتونو ادارې بايد ولايتي شورا ته د خپلو کارونو په اړه معلومات ورکړي، ولې دا نه دي په گوته شوي که چيرې چا دا کار ونه کړ، نو څه به ورسره کيږي، چې دا کار د دغه قانون عملي کېدل له ستونزو سره مخامخ کوي او د ولايتي شورا په دندو کې، چې څارنه او نظارت کول دي، ځنډ رامنځته کوي. د ولايتي شورا دوهمه ماده وايي، چې ولايتي شورا بايد د يو منتخب جوړښت په توگه کار وکړي او خلک، مدني ټولنه او حکومتي ادارې له ځان سره را شريکي کړي. او د ولايتي ادارو د چارو څارنه وکړي، تر څو په قانون کې داسې مواد ډير نشي، چې د هغو له مخې ولايتي شورا له والي او ولايتي ادارې څخه حساب واخلي، د غسې څار او نظارت به په عملي توگه کومه معنا ونه لري. د ولايتي شورا د څارني د کار نور وضاحت به ولايتي شورا ته دا امکان وربخښي، چې خپلې د څارني دندې په سمه توگه سرته ورسوي. د شورا قانون همدا راز ډېر گونگ دى او دشورا رسالت يې، چې د دولت د پرمختيايي موخو برابرول دي، له ځنډ سره مخامخ کړى دى. د ولايت د شورا د اجرائتو د عملي کولو لپاره بايد د پلان په عملي کولو کې د ولايتي شورا رول د ولايتي شورا په قانون کې روښان او واضح شي. (۴) ماده وايي چې، تر دې د مخه چې پرمختيايي پلان او د وړاندوينو په برخه کې پلان دولت ته وړاندې شي، ولايتي شورا په پلان جوړولو کې څومره برخه لري. د ولايتي پرمختيايي کمېټې او ولايتي شورا په کارونو کې تداخل موجود دى. د ولسمشر (۴۱۱۶) گڼه فرمان حکم کوي: (واليان دې له ولايتي شورا سره همکاري کې اجرائت

۱ جنسين، اريک. (۲۰۱۳م). د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي، پالو آلتو- کاليفورنيا: د افغانستان د حقوقي زده کړو پروژه ALEP (د ستانفورډ پوهنتون د حقوقو پوهنځي)، ص (۱۴۳-۱۴۵)

وګړي، پروګرامونه د طرحه، تنظيم او پلي کړي)، له اجرائیوي مکانیزم څخه پرته ولایتي شورا په ډېره اسانۍ ځنډې ته کېدلای شي.^۱

دا څرګنده نه ده، چې ولایتي شورا د ورځینو لګښتونو لپاره له کومې څانګې یا ارګان څخه باید پیسې ترلاسه کړي، دا په خپله د ولایتي شورا اجرائیوي واک له پوښتنې سره مخ کوي. د قانون (۱۷) ماده حکم کوي چې، د ولایتي شورا اداري چارې او خدمتونه د ولایت تر سره کړي، قانون په دې باب بیا هم پټه خوله دی، چې ولایت د ولایتي شورا اړین خدمتونه او اداري چارې ترسره کړي. ولایتي شورا د خدمتونو د لګښتونو په ډګر کې پر والي پورې تړلي ده. د ولایتي شورا د بودیجې او اړوندانو د ګمارنې چارې هم له هغه ولایتي ادارې څخه، چې دوی یې باید څارنه وکړي، خپلواکي نه دي، نو له دې کبله ولایتي شورا ډېر ځله د ورځنیو خدمتونو د سرته رسولو امکانات هم نه لري. دا چې په ولایتي کچه دا ټاکل شوي شورا د استازیتوب لپاره عمومي چوکاټ وجود نه لري، نو له امله یې د افغانستان خلک خپلې ګیلې او شکایتونه د حکومتي ادارو له لارې اړوندو مراجعو ته نه شي رسولای.

د ولایتي شورا له دندو څخه یوه اساسي دنده هم د ولایت په چوکاټ کې له خلکو او مدني ټولنو سره په ګډه خدمت او یا ګډون دی. پوښتنه دا ده چې ایا ولایتي شورا خپل اغېزمن منتخب موقف ساتلای شي؟ د خلکو او استازو ترمنځ اړیکې کمزورې دي. د انتخاب له دې طریقې سره، چې یو تن د خپلې نه لیریدونکي رایې په وسیله د ولایتي شورا لپاره څو تنه استازي غوره کوي، په مشخص ډول د ولسوالۍ استازیتوب له منځه ځي. نو د دې سیستم پر اساس د ولایتي شورا په غړیتوب کې د دې پټه نه لګیري، چې په شورا کې د ټولو ولسوالیو استازي موجود دي او که څنګه. نن ورځ د شورا غړي یوازې د یوې محدودې ډلې استازیتوب کوي، نو د ټول ولایت د اوسیدونکو، د شورا د استازي هر یو په مجموع کې د انتخابي حوزې، چې ولایت دی، په پرتله ډېر د خپلې ځانګړې ولسوالۍ استازیتوب کوي، یعنې د ولایتي شورا استازي د ټول ولایت له استوګنو سره دومره تړون نه لري، لکه د خپلې ولسوالۍ له اوسیدونکو سره چې لري. په لنډه سره ویلای شو، چې ولایتي شورا ټولو خلکو ته مسوله ده، دا ځکه چې یو منتخب مجلس دی، او د دوی رول او ونډه عبارت ده له: د ولایت په پرمختیایي پروګرامونو کې برخه اخیستل، د ولایتي او په ولایت کې د حکومتي مؤسسو څارنه، د ستونزو هوارول، د هغو دوو دونو له منځه وړل، چې له قانون، شریعت او د بشري حقوقو له معیارونو سره په ټکر کې وي. چاپیریال ساتنه او د غیر قانوني، نشه یي توکو د قاچاق په مخنیوي کې هلې ځلې کول. د ولایتي شورا، د ولایت د پرمختیایي کمېټې او د والي ترمنځ خپل منځي اړیکې روښانه دي. اوسنی قانون د ولایتي ادارې همکاري نه شي باروي کولای. په موجوده قانون کې په ادارو او د قانون د تنفیذ په ادارو باندې داسې بندیزونه نه دي لګول شوي، چې د ولایتي شورا په مجلسونو کې برخه واخلي او یا هغوی ته د اړتیا وړ معلومات ورکړي او په همدې ډول داسې کوم ځانګړی میکانیزم هم نشته، چې ولایتي شورا د ولایتي پلان جوړولو په بهیر کې څومره شامله ده او څه ونډه لري. ولایتي شورا نشي کولای، چې له ولایتي ادارو څخه حساب و غواړي. د ولایتي شورا په اړوند یو څه ستونزې موجودې دي او هغه دا چې دې ادارو ته څومره امکانات په واک ورکړل شوي. نو له همدې کبله دوی نه شي کولای، چې خپلو رایو ورکونکو ته ولایتي ادارو سره د اړیکو په هکله او د ولایتي پلان جوړونې په هکله د قناعت وړ ځوابونه ورکړي. ولایتي شورا د خپلې انتخابي

۱- څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خیرندویه ټولنه لومړی چاپ، ص ۱۹۳

حوزې د استازیتوب اساسي ونډه په غاړه لري، په پرمختايي پلان جوړونه کې برخه اخلي او د ولايتي ادارو د چارو او کړنو د څارنې دنده لري لري، خو موجوده قانون دوی ته نه دا واک ورکړی او نه يې دا زمينه برابره کړې، چې خپلې دندې په سمه توگه سرته ورسوي.^۱

څلورم مبحث - ولايتي محکمي

په اوس وخت کې قانون د محکمو د جوړښت او په ولايتي کچه د دوی د کارونو او دندو د لارښوني لپاره کومې مشخصې لارښوونې نه لري، چې د هيوادوالو د شکايتونو او دعوو د حل په اړه څه وکړي او خپل کارونه څنگه پر مخ بوځي؟ ولايتي محکمي په روانو حالاتو کې د واليانو، ولايتي ادارو او ولايتي شورا د غير قانوني پرېکړو او غير قانوني کړنو د څار او کنټرول وس نه لري.

پينځم مبحث - د ولسوالۍ اداره

د ولسوالۍ اداري واحدونه له څو کليو څخه جوړ شوي دي چې د ولسوال تر حکمونو لاندې اداره کېږي، همدا راز د ولسوالۍ مرکز د اقتصادي، اجتماعي، فرهنگي، او جغرافيايي موقعيت په اساس ټاکل کېږي.^۲

افغانستان په ټوله کې ۳۸۷ ولسوالۍ لري. د سيمه ييزه ادارو له قانون سره سم، دغه ولسوالۍ د نفوسو، چاپيريالي او ټولنيزو جوړښتونو پربنسټ، په لومړيو، دويمو او دريمو کټه گوريو باندې وېشل شوي دي. دغه صنف بندي به د اساسي سرچينو د تخصيص په توگه د استفادې وړ وگرځي. خو د ولسواليو د فعاليتونو د سنجش او همدارنگه د هغوي لپاره د تشويقي بودجې د تخصيص په هدف بايد د ولايتونو په څېر له همغو معيارونولکه (اقتصادي، سياسي او ټولنيزو شاخصونو) څخه استفاده وشي. سربيره پر دې، د هيواد ټولې ولسوالۍ په لاندې ډلبندۍ وېشل شوي: (۱) ښاري (۲) نيمه ښاري (۳) ترانزيتي (۴) د طبيعي سرچينو لرونکي (۵) سرحدي. همدارنگه کولی شو له دغې صنف بندي څخه د ولسواليو د فعاليتونو د سنجولو لړۍ، د يوې برخې په توگه گټه پورته کړو. د بيلگې په توگه، سره له دې، چې يو ولسوالۍ کولې شي هر ډول ولسوالۍ رهبري کړي، خو د هرې ولسوالۍ لپاره ستراتيژي توپير کوي. د ښاري ولسواليو اړتياوې د طبيعي سرچينو لرونکو له اړتياوو څخه توپير لري. اړوندې شوراگانې د ولسواليو د سيمه ييزه ادارو د څارنې مسؤليت پر غاړه لري، چې په هغوکې ولسوالان، د درېمو واحدونو مسؤلین او د ولسواليو امنيتي او دفاعي مسؤلان شامليرې. لاندې د پورتنۍ کټه گورۍ له مخې د هرې يوې لنډه يادونه شوې:^۳

- ښاري: هغه ولسوالۍ، چې تر ټولو ډير نفوس لري او د سرچينو تر ټولو ډير تخصيص ته اړتيا لري.
- نيمه ښاري: دغه ولسوالۍ د ښاري ولسواليو په شاوخواکې موقعيت لري او تر ډېره د خپلو نېرېدې ښاري ولسوالۍ فعاليتونو پورې تړلي دي.

۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډويه ټولنه لومړۍ چاپ، ص (۱۹۲ - ۱۹۵)

۲ ټاټب، نقیب الله. (۱۳۹۷ ه ش). اداري حقوق، جلال آباد: مومند خپرنډويه ټولنه، لومړۍ چاپ، ص (۱۲۳)

۳ د افغانستان د سيمه ييزو ارگانونو پالیسي، (۱۳۹۷) د سيمه ييزو ارگانونو اداره، مخ (۶ - ۷)

- ترانیتې: له دغو ولسوالیو څخه عموماً د ترانزیت لپاره استفاده کېږي او د زیات نفوس لرونکي نه دي.
- دطبیعي سرچینو لرونکي: دغه ولسوالی د طبیعي سرچینو پراخي زیرمي لري او دکانونو او پتروولیم، کرنې، اوبو لگوني او مالدارۍ وزارتونو او چاپیریال ساتني ادارې له لوري اضافي سرچینوته اړتیا لري.
- سرحدې: دغه ولسوالی دنفوسو د راټولیدو له مرکزونو څخه لرې دي او له پولو سره په ګاونډ کې موقعیت لري، چې کولی شي د ترانزیتي د هلیزونو په توګه بڼه رول ولوبوي. بعضي وختونه دغه ولسوالی د سر شاره طبیعي منابعو لرونکي وي، د ملي انسجام لپاره اړتیا ده دغو ولسوالیو ته ځانګړې پاملرنه وشي.

مور لږ تر لږه د ولسوالی په کچه د اداري مسئولینو دندې په پام کې نیسو. اوس مهال دېری ولسوالانو خپل رول او نقش ته اداري رول په توګه فکر کوي. خو د هغوی په دندو کې لاندې موارد هم شامل دي:

- اداري دندې: چې د سیمې د خلکو اړیکو او ارتباطاتوته شاملېږي؛
- د امنیت ټینګښت: اړتیاوي سنجول او له امنیتي بنسټونو سره همغږي؛
- دعدالت ټینګښت: ډاډ حاصلول چې په هره ولسوالی کې باید د محکمې سیستم او د لویې څارنوالی استازولي موجوده وي؛
- د خدماتو وړاندې کول: د رو غتیايي او تعلیمي خدماتو وړاندې کوکو په چاره کې د همغږي کوونکو په توګه عمل کوي.

ولسوالی په افغانستان کې د اداري تشکیل تر ټولو ټیټ اداري واحد دی. د ولسوالی په تشکیل کې ولسوال او د سکتوري وزارتونو درېیمه درجه واحدونه شامل دي. په ولسوالی کې پر ابتدایه محکمې سربیره د پولیسو څانګه او څارنوال هم شته. په ولسوالي کې له حکومتې، رسمي تشکیل سره سره بیا هم د حکومتولی کوم رسمي اداري چوکاټ شتون نه لري.^۱

لمړی مطلب - ولسوال

ولسوال د ولسمشر لخوا ټاکل کېږي. ولسوال یوازي د حکومت اجرايوي استازي نه، بلکې په ولسوالی کې د دولت لومړی درجه استازي هم دی. حکومت په ټولنه او ولس کې له ولسوالی څخه نور ښکته تشکیلات نه لري، نو له دې کبله ولسوال او ولسوالي د دولت له خوا له ولس سره پر کېدونکي چلند ډېر اغېزه لري. دوی کولای شي، چې د خلکو عرضونه واخلي او یا یې لوړو چارواکو ته وړاندې کړي. ولسوال والي ته راپور ورکوي، ولې په یوه وخت کې په ولسوالیو کې فزیکي جلاوالی د دوی اړیکې کموي، نو همدې خنډونو د ولسوال حساب ورکونه یا مسؤلیت له خنډ سره مخ کړی. د سیمه ییزې حکومتولی د قانون څلورمې مادې د دوهمې فقرې د حکم له مخې د مسؤلیت او واک په سیمو کې د

^۱ د افغانستان د سیمه ییزو ارګانونو پالیسي، (۱۳۹۷) د سیمه ییزو ارګانونو اداره، مخ (۷_۸)

ولسوال تشریفاتې ځواک محدود دی، ولې په حکومتي تشکیل کې د ولسوالۍ په کچه مرکزي شخص بلل کيږي. ولسوال یو لږ اداري دندې لري، چې عبارت دي له:^۱

- د پېژند پانوی یا تذکرو ورکول
- د مړینو او ودونو ثبتول

ولسوالان په ولسوالیو کې په پولیسو باندې مستقیم اغېز او واک نه لري، ځکه چې پولیس د خپلو کړنو راپور د ولایت امنیه قومندان ته ورکوي، نو له دې کبله ولسوالان د امنیت په اړه نېغ په نېغه او ستر مسؤولیت نه لري.

ولسوالان د خپلو مامورینو په کړو وړو باندې په عمل کې ډېر نفوذ او اغېز لري، په خپلو مامورینو د همدغه ډیر واک او اغېزې له مخې ولسوالان په ولسوالیو کې د فعالیتونو په څار او کنټرول کې ډیر رول لري. ولسوالان د مخالفتونو او ستونزو په حل کولو کې لوی لاس لري. ولسوالان د ولسوالۍ مشران او سپین ږيري راغواړي د ولسوالۍ اړوند ستونزې ورسره تر بحث او څېړنې لاندې نیسي. په ډېرو ولسوالیو کې ولسوالان شوراګانې جوړوي، چې ده ته د چارو په سرته رسولو کې مشوره ورکوي او په پرېکړو کې ورسره مرسته وکړي.

د ولسوال د خدمت موده د یوې ولسوالۍ پر چوکۍ مشخصه نه ده، ولې په منځي ډول د (۱۹) میاشتو په شاوخوا کې اټکل کېدلای شي. ولسوالي په حکومتي تشکیل کې ترټولو ټیټه یا کوچنۍ متشکله اداره ده. ولسوال په رسمي ډول په دې تشکیل کې دهمغږۍ رول لري. ولسوال په ولسوالیو کې تر ټولو مهم مامور ګڼل کيږي. د ولسوالیو غیر رسمي ونډه او رولونه عبارت دي: د مخالفتونو او ستونزو حل چې دا کار له ولایت او سیمه ییزه غیر رسمي مشرانو سره د دوی د اړیکو په څرنګوالي پورې اړه لري. ولسوال په خپل څنګ کې نیمه غیر رسمي شوراګانې هم لري، ددې ترڅنګ ولسوال له ملکانو، اربابانو، د کلي د مشرانو سره هم اړیکه ساتي. دغه شوراګانې د اهمیت وړ ګڼل کيږي. په ولسوالۍ کې د ولسوال رول په ولایت کې د والي د رول سره ورته والی لري، سره له دې چې رسمي صلاحیتونه یې محدود دي. د ولسوالیو په تشکیل کې ولسوال تر ټولو مهم او اساسي شخص ګڼل کيږي. ولسوال سربیره په خپلو رسمي دندو، چې د تذکرو ورکول او د ودونو او مړینو ثبتول دي، د مخالفتونو او کشالو په حل، د ولسوالیو اړوندو مسلو او ستونزو پر سر د بحث لپاره د ولسوالۍ د استازو او مشرانو راغوبښتل او د مجلسونو دایرول او د ولسوالۍ له اوسیدونکو څخه د عریضو اخیستل هم د نوموړي په دندو کې شمیرل کيږي.^۲

ولسوال په خپله ولسوالۍ کې د حکومت په استازیتوب له خلکو او ولس سره د سیاسي اړیکو په ټینګښت کې هم اساسي ونډه لري. ولسوال د خلکو او حکومت په منځ کې د پیوستون او نښلولو اساسي کړۍ ده. که چېرې خلک د ولسوالۍ په هره اداره کې کار ولري، غوښتنیایه د ولسوال په نامه ورکوي، چې ولسوال ورته د مناسب ځواب ورکولو واک لري. دولت ته د لاسرسۍ په کنټرولولو سره ولسوال له خلکو سره د دولت د چلند په پر څه ډول والي لویه اغېزه لري. ولسوال پر دې چارې هم ډېره اغېزه او کنټرول لري، چې دولت او بهرني جوړښتونه دي له سیمه ییزې مسایلو سره څرنګه او څه ډول چلند

۱ - څرګند، نور علي . (۱۳۹۵ل) . د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خیرندویه ټولنه لومړی چاپ، ص (۱۹۵-۱۹۶)
۲ دګلاس سالت مارش و اېپیلش مدهی ، (۱۳۸۷ه ش)، حکومتداری محلی در افغانستان، ترجمه: عارف عمار، واحد تحقیق و ارزښایي افغانستان، کابل - افغانستان

ولري. په دې چارو کې د مخالفينو پاڅون، سيمه ييزې لانجې، د نشه يي توکو توليد او قاچاق شامل دي. پردغو مسلو باندې د اغېز په درلودلو سره، د ولسوال واک تر هغه څه ډېر زياتيري، چې په رسمي ډول ده ته ورکول شوی دی. واليان د ولسوالانو په مقرري کې اغېزه لري. د ولسوالانو په اړه دا تصور هم موجود دی، چې دوی مادي امکاناتو او بڼو ته هم لاسرسی لري، نو له همدې کبله زياتره د ولسوالۍ پر چوکۍ کې بدلونونه ژر ژر رامنځته کيږي. د ولسوالانو بدلول رابدلول او مقرري، د يو سيمه ييز ځواکمن شخص د ملاتړ د ترلاسه کولو په خاطر کيږي. په ولسوالۍ کې د ولسوال کې د ولسوال د خدمت موده په منځني ډول تقريباً نولس (۱۹) مياشتې ده. د ولسوالانو په بدلون کې د اړيکو او ارتباطاتو سياست ډېره ونډه لري. په ولسوالۍ کې خلکو ته د خدمتونو په برابرولو کې د ولسوال رول د پام وړ دی، د دې لپاره چې د ولسوالۍ په کچه د ولس او حکومت تر يکې سمي او باوري شي، نو ولسوالان بايد خلکو ته د خدمت په روحیه سمبال او ځان خلکو ته مسؤل وبولي. خلکو ته د ولسوال مسؤليت، د حکومت لخوا خلکو ته د خدمتونو برابرول او د حکومت او خلکو ترمنځ پيوستون پياوړی کوي. ولسوال د کشالو په حل او د سيمه ييزو لانجو او کشالو په اوارولو کې مهم رول لري. هڅه کيږي، چې ډېر اختلافونه او لانجې خپله په ولس کې حل شي. کله چې د جرمونو او شخړو راپور ولسوالۍ ته رسيږي، لومړی شخړې کوونکي ولسوال ته مراجعه کوي، ولسوال په دې باب پرېکړه کوي، چې وړاندې شوې عريضه بېرته د شخړې د حل په خاطر د کلي مخورو ته واستوي، پخپله يې حل کوي او که يې پوليسو، څارنوالۍ او يا محکمې ته ليريږي، د شخړو په حل کې د دوديزو ولسي جوړښتونو او دولتي ادارو ترمنځ تړاو لري او ولسوال د دې دواړو ډولونو اړيکو کړۍ دي. د شخړو په حل کې پوليس څارنوالۍ او محکمې ته د خلکو مراجعه د ولسوال په نفوذ پورې تړاو مومي.^۱

دوهم مطلب - د ولسوالۍ شورا

د اساسي قانون له مخې د ولسوالۍ شورا د دې لپاره جوړه شوې، چې د خلکو فعاليتونه او چارې سره منظمې کړي او خلکو ته د دې زمينه برابره کړي، چې په خپله سيمه ييزه اداره کې فعاليتونه او چارې سره منظمې کړي، او همدارنگه په خپله سيمه ييزه اداره کې فعاله ونډه واخلي. د ولسواليو شوراگانې لا تر دې دمه نه دي انتخاب شوې، د ولسواليو شوراگانې په هرو درې کلونو کې د انتخاباتو د خپلواک کميسيون له لوري د پټو، ازادو او مستقيمو رایو په پايله کې جوړيږي. د اساسي قانون (۸۴) ماده حکم کوي، چې د هر ولايت د ټولو ولسواليو د شوراگانو له غړو څخه يو تن مشرانو جرگې ته د درېيو کلونو لپاره، د ولايت د استازي په توگه ليرل کيږي.

درېيم مطلب - په ولسوالۍ کې د وزارتونو دريمه درجه واحدونه

د بېلا بېلو لاملونو له کبله د کورنيو چارو وزارت، د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت، د پوهنې وزارت او د کرهڼې او مالدارۍ وزارت، د ولسوالۍ په کچه خپلې څانگې او تشکيلات لري. د وزارتونو دا څانگې لږ اجرائيوي مسؤليتونه لري، او د پرېکړو کولو د صلاحيت کچه يې هم لوړه نه ده. په هغو ولسواليو کې، چې هلته د پوهنې او د روغتيا وزارت مسؤل پرسونل نه وي، نو د کلينيکونو او ښوونځيو راپور مخامخ د ولايت په مرکز کې خپلو اړوندو رياستونو او څانگو ته استوي. په ولسوالۍ کې

^۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډويه ټولنه لومړی چاپ، ص ۱۹۷

د ادارو ترمنځ همغږي لږ تر سترگو کيږي او په ولسوالۍ کې د ادارو د مشرانو د کار موده، د دوه کلونو په شاوخوا کې ده.

څلورم مطلب - د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبله

د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبله د کليو د بيارغونې او پراختيا د وزارت د سيمه ييزو ملي پرمختيايي پروگرام په بنسټ جوړه شوي، په هغو ولسواليو کې، چې د کليو پرمختيايي شوراگانې وجود لري، نو د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبله (D.D.A) د کليو د پرمختيايي اسامبلې نشته، د ټولني غير منتخب مشران د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبلې لپاره ټاکنې کوي. له دې کبله د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبلې ټاکنې بشپړه ولسواکه بڼه نه لري، و د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبله، په ولسوالۍ کې د کليو د پرمختيايي شوراگانو استازيتوب کوي. د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت د ولسوالۍ د پرمختيايي اسامبلې او د کليو لپاره د يو هر اړخيزه پرمختيايي پلان جوړولو په هکله اجرائيوي لارښوني لري. د دغو لارښوونو له مخې د ولسوالۍ د پرمختيايي شورا اساسي دندې دا دي. "له ولسوالۍ سره په پلان جوړولو، ادارې، د پلان په تحقيق، د پروژو په پلي کولو، د پروژو په پرمختگ، د پروژو په ارزونه او د سرچينو د انسجام په چارو کې مرسته کول." د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبلې د پلان جوړولو، همغږي او د مشورې ورکولو په برخو کې يو لږ دندې او وظيفې لري. په دغه دندو کې د ولسواليو لپاره د داسې لومړيتوبونو او ستراتيژيو په گوته کول دي، چې د خلکو او کليو گټو ته انعکاس ورکړي، او د ولايتي پلان جوړولو له بهير سره په سمون کې وي، بله دنده يې دا ده، چې د ولسواليو اسامبلې د ولسواليو لپاره د پرمختيايي پلانونو مشري وکړي، د دغې اسامبلې د کار لايحه هم دا په گوته کوي، چې د ولسوالۍ په کچه د ټولو پرمختيايي مؤسسو، پروگرامونو او پروژو ترمنځ اغېزناکه انسجام منځ ته راولي. له همدې امله نو د ولسوالۍ پرمختيايي اسامبله بايد د ولسوالۍ په کچه د پلان جوړولو، سرچينو څخه د گټې اخيستلو، پلي کولو، څارنې او ارزونې په کارونو کې پوره مرسته او هکاري وکړي.^۱

شپږم مبحث - د کلي اداره

دا چې کلی د هېواد د اساسي قانون له مخې د هېواد په ادري جوړښت کې منظور شوی دی، خو د رسمي ځای څخه خالي دی، د قانون په رڼا کې په هر کلي کې صالح او وړ شخص د خلکو لخوا د قريه دار (ملک) تر عنوان لاندې انتخابيږي. د هغه مهم او اړين کار دادی چې د خلکو اړيکې د ولسوالۍ له مرکز سره برقرار او هم د محلي مقامونو دستورونه د کلي اوسيدونکو ته ابلاغ کړي.^۲

افغانستان د کليو او محلاتو په کچه د ولسونو د پراخه گډون په برخه کې ډيرې برياوې لري، دغه برياوې د ملي پيوستون پروگرام او دهغه د بدیل ولسي تړون پروگرام په پایله کې ترلاسه شوي، د دغو پروگرامونو په ترڅ کې حکومت وکولای شول، چې د هيواد په ۳۴ ولايتونو کې له ۴۵۵۳۸ څخه زياتو کليو ته يونيم ميليارډ ډالر بلاعوضه مرسته چمتو کړي. دولسي تړون نوی پروگرام د دولت او ټولني ترمنځ يوه گډه ژمنه ده، چې په واقعيت کې د دولت د پرمختيايي ليد لوري د تحقق لپاره د بنسټ ډبره گنل کيږي. په ټوليز ډول، دغه پروگرام د مشروعيت او د څو ټوټو څخه د مخنيوي لپاره د دولت

^۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندويه ټولنه لومړی چاپ، ص (۲۰۰-۱۹۵)
^۲ ټاقي، نقيب الله. (۱۳۹۷ ه ش). اداري حقوق، جلال آباد: مومند خپرندويه ټولنه، لومړی چاپ، ص ۱۲۴

هڅه او هاند دی. ولسي تړون د ټولنيزو لومړيتوبونو پر بنسټ هر هيوادوال ته د اساسي خدمتونو وړاندې کولو لپاره يوه ژمنه ده، د لمړي ځل لپاره به د افغانستان ښاري او کليوالي پرمختيايي پروگرامونه تر يوه چتر لاندې پلي شي. د افغانستان د ولسي تړون پروژې، د ولسي تړون لومړيتوب لرونکي سترملي پروگرام يوه برخه ده. له همدې امله لازمه ده، چې د افغانستان له اقتصادي او سياسي پرمختيا سره د مرستې لپاره، د ولسي تړون پروگرام جوړښت کې بدلون راشي. لومړی دا، چې که د ولسي تړون پروگرام پريو دوامداره پروگرام بدل شي، بايد ولسي تړون چوکاټ، مالي گټې د پروژو ارزونې بهير د يوې برخې په توگه په پام کې ونيول شي.^۱

دويم دغه پروگرام بايد د هرکلي په سترو گروپونو کې مدغم او دغو سترو گروپونو لپاره لويې بلاعوضه مرستې چمتو کړي. دغه بهير د ولسي تړون د پروگرام سره مرسته کوي چې تر څو د ولسواليو، ولايتونو او د زون لوی پروگرامونه سره همغږي کړي.

درېم دغه پروگرامونه بايد د کرنې سکتور په ملاتړي طريقې کې بدلون راولي. دلته بايد پروگرام له هغو پروژو څخه ملاتړ کړي، چې د حبوباتو لکه غنم له کښت سره مرسته کوي، د امکان په صورت کې دې د تخمونو توليد پر بنسټ والي، دهغو پرحاصل او همدارنگه دکرنيزو کوپراتيفونو پرجوړولو او ملاتړ تمرکز وکړي.^۲

لومړی جز - د کلي شورا

که څه هم اساسي قانون د کلي شورا د جوړښت په اړه وايي، چې د کلي شورا کار دخلکو د فعاليتونو د تنظيم او هغوی ته د دې زمينه برابرول دي، چې په کليواله اداره کې فعاله برخه واخلي په کليو کې شورا بايد انتخاب شي، خو په کليو کې دغه شوراگانې لا تر اوسه نه دي انتخاب شوي.

دوهم جز - د کلي پرمختيايي شورا

د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت په (۱۳۸۲ل) کال کې هڅه وکړه، چې د ملي پيوستون د پروگرام د يوې برخې په توگه د کليو پرمختيايي شوراگانې جوړې کړي، له دې کار څخه د ملي پيوستون دغه دوي موخې درلودې:

(۱) د پروژو پر بنسټ د کليو د پرمختيايي پروگرام

(۲) د ولس د اداره کولو د ظرفيت لوړول، د کلي د پرمختيايي شورا تر شپېتو زرو (۶۰) ډالرو پورې بوديجه تر لاسه کولای شي، ترڅو په دې بوديجې باندې خپلې د اړتيا وړ پروژې پلي کړي، چې په دې پروژو کې د انساني سرچينو د پرمختيا پروگرامونه هم شاملېدای شي. په لومړيو دوو کلونو کې د کليو د بيارغونې او پرمختيا وزارت د ملي پيوستون د پروگرام پر بنسټ په هيواد کې (۱۰۴۰۰) کليوالي شورا گانې جوړې کړي دي. همدې وزارت په درېيم کال هم د شوراگانو جوړولو ته دوام ورکړ، چې (۴۹۰۰) نورې شوراگانې يې جوړې کړې. په دې توگه په هيواد کې له (۱۷۰۰۰) څخه ډېرې کليوالي شوراگانې د

^۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندويه ټولنه لومړی چاپ، ص (۲۰۱)
^۲ د افغانستان د سيمه ييزو ارگانونو پاليسی، د سيمه ييزو ارگانونو خپلواکه اداره، ۱۳۹۷ ه ش، مخ (۹-۱۰)

درېيو کلونو په موده کې جوړې شوې دي. په دې وروستيو وختونو کې تقريباً د افغانستان په نيمایي برخه کې کليوالي پرمختيايي شوراګانې جوړې شوې او په کار يې پيل کړی دی. دغه کليوالي شوراګانې دا دنده لري، چې د ولسونو لپاره د هغوی د لومړيتوبونو پر بنسټ ټولنيز پرمختيايي پلانونه جوړ کړي. کليوالي پرمختيايي شوراګانې د ملي پيوستون د پروګرام له لارې د منظور و شويو پروژو د پلي کولو لپاره پيسې ترلاسه کوي. د ملي پيوستون د پروګرام لارې کليوالي پرمختيايي شوراګانو ته يوازې يوځل پيسې ورکول کيږي او دايمي بڼه نه لري. د ملي پيوستون پروګرام کليوال دي ته هڅوي، چې د پروژو په انتخاب او پلي کولو کې برخه واخلي. د ملي پيوستون پروګرام د ولسي وګرو لخوا د پروژو د پلي کولو په برخه کې يو شمير پرمختللي معيارونه لري. د دغو معيارونو پلي کول د هيواد په بېلا بېلو برخو او کليو کې يو له بل سره توپير لري. نا دولتي مؤسسې د اسانتياوو برابر وونکو په توګه په کليو کې د ملي پيوستون پروګرام پلي کوي، دغه مؤسسې د کليوالي شوراګانو په ټاکنو کې مرسته کوي. د کليوالو لخوا ټاکل شوې پرمختيايي شوراګانې د کليوالو لومړيتوبونه په ګوته کوي، او د دغو پروژو د پلي کولو لپاره د قسطنونو له لارې پيسې ترلاسه کوي. د ملي پيوستون پروګرام د سيمه ييزي پرمختيا په برخه کې يو نوښت دی، بله خبره چې دا پروګرام په کليو کې د خلکو د حکومتوالی د بنسټ ايښودلو په لاره کې يو نوښت هم دی، د هيواد په ډېرو برخو کې د کليوالي شوراګانو په څېر انتخابي جوړښتونه ليدل کيږي. په ډېرو حالاتو کې د اسانتياوو برابر وونکو مؤسسو لخوا د ټاکنو بهير په داسې ډول برابر شوي وي، چې په شوراګانو کې د ښځو ګډون زيات کړي. د کليو د پرمختيايي شوراګانو د مشرتابه په ټاکنو کې توپيرونه ليدل کيږي. کليوالي پرمختيايي شوراګانې پردې بريالی او ټاکل شوې، چې د کلي په کچه د موجودو سرچينو په پرمختيا کې لوي ګام پورته کړي، چيري چې دغه سرچينې د کليو په کچه په برياليو پرمختيايي پروژو اوښتي دي، هلته د حکومت د مشروعيت او محبوبيت ستنې لا ځواکمنې شوې دي. کليوالي پرمختيايي شوراګانې د هيواد په کچه داسې جوړښتونه دي، چې په ولسي ستونو ولاړ دي. د ملي پيوستون پروګرام په بېلا بېلو پړاوونو کې پلي او تر سره شوي دي. ځيني له دې پړاوونو څخه دا دي :

- د کليوالي پرمختيايي شوراګانو ټاکنې
- ددغو شوراګانو ترکيب او جوړښت
- د کليوالي پرمختيايي شوراګانو پرمختيايي او د پروژو پر غوره کولو او پلي کولو سربېره د نورو فعاليتونو سرته رسول.

په داسې حال کې، چې د کليوالي پرمختيايي شوراګانو ډېر شمېر غړي دا دعوه لري، چې په حکومتي فعاليتونو او د شخړو په حل کې بوخت دي، خو دا کارونه په ټولو ځايونو کې يو شانته نه دي. د شوراګانو دغه غړي دا ډول کارونه له دوديزو جوړښتونو سره په همغږۍ کې سرته رسوي د کليو په پرمختيايي شوراګانو او د ولسي حکومتوالی په کارونو کې د ښځو ريښتيني ګډون له ډېرو ستونزو سره مخ دی، د ښځو ګډون ډېر د اسانتياوو په شتون پورې اړه لري. د ښځو ګډون د پروژو د انتخاب په پرتله په ولسي اداره کې ډېر کم دی. اکثره ټولني، کليوالي پرمختيايي شوراګانې له پروګرام جوړولو څخه پرته د نورو موخو لپاره کاروي، د راپورونو له مخې کليوالي پرمختيايي شوراګانې حشرونه او د خپلي خوښې ډله ييز کارونه هم تنظيموي، له دغو شوراګانو څخه ځيني يې د ناوړين ځپلو لپاره مرستې

او اسانتياوي برابرې او ځيني يې بيا د ټولنيزو خيږ بنسپگنې پروگرامونه، لکه تر گواښ لاندې خلکو لپاره د کارونو پيدا کول او اړو کورنيو ته د پيسو راټولول هم پرمخ وړي.^۱

کليوالي پرمختيايي شورا گانې د ټولني د سوکالي په لاره کې د يادونې وړ کارونه سرته رسولي دي. دې شوراگانو د هېواد په ډېرو برخو کې هيوادوال هڅولي دي، چې د پرمختيا په باب خپل لومړيتوبونه په گوته کړي. د كليوالي پرمختيايي شوراگانو مشروعيت او د خلکو لخوا د دوی منل، د كليوالي پرمختيايي شوراگانو لخوا خلکو ته د سرچينو له برابرولو سره تړاو لري.

په سيمه ييزه حکومتوالي کې د شوراگانو د اوږد مهال موجوديت او فعاليت په خاطر د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت قانوني زمينه برابره کړې ده. اوږد مهال موجوديت د كليوالي پرمختيايي شوراگانو د فعاليت لپاره د همدې وزارت لخوا يوځانگړی قانون جوړ سوی، چې دغه قانون په (۱۳۸۵هـ ش) کال کې د ولسمشر لخوا توشيح شو. دغه قانون د يوې ادارې مقرري په توگه، په ولسونو او کليو کې، د کليو د بيا رغونې او پراختيا وزارت فعاليتونه تنظيموي، خو بل وزارت د دغه قانون په اجرا باندې ملزم نه دی. دغه ځانگړې مقررې د كليوالي پرمختيايي شوراگانو ونډه او رول نور هم پراخوي او له اصلي فعاليتونو څخه بهر د همغږۍ او ادارې نور فعاليتونه او دندې هم ورسپاري. د كليوالي پرمختيايي شوراگانو په باب په دغه مقررې کې يو شمېر نورې موضوعگانې نه دي روښانه شوي، چې دا پته نه معلومېږي، چې كليوالي پرمختيايي شورا د مدني ټولني يو سازمان دی او که سيمه ييزه اداره؟ دغه راز په دې ځانگړې مقررې کې دا نه ده روښانه شوې، چې آیا كليوالي پرمختيايي شوراگانې خپلې دندې او فعاليتونه له نورو كليوالي شوراگانو، ولسوالانو او يا هم د ولسوالۍ له شوراگانو سره تنظيم او همغږي کړي؟، د دې تر څنگ په کليو کې د شخړو او اړول، چې كليوالي پرمختيايي شوراگانو ته سپارل شوي هم په مقررې کې نه دي واضح شوي. په هېواد کې د كليوالي پرمختيايي شوراگانو د وړتيا په هکله هم يو لړ پوښتنې موجودې دي، دا پوښتنې را ولاړېږي، چې د كليوالي پرمختيايي شوراگانو ظرفيتونه او وړتياوي څه ډول لوړولای شو، تر څو هغوی وکولای شي، د حکومتولۍ فعاليتونه سرته ورسوي. يوه بله پوښتنه چې په دې اړوند شته، هغه دا ده، چې د ملي پيوستون پروگرام د بوديجې د درېدلو په وخت کې به د دې شوراگانو دوام څومره وي. د واک ځينو دوديزه جوړښتونو، چې په هغو کې ملکان، عنعنوي شوراگانې او ولسوالان شامل دي، د كليوالي پرمختيايي شوراگانو له موجوديت سره مخالفت څرگند کړی دی.^۲

^۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډويه ټولنه لومړی چاپ، (۲۰۱-۲۰۳)

^۲ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډويه ټولنه لومړی چاپ، ص ۲۰۴

دریم جز - د کلیو په کچه غیر رسمي اداري

الف - ملک، ارباب، قریه دار

دا خلک د حکومت او ټولني ترمنځ رابطه جوړوي، هغوی ستونزي حلولاى شي، دوی د کلي د عامه ملکیت ساتنه کوي.

ملک یا قریه دار د خلکو او د ولسوالۍ د اداري ترمنځ یوه غوره اړیکه جوړوونکی دی. ملک اصطلاح د عربي له ژبې څخه اخیستل شوي، چي د واک، کنترول او حکمرانی معنا لري. د ملک دنده، واک او ټاکنه او د هېواد په بېلا بېلو برخو کي یو ډول نه ده. په ځینو سیمو دا نظام کمزوری شوی دی. په نورو سیمو کي ملک په کلیوالو ادارو کي مرکزي حیثیت لري.

ملکان د ټولني او د ولسوالۍ د اداري ترمنځ د پل حیثیت لري. هغوی په جرگو، مرکو، د ودونو او زیردني په ثبتولو او په ودونو کي د کورنیو استازیتوب کول او داسي نورو چارو کي خپل رول لوبوي. ملکان یا خو د خلکو په وسیله ټاکل کيږي او یا هم ورته ملکي په میراث پاتي وي. نوي ملکان د کورنیو د مشرانو د خوښي او جوړجاړي په ترڅ کي ټاکل کيږي، ملکان د زیات او یا کم نفوذ درلودونکي وي، ملک کېدلای شي د یوه کلي یا څو ورو کلیو لپاره غوره شوی وي. په ځینو سیمو کي د فرعي ولسوالیو په ډول یو نظام پېژندل شوی، چي (منطقه) ورته ویل کيږي. دغه منطقي یو شمېر ملکان لري، ملکان د خپلی چوکۍ لپاره نه له دولت او نه له خلکو څخه مادي ملاتړ ترلاسه کوي. په ځینو ولایتونو کي د ارباب د اصطلاح اطلاق د ټولني په با نفوذه خلکو کيږي. د اربابانو نفوذ د هغوی د زیاتو ځمکو له کبله دی. په هېواد کي د کلیو د حکومتولۍ په نظام کي لوي توپیر شته.

ب - خان

خان هغه لوی ځمکوال دی، چي د کلیوالي ټولني سرچیني کنټرولوي، د کلي خواریکښو ته د کار زميني او بزگرو ته د کښت لپاره ځمکي ورکوي او هم په شخړو کي د منځگري رول لوبوي.

ج - سپین بریږي، گذر ملک

سپین بریږي د ټولني هغه نارینه مشران دي، چي زیاتره د خپل گاونډ یا خپلي قبيلي مشري کوي.

د - میراو (میراب)

په کلیو کي د ویالو د اوبو وېش او کنترول د دوی په غاړه دی.

ه - علماء، ملایان

عالمان د ټولني مذهبي لارښوونکي دي، دوی د شریعت د قانون له مخي د امامت، خطبو ویلو او په ټولنه کي د اخلاقي چارو په اړه د قضاوت واک لري، علماء د شریعت له نظره شخړي هم حل او فصل کوي.

و- اربکيان

اربکي د هېواد په جنوب ختیځ کې سیمه ییزې ملیشې ته ویل کیږي، چې یو ډول قبيله یی بڼه او جوړښت لري، اربکي ځواک له سیمه ییزو قبیلو څخه جوړ شوی. د سیمې خلک یې مرسته کوي، دوی هم په سیمه کې خلک پیژني اربکي د ارتیا په وخت کې د سیمه ییزو جرگو د پرېکړو د پلي کولو دنده په غاړه اخلي. د اربکیو نظام پر قبیلو ولاړ دی، او د ټولني د دفاع چارې پر مخ وړي، دوی د هغو سیمو لپاره اغیزمن دي، چې د یوې قبیلې خلک اوسي.^۱

اووم مبحث - ښاروالي

لومړی مطلب - د ښاروالي رامنځته کول، ادغام او له مینځه وړل

افغانستان ۱۶۵ ښاروالی لري، چې په ۱۳۷۹ هـ ش کال کې د ښاروالیو د تصویب شوي قانون له مخې اداره کېږي همدارنگه ښاروالی یوازیني سیمه ییز بنسټونه دي، چې د عواید راټولولو حق ورکړل شوی دی. مونږ د ښاروالیو په کچه د ډیرو مثبتو بدلونونو شاهدان اوسو.^۲

« ښاروالي یوځانگړی قانوني، سیاسي او اداري واحد دی، چې په پیژندل شوي او ټاکل شوي جغرافیایي یا ځمکنۍ سیمه کې حاکمیت ولري، او د خلکو د عامې بڼېگنې په موخه منځته راځي. »

- د اداري او حکومتي مراتبو د لړۍ له پلوه "ښاروالي" یو داسې اداري واحد دی، چې له ولایت وروسته په دوهمه درجه کې راځي.

- ښاري ولسوالی له ښاروالیو څخه جوړې دي او کلیواله ولسوالی له کلیو څخه ټول دغه راز اداري واحدونه ټاکل شوي جغرافیایي پولې او سیاسي او اداري حدود لري.

- ښاروالي شرکت ته ورته حالت لري. ښاروالي کولای شي شرکت ته ورته ځیني فعالیتونه ترسره کړي، لکه د جایداد پیږول او پلورل، قرارداد کول، د بل چا پر ضد د دعوي اقامه کول او یا یې پر ضد اقامه د دعوي کېدل، د قانوني نومونو کارول، او د عامه اقتصادي شرکتونو تنظیمول.

- ښاروالي د یو شمیر معیارونو د ټاکلو په وخت کې رامنځته کېدای شي.
- ښاروالي کېدای شي د قانوني پړاونو د بشپړولو په وخت کې رامنځته، مدغم او له منځه ولاړه شي.
- ښاروالي کېدای شي د قانوني پړاونو د بشپړولو په وخت کې مدغمه شي.
- ښاروالي کېدای شي د ځینو ځانگړو شرایطو په وخت کې له مینځه ولاړه شي.

^۱ څرگند، نور علي . (۱۳۹۵ل) . د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډویپه ټولنه لومړی چاپ، ص ۲۰۵
^۲ د افغانستان د سیمه ییزو ارگانونو پالیسي، د سیمه ییزو ارگانونو خپلواکه اداره، ۱۳۹۷ هـ ش، مخ (۸)

دوهم مطلب - د ښاروالیو د رامنځته کولو لپاره معیارونه

- ښه پیژندل شوي یا ټاکل شوي جغرافیایي حدود ولري، چې د افغانستان د جیوډیزې او کارټوګرافي د لویې ادارې د معیار له مخې لږ تر لږه (۵۰) کیلو متره مربع پیراځوالی ولري.
- د احصایې د مرکزي ادارې د معیار له مخې لږ تر لږه (۲۰۰۰۰۰) تنه نفوس ولري.
- له مالي پلوه پر ځان ډډه ولگوي، تر څو وکولای شي خلکو ته لومړني خدمتونه او اسانتیاوي برا برې کړي.

درېیم مطلب - د ښاروالیو د رامنځته کولو، یوځای کولو، او له منځه وړلو پړاوونه

خلک د خپل کلي د شورا له لارې لومړی په خپلو کې مشوره کوي او بیا خپل وړاندیز وړاندې کوي.

- خلک خپل وړاندیز د خپل کلي د شورا د پرېکړه لیک په ډول د ښاروالی شورا ته سپاري، چې دا شورا د ټاکل شوو معیارونو له مخې وړاندیز تر غور او څېړنې لاندې نیسي. د ښاروالی شورا د مشورې له تر سره کولو وروسته، وړاندیز د پرېکړه لیک په ډول د ولایتي ادارې مجلس له لارې د تایید په موخه ولایتي شورا ته سپاري.
- ولایتي شورا وړاندیز د یوه پرېکړه لیک په ډول له تایید وروسته د منظوری لپاره د سیمه ییزو ارګانونو خپلواکه ادارې ته سپاري.
- د سیمه ییزو ارګانونو خپلواکه اداره د وړاندیز څېړنه کوي او ډاډ تر لاسه کوي، چې وړاندیز د نوي ښاروالی د منځه راتلو په برخه کې له حقوقي او قانوني معیارونو سره سمون لري. وروسته بیا دغه وړاندیز ولسي جرګې ته سپارل کیږي. ولسي جرګه د نظرونو له اورېدلو او راټولولو وروسته د وړاندیز په اړه پرېکړه کوي.^۱

څلورم مطلب - د ښاروالی د ادغام لپاره شرایط

- هغه ښاروالی، چې د قانوني بهیر له بشپړولو او د مرکزي دولت له منظوری پرته منځته راغلي وي.
- هغه ښاروالی، چې پایښت یې تر پوښتنې لاندې وي، یعنی هغه ښاروالی، چې د ښاروالیو اړین معیارونه پوره نشي کړای.
- هغه ښاروالی چې پایښت یې تر پوښتنې لاندې وي، کېدای شي له یوې داسې ګاونډی ښاروالی سره یوځای شي، چې د پایښت قابلیت ولري. دغه راز دا ډول ښاروالی کولای شي له هغو پایښت موندونکو ښاروالیو سره یوځای شي، چې په ګاونډ کې یې دي.
- د پاته کېدو وړ لویه ښاروالی کولای شي یوه داسې چې د پاتې کېدو وړ نه ده، له شتمنی او مالي سرچینو سره په ځان کې مدغم کړي.

^۱ څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډویه ټولنه لومړی چاپ، ص ۲۰۶-۲۰۷

پينځم مطلب - د ښارواليو د له منځه وړلو لپاره شرايط

- هغه ښاروالی چې د قانوني بهير له بشپړولو او د مرکزي دولت له منظوری پرته منځته راغلي دي.
- هغه ښاروالی، چې ښايي د پاتې کېدو وړ نه وي او د ښارواليو اړين معيارونو ونه لري. لغوه شوي ښاروالی کولای شي له گاونډی ښاروالی سره، چې يا تر نن پورې د پاتې کېدلو وړ وي او يا له لغوه شوي گاونډی ښاروالی سره له يو ځای کېدو وروسته په يوه د پاتې کېدلو وړ ښاروالی واوري.
- هغه ښاروالی، چې ټول قانوني، سياسي، سازماني او اداري ماهيت يې له لاسه ورکړی وي.
- د پاتې کېدو وړ او لويه ښاروالی کولای شي، يوه داسې ښاروالی، چې د پاتې کېدو وړ نه ده په خپل تشکيل کې له شتمنی او مالي سرچينو سره مدغم کړي.^۱

اتم مبحث - د ښارواليو ډلبندي

ښاروالي بايد د بېلابېلو فکتورونو له مخې ډلبندي شي. د ښاروالی د ډلبندي لپاره بايد يو معياري نومښود وکارول شي، د ښارواليو ډلبندي بايد په منظمه توگه د مرکزي دولت لخوا د ښارواليو په ټولنيز، اقتصادي، سياسي او اداري شرايطو کې د اړينو بدلونونو د راوستلو په موخه تر غور او کتنې لاندې ونيول شي.

لمړی مطلب - د ښاروالی د ډلبندي لپاره فکتورونه

- عوايد، چې د مالي وزارت لخوا منل کيږي.
- نفوس يا د وگړو شمېر، چې د احصايې د مرکزي ادارې لخوا تصديق کيږي.
- پراخوالی، چې د جيوديزی او کارټوگرافي د لويې ادارې لخوا تصديق کيږي.

دوهم مطلب - دنوم ايښودلو لپاره معيارونه

- د عوايدو پر بنسټ
- د ښاري کېدو د کچې پر بنسټ
- د بېلابېلو فکتورونو د يوځای کېدو پر بنسټ

درېيم مطلب - د ښاروالی دندې

- قانون په ښکاره توگه د ښارواليو حتمي او اختياري دندې په گوته کړي.
- د ښارواليو حتمي يا جبري دندې هغه اساسي دندې دي، چې ښاروالي دهغو د ترسره کولو لپاره گمارل شوي ده او اختياري هغه دندې دي، چې ښاروالي يې له خپلو حتمي دندو پرته، له خپل کاري ظرفيت سره سم ترسره کوي.

^۱ د افغانستان د سيمه ييزو ارگانونو پاليسي، (۱۳۹۷) د سيمه ييزو ارگانونو اداره، ۸ - ۹

د ښاروالۍ اساسي يا حتمي دندې په لاندې ډول دي:

- ديو اغېزمني، مسوليت لرونکي، او شفافي ادارې د رامنځته کولو لپاره د يوبڼه اداري تشکيل جوړول.
- د مرکزي دولت له پرمختيايي لارښود سره سم د ښارواليو لپاره د اوږد مهاله ټولنيزو او اقتصادي پرمختيايي پلانونو جوړول، څارل او څېړل، او د ټولني د ځانگړو ډلو، لکه ځوانانو، ښځو، بوداگانو، او کوچيانو ځانگړو غوښتنو ته ځواب ورکول.
- د ښاروالۍ له ټولنيزو او اقتصادي پرمختيايي پلانونو سره سم د ښاروالۍ په واک کې د موجودو ځمکو څخه د گټې اخيستنې د څرنگوالي ټاکل.
- د مرکزي دولت له ادارو سره د زده کړې، روغتيا، کور جوړولو، د بيوزلۍ د کچې راټيټولو، کرهني، چاپېريال ساتنې، زيرينا جوړولو او داسې نورو پلانونو او پروگرامونو په پلي کولو کې مرسته کول، په ځانگړي توگه په هغو برخو کې، چې ښاروالي يې په يوازې توگه د کار پوره وړتيا ونه لري.
- له مرکزي دولت سره د پرمختيايي پروژو په پلي کولو کې له خپلو ظرفيتونو سره سم مرسته کول.
- هغو خصوصي شرکتونو ته، چې غواړي د ښاروالۍ د ادارې حدونو په دننه کې فعاليت وکړي، د کار کولو د اجازې ورکړه.
- له ملي او سيمه ييزو قانون سره سم د ماليې، ټکس او فيس راټولول.
- د ښار له ماستر پلان او ورځني نرخ له مخې د جايدادونو د حقيقي ارزښت ټاکل.
- خلک دې ته هڅول، چې د ښاروالۍ په چارو کې گډون وکړي، لکه پرمختيايي اړتياو لپاره د لومړيتوبونو په گوته کول، د پلان او پروگرام جوړولو په کار کې برخه اخيستل، او د پرمختيايي موخو سره سم د ښاروالۍ د کړونو او اجراتو څارنه او ارزونه.

څلورم مطلب - د خدمتونو وړاندې کول

مرکزي دولت لخوا د پرگرامونو او پروژو په پلي کولو کې مرسته کول.

د ښاري او ټولنيزو اساسي خدمتونو وړاندې کول، لکه څښاک د اوبو برابرول، د بريننا وېش، د ناروغيو مخنيوی، د ناپاکيو او چټليو ټولول او سمسورول، د ښاري سړکونو جوړول، د ترانسپورتي اسانتياوو برابرول او داسې نور.

^۱ څرگند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندويه ټولنه لومړی چاپ، ص ۲۰۹

پينځم مطلب - اداري او پرمختايي دندې

- د اداري تشکيلاتو از ميکانيزم جوړول، چې کولای شي خلک په ښاري فعاليتونو او چارو کې برخې اخيستنې ته وهڅوي او له خصوصي سکتور سره د ښاري اقتصادي پر مختياوو په برخه کې مرسته وکړي.
- د دولت له مرکزي ادارو سره د پلانونو او پروژو د پلي کولو په برخه کې مرسته کول او له دې لارې ښاروالي سکتوري لومړيتوبونو ته انعکاس ورکول.
- د پرمختايي پروژو د پلي کولو په موخه له مرکزي دولت سره همغږي.
- دمقرراتو او هڅولو د يوه روښانه چوکاټ له لارې په ښارواليو کې خصوصي سکتور مسولين پانگې اچولو ته هڅول.
- په عامه اقتصادي برخو کې د خدمتونو د ښه وړاندي کولو په موخه له خصوصي سکتور سره گډون.
- له ملي پر مختيايي پلانونو سره سم او سيمه ييزو اړتياوو ته ځواب ويلو په موخه، ضروري او بنسټيز ټولنيز او اقتصادي خدمتونه وړاندي کول، دغه خدمتونو د ټولنيزو اقتصادي، امنيتي، چاپيريال ساتني او د نيسټي د کمولو له پروگرامونو او پروژو څخه، چې موخه يې د ټولني او خلکو هوساينه ده، عبارت دي.
- د ټولنيزو او اقتصادي پرمختيا لپاره د ښاري زيربنايي پروژو تنظيم او پلي کول، لکه د اوبو رسول، بريننا، روغتيا پالنه، لوري او مسلکي زده کړي، د چاپيريال د روغتيا ساتلو آسانتياوي، ښاري سرکونه، تفريحي ځايونه او داسې نور..
- د ښو خدمتونو د وړاندي کولو او مناسبې گټې ترلاسه کولو په موخه د ښاري اقتصادي شرکتونو جوړول.
- په ښاري چارو کې د خصوصي سکتور د فعالې ونډې اخيستنې، په تېره بيا د ښو عامه خدمتونو د وړاندي کولو سيمه ييزو اقتصادي پرمختياوو وړاندي د هڅونې او تشويقي مقرراتو او کړنلارو جوړول.
- د ښاروالي له واکونو او قانون سره د مرتبي په موخه د ځانگړو مقرراتو جوړول لکه قرارداد کول، د شرکتونو جوړول او په اقتصادي معاملو کې گډون.^۱

شپږم مطلب - د ښارواليو لپاره اداري جوړښت او ميکانيزم

- له ښارواليو سره به د اداري جوړښت او ميکانيزمونو په جوړولو او چمتو کولو کې مرسته وشي.
- ښاروالي به د اداري جوړښت په مطرحه کولو کې د مرکزي دولت له لارښونو سره سم بشپړ واک ولري.
- د ښارواليو د پلبندي لپاره تشکيلاتي موډلونو به د اداري جوړښتونو د طرحو او ډيزاين لپاره اصلاح شي.

۱ - څرگند، نور علي . (۱۳۹۵ل) . د سيمه ييزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندويه ټولنه لومړی چاپ، ص ۲۱۱- ۲۱۲

- د یوه واحد یا زیاتو موډلونو د جوړولو لپاره چمتوکول، ترڅو ښاروالي وکولای شي له هغې ډلې څخه یو غوره موډل انتخاب کړي.
- د بستونو او نومونو معیاري ډلبندي، د امتیازاتو طرحه، او د دندو لایحه به چمتو شي، ترڅو له ښاروالیو سره د اداري جوړښت، او بشري سرچینو د پرمختیا او سمون په برخه کې مرسته وکړي.
- د مقرراتو او کړنلارو رامنځته کول، د پرمختیایي او پانګې اچونې د پلانونو جوړول، بودیجه جوړول، د لوجیستیکي مدیریت رامنځته کول، او د ثابتو پانګو تنظیمول.
- د پورته سیستمونو د پلي کولو لپاره د مرکزي دولت د مرستې راجلبول.
- د نویو سیستمونو تر بشپړې رامنځته کېدو پورې د انتقالی دورې او فعالیتونو پلي کول.
- د سرغړونو د پېښو او د ښو دندو د ترسره کولو لپاره د مجازاتو او مکافاتو د مقرراتو او کړنلارو رامنځته کول.

اووم مطلب - د پالیسی موخي

- د ښاروالیو لپاره د پرمختللي اداري سیستم رامنځته کول، ترڅو وکولای شي سیمه ییزو غوښتنو او اړتیاوو ته ځواب ووايي.
- په ښاروالیو کې د پرمختیایي بهیرونو رامنځته کول، ترڅو د خلکو په وړاندې د ښاروالیو مسؤلیت لرل د پام وړ وګرځي.

اتم مطلب - د ښاروالی خدمتونه

ښاروالی د ډېرو اساسي خدمتونو پر کیفیت او څرنگوالي کنټرول نه لري، لکه روغتیا، زده کړه، بریښنا، سرکونه او داسې نور، دغه راز خدمتونه د خپلواکه او ځانګړو وزارتونو د ولایتي واحدونو او ادارو له خوا وړاندې کېږي، ښاروالي یوازې د دغو پروګرامونو د پلي کېدو د څرنگوالي په اړه کوم مسؤلیت نه مني.

له بله پلوه، د ښاروالی د خدمتونو وړاندې کول، لکه د اوبو او د یوې وړې ټولني د اسانتیاوو برابرول، د ناکافي مالي سرچینو او کمځواکه کاري وړتیاوو له امله له ستونزو سره مخ دي.

مرکزي حکومت د خپلو خدمتونو د وړاندې کولو لپاره هیڅ راز اشخاص نه دي وړاندې کړي او همدا شان د پروګرامونو د پلي کولو لپاره کمه مالي مرسته په پام کې نیسي. له بلې خوا ټولنه هم د خدمتونو د وړاندې کولو په پروګرام جوړونه، د اړتیاوو او لومړیتوب لرونکو پروګرامونو په ټاکلو، او پانګې اچونې په پروګرامونو کې لږ لاس لري.

په اصل کې د ښاروالیو اساسي دنده او ماموریت خلکو ته د عامه هوساینې د خدمتونو وړاندې کول دي. په داسې حال کې، چې د خدمتونو پر کیفیت باندې د ښاروالی کمزوری کنټرول لرل، د دغه

ماموریت خلاف بلل کیري. ټول دغه لاملونه هغه څه دي، چې په پای کې په ټولنه باندې اغېزه پرېباسي. پر پالیسي پورې اړوندې سترې موضوعگانې په لاندې ډول دي:^۱

- د ښاروالۍ خدمتونه ناکافي، نا اغېزمن او د کیفیت او څرنګوالي له مخې کمزوري دي.
- د سکتوري خدمتونو پلان او بودیجه جوړونه په ملي کچه ترسره شوي، چې دا د ټولني د اساسي اړتیاوو او هغو خدمتونو تر منځ، چې وړاندې کیري، یو واټن رامنځته کړی.
- د خدمتونو د وړاندې کولو پلان جوړونه داسې ترسره شوي، چې د ټولني د حقيقي اړتیاوو او طرحه شوو پروګرامونو تر منځ لږ نږدېوالی لیدل کیري.
- ښاروالي باید د مالي سرچینو په کار اچولو، او خدمتونو د کیفیت د لوړولو په برخه کې له نورو دولتي ادارو، خصوصي سکتورو د ټولني سره د ګډون په لاره کې بشپړ واک ولري.
- د مرکزي خدمتونو وړاندې کول به د ټاکل شوو مسؤلیتونو او معیارونو په چوکاټ کې ترسره کیري.
- مرکزي ادارې به په ټاکل شوي کچه مالي سرچینې د اړینو وړتیاوو د رامنځته کولو په ګډون د پرمختیایي پروګرامونو د پلي کولو لپاره دې ښاروالیو ته ولیردوي.
- د ښاروالیو د سکتوري خدمتونو په برخه کې د همغږۍ رامنځته کولو لپاره به یو لړ سیستمونه او کړنلارې رامنځته شي، ترڅو په دندو کې د ستونزو او نیمګړتیاوو له نه پېښیدو ډاډ رامنځته شي.
- د خدمتونو د وړاندې کولو لپاره تر ټولو ښه اصل د خدمتونو غوره والی او د کیفیت لوړوالی دی.

د لاندې اساسي خدمتونو د وړاندې کولو لپاره د رسمي خبرتیا خپرول.

- لومړنۍ روغتیایي پاملرنې، لکه مور او ماشوم ته پاملرنه، د تغذیې سیستم اصلاح او سمون، د ناروغیو وقایه او داسې نور.
- د ښاري اسانتیاوو د سیستمونو جوړول او ساتنه، لکه د اوبو رسولو سیستم، بریښنا، ښاري سرکونه، پارکونه او داسې نور.
- د چاپیریال ساتنې له اصولو سره سم دککړو اوبو ایستل.
- د ښاروالیو په ادارې پورې اړونده طبعي سرچینو ساتنه.
- د طبعي پېښو او ناوړینونو په وړاندې چمتووالی.
- د اړینو وړتیاوو او ظرفیتونو د ترلاسه کولو په موخه د مرکزي دولت له خوا د اغېزمنو لارښودونو په واک کې ورکول.
- د ښاروالیو په کچه د خدمتونو د وړاندې کولو لپاره د معیارونو او ملي لارښودونو چمتو کول.
- د هغو خدمتونو لپاره، چې د ښاروالیو له خوا په قرارداد ورکړل شوي، د ملي لارښود چمتو کول.

^۱ څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرنډویه ټولنه لومړی چاپ، ص ۲۱۳

نهم مطلب - د بناروالیو اقتصادي تشبثات

بناروالی تر اوس مهاله په دې نه دي بریالی شوي، چې خپل اقتصادي تشبثات وړاندې کړي، په دې اړه لویې ستونزې په لاندې ډول دي.

- د بناروالیو اوسنی قانون او مقررات بناروالیو ته په دې اړه بشپړ واک او صلاحیت نه دی ورکړی.
- د بناروالیو اوسنی هڅې د اقتصادي فعالیتونو د ترسره کولو لپاره په نېغه توګه له سکتور سره روانې دي (د بېلګې په توګه هوتلونه او د ودونو تالارونه)
- دغه راز هڅې په لومړني ګام کې د ګټې د لاسته راوړلو او په دوهم ګام کې د خدمتونو د وړاندې کولو لپاره ترسره کېږي.^۱

لسم مطلب - په دې برخه کې د پالیسي موخې

- د بناروالی په اداره کې اغېزمنه رهبري رامنځته کوي.
- د اساسي عامه خدمتونو د وړاندې کولو لپاره د اقتصادي شرکتونو او ادارو پیاوړي کول.
- د سمیه بیزو سرچینو د کارولو او سمبالولو لپاره د بناروالیو د اقتصادي شرکتونو او ادارو پرانستل.
- بناروالي بشپړ واک لري، ترڅو د اقتصادي شرکتونو له لارې د خدمتونو د وړاندې کولو څخه ګټه ترلاسه کړي.
- بناروالي به په لومړي ګام کې اقتصادي نشان د لومړيو عامه خدمتونو د وړاندې کولو لپاره پرانيزي.
- له اقتصادي تشبثانو سره د بناروالیو اړیکې باید د خصوصي سکتور سره اړیکې له ګواښ سره مخ نه کړي.

نهم مبحث - د سیمه ییزه اورګانونو خپلواکه اداره

د سیمه ییزه اورګانونو خپلواکه اداره، د جمهوري ریاست د عالی مقام د ۱۳۸۶ لمریز لېږدیز کال د وږی د اتمې نېټې د (۱۰۴۷) ګڼه حکم له مخې جوړه شوه.

لومړی مطلب - د سیمه ایزو اورګانونو د خپلواکه اداري اهداف

- د دې ټکي ډاډمنتیا چې په افغانستان کې د محلی اداري چوکاټ د بني اداري د اصولو څخه ملاتړ وکړی په شمول د پرانیستي او روښانه، مسئوله، ګډې، اغیزناکې، منطقي او پراخ بنسټه اداري کوم چې په محلی کچه د ګډو توافقاتو او د قانون د واکمنۍ پر بنسټ رامنځته شوی وی.
- په محلی کچه د دولتي اداراتو پیاوړی کول تر څو د خلکو برخه اخیسته په اداره کې ډاډه شوی او د خدمتونو په وړاندې کولو او د ټولو افغانانو د حقوقو په ساتنه کې د پام وړ اصلاحات ترلاسه شوی.

^۱ څرګند، نور علي. (۱۳۹۵ ل). د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندویه ټولنه لومړی چاپ، ص ۲۱۳-۲۱۴

- د اتباعو او ونډه لرونکو لپاره د فرصتونو رامنځته کول او د هغوی څخه ملاتړ کول ترڅو په محلی کچه په اداره کې برخه واخلي.
- د دې ټکي ډاډمنتيا چې د محلي ادارې مؤسسات د ملي فعاليتونو او پروگرامونو اجرا کولو په آسانتيا کې فعال رول ولوبوي تر څو د افغانانو دخير بڼيگني چاري اصلاح شي.
- امنيت، انکشاف، حکومتوالی (د عدلی او قضايی څانگو په گډون، چې د همغږی چاري به يې مخته وړل کېږي).

دوهم مطلب - د سيمه یيزو اورگانونو د خپلواکه ادارې موخي

- د پرانيستي او روښانه، مسئولې، گډې، اغيزناکې، منطقی او پراخ بڼسته سيمه یيزې ادارې چوکاټ رامينځته کول
- په اداره کې د خلکو برخي اخيستنې، خدمتونو وړاندې کولو او د ټولو افغانانو د حقونو د ساتنې په کار کې د سمونونو رامينځته کېدلو په خاطر، په سيمه یيزه کچه د دولتي ادارو رامنځته کول او پياوړی کول،
- په سيمه یيزه کچه په اداره کې هيوادوالو او وندوالو ته د برخي اخيستلو د فرصتونو رامنځته کول او ملاتړ کول،
- د ملي فعاليتونو او پروگرامونو د پلي کولو د چاري په آسانه کولو کې فعاله ونډه اخيستل.

درېيم مطلب - د سيمه یيزو اورگانونو د خپلواکي ادارې تشکيلات

د سيمه یيزه اورگانونو خپلواکه اداره، په مجموعی ډول (۶۸۲۱) تنه رسمی تشکيل لري. له دې ډلې (۴۹۵) تنه مرکزی اړوندان او (۶۳۲۶) ولايتی او سيمه یيز اړوندان دي. ددغې ادارې د شته اړوندانو شمېر (۵۸۶۶) تنو ته رسېږي.

د سيمه یيزه اورگانونو خپلواکه اداره، (۱۷) د رياست مرکزی او (۱۲۱) ولايتي بستونه لري. افغانستان په سيمه یيزه ادارې ويش کې (۳۶۴) رسمی او (۱۱) نارسمی ولسوالی لري. له کابل ښاروالی پرته، د افغانستان د سيمه یيزه ښاروالیو شمېر (۱۵۶) ته رسېږي.

څلورم مطلب - اداري اصلاحات

د سيمه یيزه اورگانونو د خپلواکه ادارې، د مرکزی تشکيل له (۴۹۵) تنو څخه په سلو کې شپږ اويا او د ولايتی او سيمه یيزه تشکيل له (۶۳۲۶ تنو څخه) په سلو کې يو نوي سلنه، د آزاد رقابت د بهير له لارې استخدام او معرفی شوي دي.

د افغانستان له ۳۶۴ رسمی ولسوالیو څخه، د ۲۳۳ ولسوالیو لپاره ولسوالان د آزاد رقابت د بهير له لارې استخدام او دندو ته معرفی شوي دي.

په مجموعی ډول، ددغې ادارې د مرکزی تشکيل، (۷۶٪) سلنه او د سيمه یيزه تشکيل، (۹۱٪) سلنه، د ادارې اصلاحاتو او ملکی خدمتونو د خپلواک کميسيون په مرسته، د آزاد رقابت له پروسې تېر شوي دي.

د سیمه ییزه اورگانونو د خپلواکه ادارې له اوولسو مرکزی ریاستو څخه دولس او له (۱۲۱) ولایتي ریاستونو څخه (۹۴) ریيسان او چارواکي، د آزاد رقابت د بهیر له لارې استخدام او مربوطه برخو او ولایتونو ته معرفی شوي دي.

پینځم مطلب - مرستیال والیان او ولسوالان

د ولسمشر د (۲۱۱۳) گڼه حکم له مخې، د مرستیال والیانو او ولسوالانو بستونه له سیاسي حالت څخه، د ملکي خدمتونو بستونو ته واوونېدل. د ادارې د معلوماتو له مخې، تر دې مهاله د سیمه ییزو اورگانونو د خپلواکه ادارې، له اتیا سلنه زیات بستونه، د رتبو او معاشونو د نوی سیستم له لارې تکمیل شوی. د ۳۲ ولایتونو مرستیالان او د (۲۳۳) ولسوالیو لپاره ولسوالان، د آزاد رقابت د پروسي له لارې، د اداري اصلاحاتو د کمیسیون په مرسته استخدام او وظیفو ته معرفی شوي دي^۱.

شپږم مطلب - لومړیتوبونه

- ۱- ریفورم، د اداري اصلاحاتو او ملکي خدمتونو د کمیسیون په مرسته، د اصلاحاتو مخته وړل؛
- ۲- د ولسوالیو د شوراگانو جوړول؛
- ۳- د ښاروالیو پراختیایي کارونه او ښاري حکومتوالی؛
- ۴- قوانین، مقررات او پالیسي؛
- ۵- پرمختیا او د حکومتوالی او ددغو پروگرامونو وړاندې کول: (ښار، اسلا، سیکا، سی سی ای، یي اس جی پی او نور)
- ۶- وړتیاوو لوړول؛
- ۷- گډ کارونه: د سولې، نشه یی توکو ضد مبارزې، لېږد بهیر، ټاکنو، بشري حقوو، بېرنيو مرستو او ثبات په برخو کې گډ کارونه مخته وړل.

اووم مطلب - د سیمه ییزه اداراتو پالیسي

د اساسي قانون له یوسلو اووه دېرشمې مادې سره سم، د افغانستان اسلامي جمهوریت د عالی مقام د ۱۳۸۹ لېږديز کال د غوايي مېاشتې د ۲۲ مې نېټې (۱۰۴۷) گڼه حکم له مخې، د پنځه وېشتو وزارتونو او خپلواکو ادارو په مرسته، د سیمه ییزو اورگانونو خپلواکه ادارې د پالیسي او انسجام د معینیت تر مشرۍ لاندې، د پالیسي د جوړولو او تدقیق کمېټې هڅې برپالی راووتې او په لومړي ځل د افغانستان د سیمه ییزو ادارو لپاره پالیسي چمتو شوه. تیرو وختونو ته په کتو سره افغانستان د سیمه ییزو ادارو لپاره د یو مناسب کاري چوکات رامنځته کیدو لپاره پالیسي او اساسي اصول نه وو موجود چې تر څو د هغه په واسطه وکولای شي ټولې چارې منسجم او مخ ته یوسي. د یادولو وړ ده چې کومې سیمه یيزي ادارې چې رامنځته شوی د جوړښت له پلوه د افغانستان د خلکو لپاره متمرکزي او گټورې ندي ځکه چې د دوی مسؤلیتونه او صلاحیتونه په سم شکل سره ندي معلوم شوي چې دخلکو مشکلات حل کړي. ځینې داسې دوه ادارې هم شته چې یو وخت کې یوه وظیفه سرته رسوي ددې سره سره د ولایت او ولسوالیو ترمنځ

۲. <https://idlg.gov.af/ps/history-idlg/> (۱۳۹۸ل)

اړیکې درست واضح ندي، او همدارنگه د افغانستان په سیمه ییزو ادارو کې د غیرې مسوله وسوالو ډلو، قمندانانو نفوذ او قوت لاتر دې دمه په خپل حال پاتې دی. په سیمه ییزو ادارو او بنسټیزو ادارو کې د خلکو ونډه ډېره کمه ده، بنځې او ځوانان د سیمه ییزې ادارې او بنسټیزو ادارو په مدیریت کې ونډه نلري سر بېره پردې د ناحیو، بنسټیزو ادارو او ولسوالیو په کچه د یموکراتیک او مدني ټولني شتون نلري. په سمه ییز حکومت کې د خصوصي سکتور د ونډې په اړه هېڅ پالیسي او قانون شتون نلري کوم خدمات چې د سیمه ییز حکومت لخوا خلکو ته وړاندې کيږي کیفیت یې ډېر ټیټ دی، او همدارنگه د سیمه ییز حکومت واک، صلاحیتونه او منابع لږ دي، په دې برخه کې جوړ شوي قوانین هم پیچلي او گونگ دي، دغه وضعیت او حالت ته په پام سره د افغانستان حکومت د سیمه ییزو ادارو د پالیسي په نامه یوه پالیسي جوړه کړې تر څو یادي شوی ستونزې او نواقص له منځه یوسي. ددغه پالیسي اصلي موخه د سیمه ییزو ادارو لپاره د یو پراخ چوکات ټاکل دي تر څو په سیمه ییزه کچه د حکومت پالیسي او پروگرامونه عملي کړي او په سیمه ییزه کچه د خلکو په اقتصادي، سیاسي، ټولنيز او کلتوري ژوند کې ښه والي راشي.^۱

اتم مطلب - د سیمه ییزو ادارو د پالیسي بنسټونه

د افغانستان اساسي قانون، د افغانستان د ملي انکشاف ستراتیژي، د بنځو لپاره د افغانستان ملي برنامه، د افغانستان د سیمه ییزو ادارو په اړه د څېړنو پایله او د افغانستان د سیمه ییزو ادارو د اوسني قانون د چوکات تحلیل ددغه پالیسي اساس او بنسټ تشکیلوي او د افغانستان اساسي قانون چې په ۱۳۸۲ ل کال کې تصویب او د سیمه ییزو ادارو حکومتي په اړه ځيني احکام وړاندې کوي.

لسم مبحث - د افغانستان د سیمه ییزو ادارو تگلاره (پالیسي) موخي

د سیمه ییزو ادارو د پالیسي جوړولو څخه موخه په دغو ادارو کې د شته ستونزو له منځه وړل او د سیمه ییزو ادارو لپاره د یو منظمي کړنلاري جوړول دي ترڅو د هغه پر بنسټ خپلي کړني او فعالیتونه اجرا کړي سر بېره پردې د سیمه ییزو ادارو پالیسي لاندې موخي لري.

۱. د سیمه ییزو ادارو په اړه د اساسي قانون د احکامو تطبیق

۲. په سیمه ییزو ادارو کې زیاته هماهنگي راوستل

۳. په یو وخت کې په اقتصادي امنیتي او اجتماعي برخو کې پرمختگ

۴. د حکومت او جمهوري ریاست د ژمنو عملي کول

کله چې په سیمه ییزه کچه حکومتولي ښه و اوسيري دلاندې کارونو پرمختگ به رامنځته شوی وي؛

- شفافیت
- خلکو ته حساب ورکونه
- د خلکو مشارکت او گډون
- ډیموکراسي

^۱ نجات، آریا. (۱۳۹۵ ل). په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شینواري، لومړي چاپ، ص (۷)

- موثريت او گټورتوب
- ټولنيز عدالت
- په ټولو اداراتو کې د قانون پر بنسټ د يو سيستم رامنځته کول
- د عامه خدماتو په وړاندې کولو کې ښه والی
- د فقر او بې وزلي کمول

لومړی مطلب - خلکو ته حساب ورکول

د ولايت، ولسوالۍ، ښاروالۍ او کليو په کچه ادارې او سيمه ييزې شوراگانې به په خپلو اړوندو سيمو کې خلکو ته، د خپلو کړنو په اړه حساب ورکوي. دولت خلکو ته د خدمت په موخه په ټولو برخو کې حاضر او چمتو دی. د خلکو شوراگانې؛ د ولس د نظرونو او غوښتنو له استازيتوب سره؛ د سيمو د حکومتوالۍ په ټولو پوړيو کې؛ له خلکو وروسته ځای لري. د سيمه ييزو حکومتواليو جوړښتونه، د سيمه ييزو شوراگانو له لارې، خلکو ته حساب ورکونکی دی. د سيمه ييزو ادارو او شوراگانو له خوا د ناوړه استفادو د مخنيوی په موخه، قضايه قوه د هغوی کارې چارې تل تر څار لاندې نيسي.^۱

يوولسم مبحث - د سيمه ييزې حکومتوالۍ سمون

د ملي يووالي حکومت د کار له پيل وروسته د سيمه ييزو اورگانونو د خپلواکې ادارې د نوي مشرتابه له گومارل کېدو راهيسې، دغې ادارې د مرکزي او ولايتي ادارو تر منځ د همکارۍ د رول د پرمختيا لپاره يو شمېر چټکې چارې پيل کړې دي. د سيمه ييزې حکومتوالۍ د تگلارې د سمون پر بهير سر بېره، د سيمه ييزو اورگانونو خپلواکې ادارې د واليانو او ولسمشر تر منځ مياشتني وېديو کنفرانسونه پيل کړي چې موخه يې د ولايتونو او د ولسمشر د دفتر تر منځ د اړيکو د يوې سيده ليکې رامنځته کول دي. همداراز شپږ واليان هره مياشت کابل ته ځي، له وزارتونو، ملي امنيت شورا، او قضايه قوې سره اړيني ناستې کوي او د کابينې غونډې کې هم گډون کوي او په خپلو ولايتونو کې د وضعيت او د هغو برخو په اړه لنډ معلوماتي پرېزنتېشن هم ورکوي، چې د کابينې همکارۍ ته پکې اړتيا وي. د واليانو او رسنيو او ولس تر منځ د اړيکو د پرمختگ لپاره د سيمه ييزو اورگانونو خپلواکې ادارې سلگونه خبري غونډې جوړې کړې دي. دغو بدلونونو واليانو ته د کار په اړه د ځوابي مالوماتو د يوه مېکانيزم جوړېدو ته هم لاره اواره کړې. د سيمه ييزو اورگانونو خپلواکه اداره اوس د وگړو ميثاق ملي لومړيتوب پروگرام يوه مهمه برخه ده او د ښاري برخې مشري يې کوي. د سيمه ييزو اورگانونو د خپلواکې ادارې تشکيل کې اصلاحات راوستل شوي، چې له مخې يې د هر والي په دفتر کې د جنسيتي انډول يو افسر شته، چې د جنسيتي چارو پر همغږۍ تمرکز کوي. د مېرمنو د ملاتړ لپاره د يوه بل گام په توگه، په ښاري سيمو کې به ټول نارسمي جايدادونه ثبت شي، چې د مالکيت اسناد به يې خاوندانو او مېرمنو دواړو ته ورکول کېږي، چې له مخې يې دا باوري کېږي، چې ښځې به د جايداد ملکيت لري. د افغانستان د پرمختگ اوسني پړاو ته په کتو او د بدلون په اړه د غور کولو او د راوستو د مهارت د اړتيا په نظر کې نيولو سره يې، د مهمو معلومات ورکونکو مرکه ورکونکو يوې غوره شوي ډله نه پوښتنه

۱- د ملي اورگانونو خپلواکه اداره، <https://idlg.gov.af/ps/history-idlg/> (۱۳۹۸ ل)

وشوه، چې تر اوسه د شوي پرمختگ، شته ننگونو، او د سمون د فرصتونو په اړه خپل نظرونه او معلومات راسره شريك كړي. له دغو معلومات وركوونكو سره له مركو د لاس ته راغلو مهمو مالوماتو په اړه يوه شننه لاندې وړاندې كېږي^۱.

لومړی مطلب - شوی پرمختگ

افغان حكومت د سيمه ييزې حكومتولۍ د بنسټونو له لارې د هېواد په فكري او سياسي بحث كې د سيمه ييزې حكومتولۍ د مفهوم وړ گډولو كې بريالۍ شوی دی. دا چې افغانستان له ډېره وخته د حكومتولۍ يو متمرکز سېسټم لري، په محتوا او د فكر لارو كې بدلون راوستل اسان نه دي ثابت شوي او د سيمه ييزو اورگانونو خپلواكې ادارې ته يوه سخته چاره تمامه شوې ده، چې له تېرو اتو كلونو راهيسې د سيمه ييزې حكومتولۍ د سمون سرلاري بنسټ دی. په بنسټيزه توگه د سيمه ييزو اورگانونو د خپلواكې ادارې د هڅو په پايله كې، د واليانو د رول په اړه يو څه نور وضاحت هم شوی دی، او د افغانستان په تاريخ كې په لومړي ځل ولايتي شوراكاني وټاكل شوي. د پرمختگ يوه بله نښه په سيمه ييزه كچه د عامه چوپړ رسونې د ښه والي لپاره د واك د يوې بڼې د لېږد لپاره زياته شوې لېوالتيا ده. د واك د لېږد د مفهوم په اړه د توافق د كچې له نظر كې نيولو پرته، د ولسمشر غني په هغې ژمنتيا كې پياوړې سياسي اراده منعكسه شوې، چې له مخې به يې گام په گام، ولايتونو ته د پلان جوړونې او اجرايي واك ۴۰ سلنه ولېږدول شي همداراز د دې موضوع په تړاو بحث لا هم روان دی، چې له مخې يې د معرفي كېدو په صورت كې د سيمه ييزې حكومتولۍ د سمون ملي مالكييت رامنځته كوي. اته كاله وړاندې افغانستان د ملكي مامورينو داسې ځواك نه درلود چې په سيمه ييزې حكومتولۍ كې يې تخصص درلود او آن د سيمه ييزې حكومتولۍ د مفهوم په اړه پوهاوی هم پكې نه و. خو نن په ځانگړې توگه د سيمه ييزو اورگانونو د خپلواكې ادارې، ماليې وزارت، كليو پراختيا او بيا رغونې وزارت، او د اقتصاد وزارت په څېر بنسټونه د سيمه ييزې حكومتولۍ د مسلكي كارپوهانو پراخېدونكې ډلې لري، چې په حكومت كې دننه او بهر كار كوي چې په افغانستان كې د ريښتيني سيمه ييزې حكومتولۍ د رامنځته كولو لپاره د چمتوالي د تخنيكي پوهې او مهارت استازيتوب كوي^۲.

دوهم مطلب - ننگونې

لومړی جز - بيخ بنسټيزې ننگونې

۱- د حكومتولۍ بيخ بنا (زيربنا): دولت بايد د ټول هېواد په كچه په هر ولايت كې د امنيت او عدالت د ټينگښت او د خدمتونو وړاندې كولو په موخه خپل حضور وساتي. له همدې امله به مونږ د دغې چارې د تحقق په موخه، د سيمه ييز جوړښت پروگرام (sub national construction program) طرحه كړي. د سيمه ييزو اورگانونو خپلواکه اداره بايد په دې برخه كې د اړتيا سنجونې يوه ارزونه ترسره كړي؛ خو د لازمو بيخ بناوو پلي كېدل د ښار او كورجوړونې وزارت پر غاړه وي.

^۱ نجات، آريا . (۱۳۹۵ل) . په افغانستان كې سيمه ييزه حكومتولۍ، كابل : AREU، ژباړه - گلستان شينواري، لومړي چاپ، ص (۱۱-۱۲)

^۲ نجات، آريا . (۱۳۹۵ل) . په افغانستان كې سيمه ييزه حكومتولۍ، كابل : AREU، ژباړه - گلستان شينواري، لومړي چاپ، ص (۱۱)

۲- **بیخ بنسټیزې پانګې:** حکومت باید په دې برخه کې هر ولایت ته اساسي بیخ بنسټیزې پانګې چمتو کړي. چې په دغه چاره کې به د افغانستان له برېښنا شبکې سره د هر ولایت نښلول او یوه لویه لاره وي، چې پر مټ یې یو ولایت له بل سره ونښلول شي.

۳- **د طبیعي سرچینو مدیریت:** د طبیعي سرچینو اغیزناک مدیریت له دغه ډول سرچینو څخه د پوهاوي او د هغو د مدیریت په اړه د سیمه ییزه ادارو د دفتررونو وړتیاوو ته اړتیا لري. د افغانستان د ځمکې خپلواکه اداره باید ژر تر ژره د ولایتونو او ولسوالیو د پولو ټاکلو او نښه کولو کار ترسره کړي. د اوبو او برېښنا او د کانونو او پټرولیم وزارتونه باید د طبیعي سرچینو (کان کیندنه او کرنه) په برخه کې لاسیاتي سرچینو ولسوالیو ته ځانګړې کړي. د کرنې او اوبو لګولو وزارت باید د هېواد د ځنګلي شتمنیو د مدیریت په بڼه کې ښه والي راولي. په لومړي ګام کې، شته ننگونې دغه ټکي بیانوي، چې افغان حکومت تر اوسه په دې نډې توانېدلی، چې په ځینو ولسوالیو کې حکومتولي عملي کړي. په نتیجه کې د قانون حاکمیت، د امنیت ټینګښت، د خدماتو وړاندې کولو او ټولنیز ګډون موضوعګانې د افغانستان په ډیرو ولایتونو کې نډې پلې شوي. نادولتي لوبغاړي هڅه کوي، چې د قدرت خلا چې دولت نډې توانېدلی ډکه کړي. په پام کې لرو، چې په تدریجي ډول د حکومتولي او دبیخ بنایي چارو پر وړاندې ټولې ننگونې له منځه یوسو.

۴- **د سیمه ییزې حکومتولي حقوقي چوکاټ:** د سیمه ییزې حکومتولي په برخه کې د ټولو مسؤلو بنسټونو او ادارو د دندو او مقررو تشخیص لپاره یو ټولیز حقوقي چوکاټ ته اړتیا ده. اوس مهال افغانستان د سیمه ییزې حکومتولي په برخه کې درې قانونه لري، چې سیمه ییزه حکومتولي تعریفوي. لومړي قانون د سیمه ییزې ادارې قانون دي، چې د سیمه ییزې حکومتولي پر وړاندې د مرکزي ادارې او نورو سیمه ییزه ادارو مسؤلیتونه تعریفوي. دا چې دغه قانون څولسيزې مخکې تدوین شوي، بیا کټي ته اړتیا لري. دویم قانون، د ولایتي شوراګانو قانون دي، چې په دې ورسټیو کې تصویب شوي دي او د دغو شوراګانو د چوکاټ څرنګوالي تشریح کوي. دریم قانون هم د ښاروالیو د ۱۳۷۹ هـ ش کال قانون دي، چې د ښاروالیو دندې او مسؤلیتونه تشریح کوي. دغه قوانین به تر بیا کتنې وروسته نوي شي. دوه وروستي قانونونه د بیاکتنې او نوي کیدو په حال کې دي.^۱

د ولایتونو او ولسوالیو په کچه، د بېلا بېلو اداري واحدونو د مسؤلیتونو او دندو د تعریف په اړه کوم ترتیب شوي قانون یا مقررې نشته، ددغې عمده لامل د افغان حکومت د متمرکزوالي تاریخي جوړښت دي، چې پر بنسټ یې پخوا سیمه ییزې حکومتي ادارې یوازې د کورنیو چارو وزارت له خوا اداره کیدي.^۲

دوهم جز - قرینوي او سېسټمي ننگونې

د سیمه ییزې حکومتولي د پلي کولو پر وړاندې د اداري فساد، پلویان پالنې او پر تخنیکي سمون د سیاست د لاسبري مهمې سېسټمي ننگونې موجودې دي، چې هر یوه به یې د اوارې لپاره اورد وخت ونیسي، چې ځواکمني سیاسي ارادې او په ځانګړې توګه د قانون د پلي کولو او حاکمیت د ادارو په ګډون پیاوړو دولتي بنسټونو ته اړتیا لري. یوه بله ننگونه دا ده، چې د یو شمېر مهمو مسؤلو په اړه وضاحت او همغږي نشته لکه د ولسوالیو او کلیو استازیتوب، د مرکز او ولایتونو او د مدني ټولنو په

^۱ د افغانستان د سیمه ییزو ارګانونو پالیسي، (۱۳۹۷) د سیمه ییزو ارګانونو اداره، مخ (۱۴)

^۲ د افغانستان د سیمه ییزو ارګانونو پالیسي، د سیمه ییزو ارګانونو خپلواکه اداره، ۱۳۹۷ هـ ش، مخ (۱۲ - ۱۳)

گډون د دولتي او خصوصي واحدونو ترمنځ د واک وپس او د دولتي - خصوصي برخوالي په نامه نوی مفهوم. افغانستان د نورو هغو هېوادونو په څېر نه دی (چې فدرالي دولتونه بلل کېږي)، چې د نوملرونو په بڼه د مرکزي او ولایتي واحدونو د مهمو دندو څرگند پوهاوی پکې موجود وي. افغانستان نه د مرکز او ولایتونو لپاره په څرگنده تعریف شوي دندې او د پرېکړې کولو چلندلارې لري او نه هم د دندو داسې کوم موازي لړلیک لري، چې د کرکېچ پر مهال پکې د دواړو خواو پرېکړه پرېکنده وبلل شي. یوه لویه قرینوي ننگونه دا ده چې افغانستان په ملي کچه سره تړلي مدني ټولنه او وګر ټولنه نه لري، چې له همدې امله د اغېزناکې سیمه ییزې حکومتولۍ په اړه همغږي او غوښتنه نه ده رامنځته شوې. لکه څنګه چې د سیمه ییزې حکومتولۍ په اړه د مرستندویانو په یوه مرکزي ټکي کې تشرېح شوي ” د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکه اداره د سمون بهیر پر مخ وړي، خو دا په ګاونډ کې د یوه یوازني وګړي په څېر ده، نور برخوال یې نه ښکاري“ په دې ډګر کې د ښاروالانو، ولایتي شوراګانو یا د والیانو په څېر د اړوندو ډلو د اغېزناکې او فعالې دلچسپې تشه لیدل کېږي، چې پکار دي، د سیمه ییزې حکومتولۍ د سمون په برخه کې د سیمه ییزو اورګانونو د خپلواکې ادارې د هڅو ملاتړ وکړي. دا کار د سیمه ییزې حکومتولۍ د سمون په بحث کې د پلوی د عنصر د کمزورۍ او بې اهمیتۍ لامل ګرځي. دا تر یوه بریده په افغانستان کې د شخصي واک د کلتور له امله ده، چې د حکومتولۍ په سېسټم کې د رسمي مرکزیت لپاره لویه قرینه برابرېږي. بل لامل یې دا دی، چې خلک دخوځنده ټولیزو ځواکونو په جوړولو کې کومه ګټه نه ویني او یا نه غواړي چې برخه یې شي، ځکه چې سېسټم د همکاريو رضاکارانه کار ته مکافات نه ورکوي. د سیمه ییزې حکومتولۍ د سمون په اړه د همغږۍ د نشتوالي په صورت کې د سمون د کرنلارې لپاره هڅې نتیجه نه ورکوي، بلکې خنډونه هم پیدا کوي. د سمون په اړه د عمومي پوهايي او خوځښت د رامنځته کولو لپاره د ملي همغږۍ د رامنځته کولو او هڅولو اړتیا تر بل هر وخت اوس ډېره اړینه ده. د سیمه ییزې حکومتولۍ سمون که څه هم یوه بېړنۍ اړتیا ده، که د عمل ډګر ته ولیدل شي، په ټوله کې د حکومت یا د افغانستان لومړیتوب نه دی. د حکومتولۍ فعال جوړښتونه له ټیکاو او امنیت راوستو سره مرسته کوي، خو دا چې افغانستان په جګړه کې ښکېل هېواد دی، له همدې امله ټیکاو او امنیت یې د سر لومړیتوبونه دي. د وزارتونو د مرستیانو په کچه د سیمه ییزې حکومتولۍ لوړپوړي چارواکي یوه مهمه اندازه وخت په دفاع وزارت او ملي امنیت شورا کې په غونډو کې تېروي. دا وضعیت د تصادف یا د تمرکز د نشتوالي له امله نه دی، بلکې دا د قرینوي اړتیا یو انعکاس دی او باید همداسې ومنل شي. خو بیا هم دا کار د سیمه ییزې حکومتولۍ نورو همدومره مهمو چارو ته د کم پامۍ لامل ګرځي.^۱

درېیم جز - بنسټي او جوړښتي ننگوني

په افغانستان کې د سیمه ییزې حکومتولۍ سېسټم دوه بڼې لري: لومړی کاغذي بڼه لکه د تگلارې په اسنادو کې چې یې یادونه شوې او دوهم عملي بڼه، که عملي ډګر ته وګورو، وزارتونو تر اوسه خپلو ولایتي څانګو ته د عامه چوپړ رسونې واک نه دی لېږدولی او د هغو مهمو پروګرامونو په اړه پرېکړې په مرکز کې د ملي کچې د دفترونو له لارې کېږي، چې په بنسټیزه توګه د مرستندویانو لخوا تمویلېږي.

^۱ نجات، آریا. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شینواري، لومړي چاپ، ص (۱۲)

کابینې د ولایتي بودیجې جوړونې تگلاره تایید کړې، خو د وزارتونو ولایتي څانگو ته د ورکول کېدونکو دندو په اړه وضاحت نشته، چې هغوی وکولای شي پلان یې کړي او بودیجې ورته وټاکي. د دغه وضعیت پایله دا ده، چې ولایتي څانگې، د امنیتي او عدلي سېکټور په استثنا، له اداري، عملیاتي او حفظ و مراقبت له چارو پرته ډېر څه نه کوي. د فعالیتونو هغې کچې ته په کتو چې د مرکز لخوا تر سره کېږي او یا یې په اړه پرېکړه کېږي، ولایتي څانگې ځان څه نا څه فلج شوي گڼي. د سیمه ییزې حکومتولۍ په اړه د یوې ټولیزې کرنلارې نشتوالی یوه بله لویه ننگونه ده. د ملي او نړیوالو کارپوهانو په گډون، ډېرو ته سیمه ییزه حکومتولۍ د والیانو او ولسوالانو د دفترونو، بناروالیو او ولایتي شوراگانو په مانا ده. دا نظر سم دی، خو بشپړ نه دی. په حقیقت کې د سیمه ییزې حکومتولۍ سېسټم تر دې پراخ دی، چې دولتي او نادولتي بنسټونه او اړوندان دواړه پکې شامل دي. که د موضوع د دولت لوري ته وکتل شي، د ملکي خدمتونو سېسټم او سېکټوري سمون د سیمه ییزې حکومتولۍ د سمون او په ټوله کې د حکومتولۍ مهمې برخې دي. د یوه اغېزناک بنسټ په توگه د پایښادلو لپاره د ملکي چوپړونو سېسټم باید خپلو کارکوونکو ته د دندو خونديتوب، د وخت په تېرېدو ارتقا، ټیکو لرونکې تنخوا، د دندې په پای کې تقاعد، درناوی او که څوک په ریښتینولۍ کار کوي، د خدمت فرصت ورکړي. خو اوسمهال داسې نه ده. لورپورې حکومتي چارواکي د قلم په یوه گوزار د سیمه ییزې حکومتولۍ لورپورې چارواکي مقررو لای یا گوبنه کولای شي. پر دې سربېره اداري فساد یوه ستره ننگونه ده، چې ملکي خدمتونه خلکو ته د ریښتیني چوپړ پر ځای د پیسو پر یوې سرچینې بدلوي. پایله یې دا کېږي، چې د ملکي خدمتونو سېسټم د عامه ادارې د سېسټم د بیوروکراسۍ او بنسټ په توگه، په بڼه ډول فعالیت نه کوي. په عملي برخې کې د پرتو مهمو ننگونو په ډله کې د والیانو کمزورې مشري هم تر سترگو کېږي، چې ډېری وختونه د وزارتونو د ولایتي څانگو یا بناروالیو د کوچني مدیریت له لارې جبرانېږي. تر څنګ یې د ولایتي شوراگانو د حساب ورکونې کمزورې چلنلارې هم موجودې دي. همداراز د ولسوالیو، بناروالیو او کلیوالي ټاکل شویو شوراگانو نشتوالی هم دی، که څه هم اساسي قانون ورته ځای ورکړی. بلخوا د ولسوالیو او کلیو په کچه له سېکټورونو سره تړلې شوراگانې اړین قانوني ملاتړ او د پرمختیايي او د حکومتولۍ د چارو په اغېزناک ډول د تر سره کولو وړتیا نه لري. په حقیقت کې د سیمه ییزې حکومتولۍ د شته دودیزو کرنلارو په اړه د پوهاوي او مننې نشتوالی د زرو جوړښتونو له پامه غورځولو او د نویو د را منځته کولو لپاره د پیاوړې هڅې لامل کېږي. په پای کې، د معیاري عامه ادارې او ځانګړې قرینوي پرمختیايي چلنلارې تر منځ مانا لرونکي انډول د را منځته کولو په اړه د ملي همغږۍ نشتوالی ستونزه زېږوونکی دی. والیان په اوسني موقف کې ولایتي چارو کې مانا لرونکي مشري نه کوي، ځکه چې د لورې کچې متمرکز سېسټم له کبله د عامه چوپړونو رسونه په بنسټیزه توگه په مرکز کې کېږي. دا چې والي د چوپړ رسونې د موخو په اړه پرېکړو کولو کې دخپل نه دی او په بنسټیزه توگه دا موخې په مرکز کې ټاکل کېږي، والي یې مالکیت او تر یوې اندازې د دغو موخو په تعقیبولو کې د مشرۍ رول نه لري او نه هم د وزارتونو له ولایتي څانگو سره حساب کولای شي. د سرچینو د دغه نشتوالي د جبران لپاره، والي بنایي د وزارتونو د ځینو ولایتي څانگو پر کوچني مدیریت تمرکز وکړي او یا بنایي د تنخواو د ورکولو یا کوچنیو تدارکاتو لپاره واک وکاروي یا ترې ناوړه گټه واخلي. لکه چې وویل شول، دا په امنیتي او عدلي سېکټورونو کې د صدق وړ نه دی، چې والیان پکې په زیاته اندازه بنسټل دي یا پرې اغېز لري. په مخکې یادو شویو دلایلو، ولایتي شوراگانې په ولایتي

چارو کې تر اوسه د څار مانا لرونکی رول نه لري. په قانون جوړونې کې ځنډ د دې لامل شوی، چې د ولایتي شوراگانو زور قانون تر اوسه پر خپل ځای پاتې شي، چې د یادې نیمګړتیا لامل ګرځي، ځکه چې په اوسني قانون کې د ولایتي شوراگانو دنده سلا مشورې ورکول او مرسته ده. د ولایتي شوراگانو د څار راتلونکی رول به په دې برخه کې وضاحت را منځته کړي، خو پلي کېدل به یې وخت ونیسي. یوه بله مهمه ننگونه له اساسي قانون سره سمې د کلیوالي او ولسوالیو شوراگانو له نشتوالي او له شته جوړښتونو نه د ګټې اخیستنې له ناتوانۍ سره تړاو لري. ولایتونو او د حکومتولۍ ټیټو کچو ته د واک د مانا لرونکي لېږد نشتوالي ته په کتو، د ټولنیزو پرمختیایي شوراگانو پلان جوړونې ته د عامه پلان جوړونې او د سرچینو له ټاکنې سره تړاو ورکول ستونزمن کار دی، ځکه چې د بودیجې د جوړونې بهیر ډېر متمرکز دی. د ولسوالیو او ولایتونو له لارې مرکز ته د ټولنیزو پرمختیایي شوراگانو د پلانونو له رسونې سره سره ټولنیزه پلان جوړونه تر اوسه په مرکزي پلان جوړونې او بودیجې جوړونې کې نه منعکسېږي. د ټاکل شویو ښاروالانو او د ښاروالیو د شوراگانو نشتوالی او په ټوله کې ښاروالیو ته ناپامي نورې مهمې ننگونې دي. ښاروالی د عایداتو د راغونډولو او چوپړونو د رسولو پراخ توان لري، چې تر اړتیا ډېره کمه پانگونه پرې شوې ده. د دغه توان لامل دا دی چې ښاروالی د ښي عامه چوپړ رسونې او ولسواکي حکومتولۍ د یوه فرصت استازیتوب کوي. خلک د ښاروالی چوپړونو ته پام کوي، چې په ښاروالیو کې د دوی د پانګونې لامل ګرځي او یا ورسره لګښتونه شریکوي چې له لارې یې د ښاروالیو د عایداتو جوړونې وړتیا دوام کوي. همدا شان، د ښاروالیو چوپړونه لیدل کېدای شي، چې له لارې یې له ښکته-پورته خوا ته حساب ورکول او د چوپړونه ارزونه او د هغوی معیار یو څه اسانېږي. د ښاروالیو د وړتیا جوړونې پروګرامونو، چې په بنسټیزه توګه یې مالي ملاتړ د مرستندویانو لخوا کېږي، د وړتیاو د اصلي لوړونې او د عایداتو زیږوونکو وړتیاو د جوړونې پر ځای د دفتري سامان الاتو په مهیا کولو تمرکز کړی. هغه پروګرامونه چې د عایداتو جوړوونکو وړتیاو یا چوپړ رسونې پر معیار تمرکز کوي تر اوسه ډېر کم دي او یوازې څو ښارونو یا ښارګوتو پورې محدود دی. نو، د چوپړ رسونې او عایداتو د جوړونې لپاره د ښاروالیو پر وړتیا ریښتیني تمرکز تر اوسه پورې نه دی شوی. د ښاروالیو په چارو کې د والیانو کوچنی مدیریت او یا هم مداخله نورې ننگونې پیدا کوي، که څه هم له نورو ولایتي ادارې سره تړاو نه لري. دا هر څه په داسې حال کې دي، چې له دولته ښاروالیو ته د مالي واک د لېږد نشتوالی او د عامه ادارې د سمون په بهیر کې د ښاروالیو له پامه غورځول شوی ځای وضعیت نور هم پېچلی کوي. د ارزونو له مخې، د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکه اداره سیمه ییزو بنسټونو او چارواکو ته د خپلو سیمه ییزو څانګو او د ډګري کارکوونکو په توګه ګوري، نه دا چې هغوی داسې واحدونه وبولي چې د چوپړ رسونې حق لري، چې دا کار ننگونې لا پسې سختوي.^۱

^۱ نجات، آریا. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شینواري، لومړي چاپ، ص (۱۳-۱۴)

دوولسم مبحث - د سیمه ییزو اورگانونو خپلواکه اداره د وزارتونو پر وړاندې

د سیمه ییزو اورگانونو د خپلواکي ادارې او وزارتونو تر منځ هم دنده ییز کرکېچ یا هم لږ تر لږه د رولونو تر منځ یې د وضاحت نشتوالی شته، چې د همکاری پر ځای د سیالی لامل ګرځي. د همکاری د رامنځته کولو هڅې، لکه د ولسوالیو د همکاریو شوراګانو پر چوکاټ باندې د ګډ کار له لارې (چې د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکي ادارې او د کلیو پراختیا او بیا رغونې وزارت پورې اړوند دی)، په تاسف سره تر اوسه یوازې د کاغذ پر مخ پاتې شوي او پلي شوي نه دي. وزارتونه د سیمه ییزو اورګانونو لخوا د مشرۍ د رول د لوبولو له کبله خپه دي، خو د سیمه ییزو اورګانونو اداره، سیمه ییزو حکومتولي د خپل کاري ډګر بولي او دا خپل مشروع رول ګڼي. د سیمه ییزو اورګانونو مقام، چې د یوه ولسمشریز فرمان له مخې رامنځته شوي، او د وزارتونو لخوا خپلو ولایتونو ته د مسولیت د لېږد نه غوښتل حالت لا پسي پېچلی کوي. ډېر پر دې باور دي چې د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکه اداره د تګلارې د مشرتابه د یو څه بني په درلودو لکه څنګه چې د سمون د اجندا د معرفي کولو یا وړاندې کولو په رول کې په بنسټیزه توګه منعکسېږي، خو دوی ټینګار کوي چې دا رول څنګه د تګلارې له مالکیت سره توپیر لري، چې د سیمه ییزې حکومتولي د تګلارې په مورد کې، د افغانستان په حکومت او وړ پورې تړلو ادارو پورې تړاو لري. که څه هم د سیمه ییزې حکومتولي اصلاح شوي تګلاره به هڅه وکړي چې د سیمه ییزې حکومتولي د واحدونو دندې او فعالیتونه روښانه کړي، په ملي کچه د مسولیت له پراخ وضاحت او وېش پرته به دا هڅه په عملي توګه اغېزناکه نه وي. د مخکنۍ تګلارې د کرار او بالاخره نه پلي کېدونکي وضعیت نه زده شوي درسونه د دغه بهیر په اړه ګټور معلومات وړاندې کوي.^۱

دیارلسم مبحث - دولتي سېکتور د خصوصي او مدني ټولني پر وړاندې

د دولتي او خصوصي سېکتور تر منځ د برخوالی په اړه بحثونه شوي، خو دا روښانه نه ده، چې کوم چوپړونه باید د دولتي واحدونو له لارې ورسول شي، د کار کومې لیکې باید خصوصي سېکتور ته پرېښودل شي او حکومت په کومو ساحو کې د دولتي او خصوصي سېکتور تر منځ ملګرتیا یا برخوالي رامنځته کولای شي. د منل شوي پوهاوي نشتوالی او د دغو ګامونو د پلي کولو لپاره د لازمو شرایطو نه برابرې د همغږۍ د نشتوالي او د چوپړونو د تېر و بېر کېدو او یا هم د دولتي او خصوصي سېکتور د ملګرتیا د مفهوم یوازې تر مدني ټولني پورې د را کمېدو لامل ګرځي، چې د ډېرو په باور تر هغو لوړپوړو بنسټیزو نادرې ټولني پورې محدودې ده، چې مرستندویان یې مالي ملاتړ کوي. په سیمه ییزې حکومتولي کې د مدني ټولني د رول په اړه یو پیاوړی لیدلوری د عامه چوپړونو د رسوونکو په توګه، چې د دولت دنده ګڼل کېږي، د مدني ټولني پر اوسني وضعیت نیوکه کوي، او ټینګار کوي، چې د دوی دنده باید له بنسټه - پورته خوا ته د حساب ورکولو د پیاوړي کوونکو واحدونو په توګه وي. دا واقعیت چې مدني ټولني او حکومتي ادارې دواړه په چوپړ رسونې کې ونډه لري، دا دواړه سېکتورونه یو له بل سره ملګري کوي، خو په ګټوره توګه نه، او دا د کمزوري یا تر ټولو بده - د تش په نامه حساب ورکونې لامل ګرځي. په نورو مواردو کې، د عامه چوپړونو په رسونې کې ګډه بوختیا د سرچینو د تر

^۱ نجات، آریا. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولي، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شینواري، لومړي چاپ، ص (۱۳)

لاسه کولو لپاره مدني ټولنه د دولتي سېکټور سياله کوي، چې له بنسټه — پورته حساب ورکونې په رول کې د مدني ټولني د موخې حس ناپېيلی نه پاتې کېږي او يو طرف نيسي. دا وضعیت د نړيوالې ټولني لخوا د مرستندوی د رول په لوبولو نور هم سختېږي. همداراز له مدني ټولني سره د خپلې اړيکې تعريفولو يا په اغېزناکه توگه د هغې د فعاليتونو تنظيمولو کې د حکومت ناتواني هم لا پسي ستونزمنونکې ده. په دواړو حالاتو کې، که څه هم د مدني ټولني سېکټور په سيمه ييزې حکومتولۍ کې بوخت دی، خو په يوې اغېزناکې لارې نه دی، چې په ټوله کې د سيمه ييزې حکومتولۍ پر چارو د يوه مانا لرونکې اغېز بنسټلو کې پاتې راځي. د دې ليد په تاييد، د نړيوالې مرستندويه ادارې يوه بل استازي ومنله، چې ريښتيني مدني ټولني په کليوالو سيمو کې دي، چې د مهمو مرستندويانو له لاسرسي بهر دي. لورپوړو ټولنو ته د مالي مرستو پرله پسې ورکړه د مدني ټولنو د رول په پياوړتيا کې مرسته نه کوي، بلکې برعکس زيان ور رسوي.^۱

څوارلسم مبحث - شته فرصتونه

د نورو تر څنگ د داخلي سمون غوښتونکو ډلو د نشتوالي په گډون له خنډونو سره سره، مور داسې نښې هم شتون لري، که څه هم ټول شموله نه دي، اوس د سيمه ييزې حکومتولۍ د سمون لپاره توان او اراده دواړه شته. دا فرصت په بېستيزه توگه د دې مسلې په اړه د ولسمشر غني د روښانه ژمنتيا او د سيمه ييزې حکومتولۍ د سمون په اړه د هغه د رانه ژور ليد پر بنسټ تکيه کوي او پرې پر مخ ځي. د سيمه ييزې حکومتولۍ د سمون په اړه د مثبت اندی دويمه سرچينه د موخو اسانوالی دی، لکه څنگه چې د سيمه ييزې حکومتولۍ په بيا ارزول شوي تگلارې کې يې يادونه شوې، چې د ۲۰۱۰ کال له اصلي تگلارې سره توپير لري. د سيمه ييزو اورگانونو خپلواکه اداره د درې پړاوې کرنلارې وړانديز کوي، چې لنډمهالي، منځمهالي او اوږدمهالي گامونه پکې شامل دي، چې هر پړاو پر ورمخکني پړاو تکيه کوي او گټه ترې اخلي، چې په پايله کې د تړاو او يووالي حس پيدا کوي. د سيمه ييزې حکومتولۍ اصلاح شوي تگلاره څلور مهمې ساحې په نښه کوي: له وزارتونو نه اړوندو ولايتي څانگو ته د واک لېږد، د واليانو د مشرۍ د رول پياوړتيا، د ولايتي شوراگانو د حساب ورکونې د رول پياوړتيا او د ښاروالۍ د چوپړونو د بڼه کېدو په موخه د عايداتو په توليد کې مرسته. ښاري کېدنه يو پياوړی ميلان دی او د ستنېدنې شونتيا يې نه ليدل کېږي. خلک له کليوالي سيمو نه ښاري هغو ته په يون دي، چې د وگړو د ميثاق ښاري برخه يې اړينه کړې، چې د ښارواليو په ملاتړ کې مرستې ته ژمنه ده، په ځانگړې توگه په ولايتي او د ولسواليو په کچه د حساب ورکونکو لورپوړو چارواکو په توگه د ښاروالانو ټاکنې ته پر ټولو سربېره، د سيمه ييزې حکومتولۍ په اصلاح شوي تگلارې کې يوه پاڅه ژورليد ته ځای ورکړل شوی، چې د افغانستان د سيمه ييزې حکومتولۍ سمون بايد له ژمنتيا سره، خو په ورو ورو پر مخ ولاړ شي، چې د سمونونو او شته فعال سېستم تر منځ د وخت په تېرېدو همکاري را منځته شي. دا چې اوسنۍ هڅې به په حقيقت کې په عملي ډگر کې بدلونونه را منځته کړي، په اړه يې د مثبت اندی دلایل شته. د افغانستان مرکزي دولت د سيمه ييزې حکومتولۍ پياوړي کولو ته ژمن دی او دا ځواکمنه سياسي اراده به له کاغذه عمل ته د افغان حکومتولۍ په لېږد کې د مرستې لپاره اړينه وي. د

^۱ نجات، آريا. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې سيمه ييزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شينوارې، لومړي چاپ، ص (۱۵)

هيلي بله نښه د سيمه ييز استازيتوب ښه شوی پوهاوی دی، چې د ولايتي شوراگانو د قانون په اړه د بحث پر مهال د دغو شوراگانو لپاره د څار د رول په اړه د خلکو د ملاتړ په څرگنداوي کې ليدل شوی دی. که څه هم په سيمه ييزه کچه د رسمي او نارسمي حکومتولۍ تر منځ پرله پسې او ډېری وختونه منفي سيالي شته، چې له هممهال نشتون سره مله ده، خو په ځايي کچه خلک د نارسمي حکومتولۍ پر مېکانيزمونو، لکه ملکانو، ميرابانو، او د قومي مشرانو پر شوراگانو، او په ځينو مواردو کې پر درې پوريزې شورا جوښت، چې له ټولنيزو پرمختيايي شوراگانو، کلسټر د کچې پرمختيايي شوراگانو او د ولسواليو پرمختيايي شوراگانو نه جوړ دی، باندې باور کول روان ساتي.

يو مشهور استدلال دا دی، چې افغانستان که له يوې خوا د خپلو نومهالو بنسټونو پر باوري کولو کار کوي، دا هېواد بايد د حکومتولۍ شته نارسمي مېکانيزمونه هم د ښکته څخه پورته خوا ته حساب ورکوي او په سيمه ييزې حکومتولۍ کې د يوازنی باوري وسيلې په توگه پياوړي کړي. د ولسواليو شوراگانو د بشپړو ټاکنو تر سره کول د سرچينو له جدي محدوديت سره مخامخ چاره ده او همداراز د ولسواليو د بې ټيکاوه کولو گواښ هم لري. پر ځای يې د ولسواليو د همغږۍ شورا غوره کول به، چې د سيمه ييزو اورگانونو د خپلواکي ادارې او د کليو پراختيا او بيا رغونې وزارت لخوا په گډه پر مخ بېول شوي، د اساسي قانون هغه حکم پر ځای نه کړي، چې له مخې يې د ولسواليو شوراگانې بايد په رايو ټاکل شوي وي. د سرچينو له پلوه به تر ټولو مناسب او عملي غوراوی دا وي، چې د ولسواليو د شوراگانو ټاکنې د ټولنيزو پرمختيايي شوراگانو پر بنسټ تر سره شي، چې له لارې به يې ټولنيزې پرمختيايي شوراگانې د ولسواليو شوراگانو ته استازي استوي. دا غوراوی نه يوازې د اساسي قانون د احکامو اړتيا او د دغه قانون د پلي کولو په اړه د ولسمشر ژمنتيا پر ځای کوي، بلکې له شته جوړښتونو هم گټه اخلي (د کلي په کچه)، چې په تېرو ۱۳ کلونو کې يې د نړيوالو مرستندويه پيسو درنه اندازه جذب کړې او پر يوې شتمنۍ بدله شوي ده.^۱

په افغانستان کې د سيمه ييزې حکومتولۍ راتلونکې د هغو ژمنو په اړه د دولتي بنسټونو په ارادې پوره تړاو لري، چې په ځانگړې توگه يې د اساسي قانون په څېر سندونو کې يادونه شوې ده. په ټوله کې د افغان حکومتولۍ او په ځانگړې توگه د سيمه ييزې حکومتولۍ تر ټولو لويه ستونزه د پوهاوي د کموالي، د سرچينو په جذبولو کې د وړتيا نشتوالي او يا هم د ننگونو او فرصتونو په يادولو کې نه ده. تر ټولو مهمه ننگونه چې پر ځای پاتې ده دا ده، چې له کابل څخه ها خوا د حکومتولۍ هر پور ته د لومړيتوب په توگه وکتل شي او همداراز دا انگېرنه چې د سيمه ييزې حکومتولۍ ټولې خواوې په هممهاله توگه په لنډ وخت کې ښې کېدای شي او بايد دا کار وشي "د ځان بسياينې د ريښتياينې" په نامه لسيزې کې د افغانستان د پرمختگ لپاره د شته امکاناتو او فرصتونو په کارولو د پرله پسې، عملي، پايښت لرونکي او ټول شموله سيمه ييزې حکومتولۍ سمون ته د لومړيتوب ورکولو وړتيا او پرې د ټينگار اراده ډېر مهم دي.

په افغانستان کې حکومتولي له بې شمېره ننگونو سره مخامخ ده، چې د ډېريو بدلون د افغان حکومت، خصوصي سپکتور او مدني ټولنو له وسه بهر دی. په دوی کې د ترهگرۍ په گواښ پورې تړلی امنيتي کړکېچ، د کوکنارو کر چې د نشه يي توکيو صنعت په پياوړتيا کې ونډه لري او پلوان پالنې

^۱ نجات، آريا. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې سيمه ييزه حکومتولۍ، کابل: AREU، ژباړه - گلستان شينوارې، لومړي چاپ، ص (۱۵-۱۶)

شبکې او اداري فساد چې له سیمه ییزو قوتونو سره پیاوړي تړاوونه لري، شامل دي. د دغو ننگونو پر وړاندې د سیمه ییزو او نړیوالو ټولواو جوړېدو ته اړتیا ده او کورنۍ او بهرنۍ ژمنتیا او هوډ ته اړتیا لري. خو داسې ساحې هم شته، چې په افغانستان کې بېلابېل اړوندان پکې مرکزي رول لوبولای شي.

پینځلسمه مبحث - د ستراتیژیک ژورلید او عملي چارو تر منځ د همغږۍ باوري کول

لکه څنګه چې د سیمه ییزې حکومتولۍ د تگلارې په مخکیني متن کې لیکل شوي، حکومتي برخوال باید لنډمهالي، منځمهالي او اوږدمهالي پروګرامونه په نظر کې ونیسي او کار پرې وکړي. د سمون له دغه بهیره د تېرېدو پر مهال به د افغانستان لپاره د ژمنو کول او په پرله پسې توګه د هغوی تعقیب یوه مهمه چاره وي.

اوسمهال د ولسمشر اشرف غني هغه ژمنتیا چې په وینا یې اساسي قانون به پلي کوي، همدغسې یو مهم ګام دی. خو د دې ژمني پلي کول باید یوازې له یوه لوري پر ولسمشر غني پورې و نه تړل شي. د دې پر ځای باید دا د همغږۍ او پر یوه بل د تکیه کولو داسې یو تړاو رامنځته کړي، چې د ده ژورلید له عملي وسیلو، لارو چارو او وضعیت سره ونښلوي او دغه لید د عملي، ګټورو او ټول شموله لنډمهالو، منځمهالو او اوږدمهالو پروګرامونو له لارې پلي کړي، چې د افغانستان پر شته واقعیتونو ولاړ وي.

شپاړسم مبحث - د سیمه ییزې حکومتولۍ د مهمو برخوالو په ګوته کول او د هغوی د دندو روښانه کول

د موجوده عمومي انګېرنې برخلاف، وزارتونه له اړوندو ولایتي او د ولسوالیو له څانګو سره په سیمه ییزې حکومتولۍ او د عامه چوپړونو په رسونې کې مهمه ونډه لري. له همدې امله، د سیمه ییزې حکومتولۍ سمون اړوندو ولایتي او د ولسوالیو څانګو ته د وزارتونو لخوا د مسولیتونو او مالي واک د لېږد په ارادې او ظرفیت پورې اړه لري. د والیانو او ولسوالانو لخوا د مشرۍ د کولو او د ولایتي شوراګانو لخوا د څار د کولو لپاره له وزارتونو د ځینو مسولیتونو او واکونو لېږد سیمه ییزې کچې ته اړین دی. له همدې امله هغه بنسټونه چې د سیمه ییزې حکومتولۍ د سمون لپاره باید پرې تمرکز وشي، تر ډېره د والیانو او ولسوالانو دفترونه، ولایتي شوراګانې او د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکه اداره نه دي، بلکې پخپله وزارتونو ته باید ډېر پام وشي. بیا هم د عامه انګېرنې خلاف، د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکه اداره د والیانو او ولسوالانو له دفترونو، ولایتي شوراګانو او ښاروالیو سره د مرستې او د سیمه ییزې حکومتولۍ د مهمو پرېکړو په اړه د ملي همغږۍ د رامنځته کولو په چوپړ کې ونډه لري. د سیمه ییزو اورګانونو خپلواکه اداره د سیمه ییزې حکومتولۍ د تگلارې په اړه د قانون جوړونې، تگلارې جوړونې او پلي کولو په بهیر کې د یوې دارالانشا په توګه کار کوي، چې د دغو تگلارو او قوانینو اصلي مالکیت بیا هم له اړوندو وزارتونو، د هغوی له ولایتي او د ولسوالیو له څانګو، د والیانو او ولسوالانو له دفترونو، ولایتي شوراګانو او ښاروالیو سره پاتې کېږي. د سیمه ییزې حکومتولۍ د مهمو مفاهیمو په اړه په افغانستان کې د کره پوهې د بنسټ په جوړولو کې همدغه اصل د مدني ټولني، اکاډمیکو ادارو، څېړنیزو بنسټونو او خصوصي سېکټور په برخه کې هم صدق کوي. همداراز د رضاکارو اړوندو ډلو، لکه د والیانو او ولسوالانو، ښاروالانو او ولایتي شوراګانو د همغږۍ ټولني، د

فعال گډون لپاره د يوه مناسب او پايښت لرونکي چاپيريال رامنځته کول هم د دوی په دندو کې راځي. د سيمه ييزو اورگانونو راتلونکي اصلاح شوي تگلاره بايد د سيمه ييزې حکومتولۍ د برخوالو تر منځ دا همغږي منعکسه کړي او د وزارتونو د سيمه ييزو څانگو د هغو دندو، مسولیتونو، بهیرونو او چوپړونو د روښانه کولو له لارې، چې بايد په سيمه ييزه کچه يې تر سره کړي، له وزارتونو سره ځان عيار کړي.

که څه هم افغانستان اوسمهال تر ډېره کليوالي ټولنه لري، د افغان وگړو يوه د پام وړ برخه يا وار له مخه په ښارونو کې مېشته شوي او يا به هم په راتلونکي کې دا کار وکړي. ښاري کېدل يو نه ستنېدونکی بهير دی او د سيمه ييزې حکومتولۍ د سمون لپاره يوه ننګونه ده، لامل يې تر ډېره د وړتياو او سرچينو نشتوالی، اداري فساد، محدوده روڼتيا، او جنسيتي نابرابري ده. خو د دې ننګونې تر څنګ د ښارواليو د بنسټ د وړتيا او چارو په بڼه يو فرصت هم موجود دی. د افغان وگړو د يوې لويې برخې لپاره ښاروالی د دولت د استازو په توګه له وگړو سره د اړيکې لومړی ټکی دی، چې له لارې يې د دوی کارونه ښکاري او په مټ يې ډېره اندازه عامه تر او پيدا کېږي.^۱

د ښارواليو دا ماموریت چې په ښاري حکومتولۍ کې د لاسنيوي اصل د ريښتياينې لپاره سيمه ييز عايدات او وړتياوي بايد لورې کړي، دوی ته د داسې بنسټونو حيثيت ورکوي، چې د عامه چوپړونو په رسوني کې يې ځای څوک نه شي نيولای. د عايداتو د ټولونې او چوپړ رسوني دغه لوی توان ته بايد د لورتيانو د لوړولو او د سرچينو د کره پانګونې له پلوه زيات پام وشي.

اوولسم مبحث - : له ښکته - پورته حساب ورکولو پياوړي کول، د ولايتي شوراګانو د څار د حق ملاتړ

معلوماتو ته له لاسرسۍ او له ښکته څخه پورته خوا ته له حساب ورکونې پرته ښه حکومتولۍ منځته نه شي راتلای. ولايتي شوراګانې او په نژدې راتلونکي کې ټاکل کېدونکي د ولسواليو شوراګانې د ښي حکومتولۍ د دې ځانګړنې استازيتوب کوي. پر ولايتي چارو د ولايتي شوراګانو د څار حق د خلکو ټاکل شوي استازي د خپل قانوني ماموریت په بشپړونې کې توانمنوي.

اتلسم مبحث - د ولسوالۍ او کلي استازيتوب

لکه وړاندې چې وويل شول، د ولسوالۍ او کلي په کچه د حکومتولۍ سمون يو څه تناقض لري. له يوه پلوه اوس په کابل کې د کورنيو او بهرنيو تکنوکراتانو او سياستوالو ډير پام په ملي کچه د واليانو، ولسوالانو، او د ولايتي شورا د غړو او ښاروالانو ټاکلو ته اوښتی. له بله پلوه دا ډيره جوتنه ده چې په ملي کچه په حکومتولۍ کې په معنی داره توګه سمونونه د کلي او ولسوالۍ له معقول او هر اړخيز استازيتوب پرته نه شي رامنځته کېدای. سره له دې چې په سيمه ييزه کچه د حکومتولۍ سمون ډير ارزښت لري خو بيا هم د اوږدې مودې لپاره د تکنوکراتانو له خوا د سمونونو له پاره په جوړه شوي اجندا کې له پام غورځول شوی و. په وروستيو کې چې د ولسمشر له خوا د اساسي قانون له حکم سره سم په سيمه ييزه کچه د ټاکنو ژمنه شوې، نو د کلي او ولسوالۍ په کچه د حکومتولۍ د سمون موضوع

^۱ نجات، آريا . (۱۳۹۵ل) . په افغانستان کې سيمه ييزه حکومتولۍ، کابل : AREU، ژباړه - گلستان شينوارې، ، لومړي چاپ، ص (۱۸)

يو ځل بيا راپورته شوي ده. د كلي او ولسوالۍ په كچه د حكومتولۍ سمون ته بېرني اړتيا له هغه تړونه سرچينه اخلي چې د گډ حكومت د رامنځته كولو لپاره د ولسمشر اشرف غني او اجرائي رئيس عبد الله عبد الله ترمنځ شوي دي. په دغه تړون كې ويل شوي چې د اساسي قانون په لويه جرگه كې به د افغانستان د سياسي نظام پر بدلون بحث او خبرې كېږي. كه څه هم دا يواځې په هغه صورت كې چې د ولسواليو شورا گاني د اساسي قانون د حكم له مخې جوړې شي او استازي به يې په لويه جرگه كې برخه واخلي. لكه چې مخكې وويل شول د ولسواليو د شوراگانو د رامنځته كولو لپاره بېلابېلې لارې شته، ځيني يې د كلي په كچه د اوسني جوړښت پر بنسټ دي چې د شورا ټولنيز ارزښت او مقام په كې په اصلي بڼه ساتل كېږي. ځيني نورې لارې چارې بيا داسې دي چې د شورا په اوسني جوړښت كې لږ يا ډير بدلون راولي لكه د ولسوالۍ په كچه د همغږۍ شورا رامنځته كول. خو ځيني نورې لارې چارې لكه د آزادو ټاكنو له لارې د كلي او يا ولسوالۍ د شورا ټاكل، بيا په اساسي توگه په افغانستان كې د سيمه ييزې حكومتولۍ څرنگوالي بدلوي او شورا ته د مدني ټولني د يوه ارگان حيثيت وركوي چې پر پرمختيايي چارو به تمرکز كوي. د حل هره لاره چې غوره كېږي غوره دې شي خو نور د كلي په كچه د حكومتولۍ سمون له پامه نه شي غورځول كيداى. په كليواله كچه د حكومتولۍ په اړه پريكړه دومره ساده خبره نه ده، ځكه په دې سره د كليوالو سيمو د اوسيدونكو ژوند مستقيما اغيزمنېږي او بالاخره په دې اړه پريكړه د افغانستان د اكثر و اوسيدونكو پر ژوند اغيز كوي.^۱

نولسم مبحث - د پرمختيايي شورا جوړښت

لومړى مطلب - د شورا دندې او تنظيم

كله چې مور شورا يادوو نو مطلب هغه پرمختيايي شوراگانې دي چې د كليو د بيارغونې او پراختيا وزارت له خوا رامنځته شوي دي. د دغه جوړښت اصلي هسته سيمه ييزې پرمختيايي شوراگانې دي چې په لومړي ځل په ۲۰۰۳ كال كې د ملي پيوستون پروگرام له خوا جوړې شوې. ملي پيوستون پروگرام په درې فيزونو كې پلي شو او په ۲۰۰۹ - ۱۰ كال كې يې لمن ټول هيواد ته خوره شوه. سيمه ييزې پرمختيايي شوراگانې د هغو ټولنو استازيتوب كوي چې له ۲۵ تر ۳۰۰ پورې كورنۍ په كې ژوند كوي. د سيمه ييزه پرمختيايي شورا غړي د پټو رايو له لارې ټاكل كېږي چې د دغې ټولني ټول بنځينه او نارينه وگړي په كې برخه اخلي. د ولسمشرۍ، ولسي جرگې او د ولايتي شوراگانو د ټاكنې په يوه ورځ ترسره كېږي خو د سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانو ټاكنې په اوږده موده كې په جلا ډول د ټولني په همغږي كولو تر سره كېږي. دغه ټول بهير د نا دولتي مؤسسو له خوا پر مخ بيول كېږي چې د كليو د بيارغونې او پراختيا وزارت له خوا ورته د ملي پيوستون پروگرام د عملي كولو چاره په ولسواليو كې سپارل كېږي. دا چې د ټولني وگړي په دومره پراخه كچه په دې بهير كې برخه لري نو د سيمه ييزې پرمختيايي شوراگانو ټاكنې په يوه ورځ په يوه ولسوالۍ كې نه بلکې په پرله پسې توگه ترسره كېږي. د سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانو اصلي دنده په خپلو سيمو كې د لومړيتوبونو ټاكل، څارنه او د پرمختيايي پروژو د يوې برخې پلي كول دي. په لومړيو كې په پام كې و چې سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانو ځيني نور هدفونه هم تعقيب كړي لكه دا چې د "سيمه ييزه حكومتولۍ او د سياسي

^۱ نجات، آريا. (۱۳۹۵ل). په افغانستان كې سيمه ييزه حكومتولۍ، كابل: AREU، ژباړه - گلستان شينوارې، لومړي چاپ، ص (۱۹)

او ټولنيز پرمختگ فعال بنسټ “ په توگه رول ولوبوي. د پرمختيايي چارو ترڅنگ سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانې شخړې هم هواروي ، حشرونه هم تنظيموي او په نور ځايونو کې د خپلې ټولني استازيتوب هم کوي. لږ تر لږه د افغانستان په شمال ختيځ کې له ۲۰۰۷ کال څخه تر ۲۰۱۵ پورې موده کې سيمه پرمختيايي شوراگانې په سيمه ييزه کچه د حکومتولۍ د يوه بنسټ په توگه فعاليت کړی، له ۲۰۱۱ کال راهيسې په ځانگړې توگه د شورا د مشر ارزښت زيات شوی. د شورا د مشر د ارزښت له لوړيدو سره هم مهال په کليو کې د مشرانو او واکدارانو د اساسي بدیل د ارزښت په اړه پوهاوی هم زيات شو. دا ډول يو ملاتړ بې جنجاله نه و، ځينې حکومتي او نړيوال چارواکي پر دې نظر دي، چې ټولنيزې پرمختيايي شوراگانې تر ډېره د مرستندويانو په ملاتړ چلېدونکي بنسټونه دي، چې پر پرمختيايي چارو تمرکز کوي، خو د حکومتولۍ اغېزناک او مثبت فعاليت نه لري. د سيمه ييزې پرمختيايي شورا پر بنسټ له ۲۰۰۷ کال راهيسې د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت د بنسټونو د رامنځته کولو په برخه کې دوه نور نوبستونه هم کړي دي. په سيمه ييزه کچه د پرمختيا ملي پروگرام، په اډانه کې سيمه ييزه شوراگانې د جغرافيوې موقعيت پر اساس د ؛ کلسټر په کچه د پرمختيايي شوراگانو په اډانه کې سره يو ځای کړل شوي چې د سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانو غړي په کې شامل دي. د کلسټر په کچه د پرمختيايي شوراگانو بيا په خپل وار د ولسوالۍ پرمختيايي شورا ته خپل استازي استوي، چېرته چې د کلسټر په کچه د ولسوالۍ د ټولو پرمختيايي شوراگانو استازي سره يو ځای کيږي. د کلسټر پرمختيايي شوراگانو او د ولسوالۍ د پرمختيايي شوراگانو دندې يو شان دي خو دلته دغه دندې په لوړه کچه پر مخ وړل کيږي. دوی لومړيتوبونه ټاکي، ملاتړ جلبوي ، د پرمختيايي پروژو ته زمينه برابروي، حشرونه تنظيموي، د پروژو حفظ او مراقبت کوي، شخړې هواروي او په دولت کې د خپلې ټولني د گټو استازيتوب کوي. په دې ډول شورا هغه يواځيني بنسټ دی چې په سيمه ييزه کچه ټاکل شوی ، او په يوه مرکزي دولت کې په نوبتي ډول د حکومتولۍ يو بنسټ دی. له مرکزي دولت سره د ارتباط لويه لاره له همدې شورا تيریږي. د شورا په درې پوړونو کې تر ټولو ټيټ پوړ يعني سيمه ييزه پرمختيايي شورا تر ټولو ښه د يوه بنسټ بڼه غوره کړې او په سمه توگه دندې ترسره کوي ، له دې وروسته چې تر دې يې په کمه اندازه د يوه بنسټ بڼه غوره کړې هغه د ولسوالۍ پرمختيايي شورا ده. په وروستيو کلونو کې دغو دواړو بنسټونو له ملي او نړيوالو ارگانونو د پام وړ مالي امکانات او د ظرفيت لوړولو لپاره ملاتړ تر لاسه کړی دی. د شورا په اډانه کې د کلسټر په کچه پرمختيايي شورا تر ټولو په لږه اندازه د يوه بنسټ بڼه غوره کړې، او آن په ځينو ولسواليو کې نشته ، وروستۍ مهمه تبصره د شورا د قانوني حيثيت په اړه ده. سيمه ييزې پرمختيايي او د ولسوالۍ پرمختيايي شوراگانې د سيمه ييزې حکومتولۍ رسمي بنسټونه دي، خو دغه شوراگانې د حکومت يوه برخه نه دي. غه شوراگانې رسمي ځکه دي چې دندې او جوړښت يې په فرمانونو او د پاليسيو په اسنادو کې ذکر شوی؛ د سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانو لپاره د ولسمشر فرمان چې ۲۰۰۶ کال کې لاسليک شو او د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت مقررات، او د ولسواليو پرمختيايي شوراگانو لپاره د سيمه ييزې پرمختيا ملي پروگرام چې د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت له خوا د ملگرو ملتونو د پرمختيايي پروگرام په مرسته پلي کيږي. خو د سيمه ييزه پرمختيايي او ولسوالۍ د پرمختيايي شوراگانو برخلاف د کلسټر پرمختيايي شوراگانې دغه ډول يو رسمي اساس نه لري. د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت له اړخه خو ويل کيږي چې دغه شوراگانې يواځې د ولسوالۍ پرمختيايي شورا د ټاکنو د اسانه کولو لپاره رامنځته شوي. په ډيرو سيمو کې که څه

هم د کلسټر پرمختيايي شورا گانې د ولسوالۍ پرمختيايي شورا له ټاکنو وروسته فعاليت کوي او آن ځينې نا دولتي مؤسسې يې ملاتړ هم کوي، دا چې دغه شوراگانې د حکومتولۍ دنده او د سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانو پر سر د يو پرمختيايي ارگان ماهيت لري خو د ولسوالۍ شورا څخه په درجه کې ټيټې دي ، نو کيدای شي چې دغه شوراگانې غير رسمي بنسټونه وبلل شي. که څه هم د سيمه ييزه پرمختيايي او ولسوالۍ د پرمختيايي شوراگانو قانون ډير پيچلی دی ، البته دې ته په پام سره چې د کلي او ولسوالۍ په اړه اساسي قانون صراحت نه لري خو دغه دواړه شوراگانې کولی شي چې خپلې دندې ترسره کړي. د سيمه ييزه ارگانونو د خپلواکي ادارې، د سيمه ييزه حکومتولۍ په پالیسي کې راغلي دي چې: سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانې هغو خلکو ته ځواب ورکونکي دي چې د دغو شوراگانو غړي يې ټاکلي دي. سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانې دغه راز د کليو د بيارغونې او پراختيا وزارت ته چې دوی ته مالي بودجه ورکوي ، ځواب ورکونکي دي. سيمه ييزه پرمختيايي شوراگانې به د کليوالو شوراگانو د راتلونکې د رول تر سره کولو پرمهال خلکو ته ځواب ورکونکي وي. د ولسوالۍ پرمختيايي شوراگانې به خپل اوسنی رول او مسؤوليتونه ترسره کوي.^۱

^۱ نجات، آریا . (۱۳۹۵ل) . په افغانستان کې سيمه ييزه حکومتولۍ، کابل : AREU، ژباړه - گلستان شينواري، ، لومړي چاپ، ص (۲۱-۲۳)

دويم فصل

د افغانستان په سيمه ييزه حكومتولي كي مالي چاري

لومړي بحث - پلان جوړونه او مالي چاري

د ۲۰۰۱ م كال په وروستيو كي د طالبانو د رژيم له نسكورېدو وروسته په افغانستان كي نوي سياسي نظام د پلان او بوديجي جوړولو په گډون د حكومتولي د يو شمېر فعاليتونو سمون ته لاره هواره كړه. خو په پيل كي د دغه بهير پام د مركزي حكومت پر پياوړي كولو او پر دې راغونډ و چې د پلان او عامه مالي چارو مديريت بهيرونه بايد د مركزي حكومت له خوا كنترول شي. د حكومتي ادارو پاشل كېدو او د كابل او ولايتونو تر منځ كمزورو اداري اړيكو بنسايي حكومت لا نور هڅولي وي چې د مركزي حكومت د واک غځولو او د پياوړو ځايي لوبغاړو يا چارواكو د قدرت كمولو پخاطر د حكومتولي بهيرونه له اندازي ډېر مركزي كړي. خو دغه ډول تگلاري ناورې پايلي هم درلودې. دې تگلاري په اغېزناکه ډول د ځايي لومړيتوبونو په گوته كولو او تمويلولو، د ځايي وړتيا لوړولو، او د پلان او بوديجي جوړولو بهيرونو كي د ځايي چارواكو د گډون مخه نيولې ده. واقعاً، په افغانستان كي د مركزي او سيمه ييز كنترول تر منځ انډول ساتل يوه ننگونه ده، او يو داسي حالت دی چې په نورو نازكو قرينو (افغانستان ته ورته تاريخ لرونكو هېوادونو) كي هم ليدل شوی دی. په عمومي ډول د عامه مالي چارو د مديريت په ډگر كي او په ځانگړي ډول د بوديجي جوړولو په برخه كي د مهمو لاسته راوړنو سر بېره، د يوه واضحه سيمه ييزي حكومتولي چوكاټ د نشتوالي له كبله، د لومړيتوبونو په گوته كولو او د سرچينو د وېشلو پر وړاندي يو شمېر ناڅرگند او نامالوم حالتونه موجود دي. په مشخص ډول، د مركزي حكومت له خوا له اندازي ډېر كنترول، پاشلی اداري مسوليتونه، محدوده وړتيا او د ځواب وركوني كمی عمده ننگوني دي، چې دغه ننگوني د دري اړخيزه لېږد (اقتصادي، سياسي او امنيتي) اقتصادي اغېز لا سختي كړي دي، په ځانگړي ډول له (۲۰۱۴م) كال راهيسي چې بهرنی مرستي په چټك ډول كمی شوي او د حكومتي ادارو سمون ته هم پام كم شوی دی. د دغه لېږد د منفي اغېزو كمولو او د حكومت د محدودو سرچينو په اغېزناکه ډول وېشلو پخاطر بايد د پلان او بوديجي جوړولو سيستم كي سمونونه راوړل شي چې د ځايي خلكو غوښتنو او مهمو اړتياو ته د پام او توجه له لاري حكومت خلكو ته نږدې شي.^۱

د افغان حكومت د پلان او بوديجي جوړولو بهيرونه، د بنسارواليو په استثنا چي محدود واک لري، خورا مركزي دي. حكومتي اداري په مركزي، ولايتي او د ولسواليو په كچه شتون لري خو له دوی په ډېر كمزوري ډول كار اخيستل كېږي چې له كبله يې د سرچينو اغېزناکه وېش او د خدمتونو وړاندي كولو بهير لا ستونزمن كېږي. په عمومي ډول پروژي د مرستندويه او غير حكومتي ادارو له بوديجو يا نورو لارو تمويلېږي، خو ډېر يې حكومتي سيستمونه او بهيرونه له پامه غورځوي، چې له كبله يې، كه څه هم پروژي په چټك ډول تطبيقېږي خو د دغو پروژو او ادارو دوام او موثريت په ناوړه ډول اغېزمنېږي. له بوديجي بهير مرستي او په لوړه كچه مركزي كنترول د خدمتونو وړاندي كولو، د پروگرامونو تطبيق او څار او د ادارو ځواب وركوني لپاره ناوړه پايلي لري. په ۲۰۰۱ م كال كي د بن

^۱ بېزن، نعمت الله او اميل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان كي د پلان او بوديجي جوړولو بهير غير مركزي كول، AREU، كابل - افغانستان، مخ (۱)

ټرون او په ۲۰۰۴ م کال کې د افغانستان د اساسي قانون له تصویبېدو وروسته، مختلفو لوبغاړو د اساسي قانون پر بنسټ د حکومت د ځینو فعالیتونو د غیر مرکزي کېدو په اړه بحثونه کړي، که څه هم په دې تړاو تر اوسه کوم مهم پرمختګ نه دی شوی. خو په دې وروستیو کې د ملي یووالي حکومت له جوړېدو او د لېږد اغېزو داسې حالت رامنځته کړی چې دغو مسایلو ته باید بیا کتنه وشي او د نورو مسایلو تر څنګ، باید د پلان او بودیجې جوړولو بهیرونه غیر مرکزي شي.

د ولسمشر اشرف غني ژمنه چې د مرکزي حکومت د بودیجې ۴۰ سلنه به ولایتو ته ورکوي، دې اړتیا ته اشاره کوي چې ځینې واکونه باید د حکومت ولایتي ادارو ته وسپارل شي او سیمه ییزې ادارې باید پیاوړې شي چې په اغېزناکه ډول خپله بودیجه پلان او مصرف کړای شي. د پلان او بودیجې جوړولو د بهیرونو غیرمرکزي کول ننگونکی کار ښکاري، که څه هم دا سیمه ییزو ادارو ته د بشپړ واک ورکولو د خورا ډېر لېوالتیا او توندې تگلارې په پرتله ډېره واقعي او حقیقي تگلاره ده. ځکه نو یوې اوږدمهالې تگلارې ته اړتیا ده چې په کې سیمه ییز چوکاټ په واضحه ډول تشریح شي، حکومتي فعالیتونه له مرکز و لایتو ته ولېږدول شي، د وړتیا لوړولو یو هر اړخیز پروګرام پلي شي، او د ځواب ورکونې بهیر پیاوړی شي. د دغه ډول ستونزو د حل په موخه، د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي (PBP) او د سیمه ییزې حکومتولۍ راتلونکې پالیسي د پلان او بودیجې جوړولو د بهیرونو پر غیرمرکزي کولو ټینګار کوي. خو په (PBP) کې د حکومتي ادارو مسولیتونه په ښه ډول څرګند نه دي، او د پالیسي مسیر او د پلي کولو پلان هم واضحه نه دی او پر نورو داسې پالیسيو او قوانینو ولاړ دی چې د مختلفو وزارتونو او ادارو له خوا باید جوړ شي. لومړنۍ ارزونې ښيي چې د سیمه ییزې حکومتولۍ راتلونکې پالیسي هم ښايي ورته ستونزې ولري. د خدمتونو په ښه ډول وړاندې کولو لپاره، افغانستان باید د پلان او بودیجې جوړولو بهیرونه غیرمرکزي کړي. دا چې په دغو بهیرونو کې د اجرايوي او تقنیني څانګو په ګډون ګڼې بېلا بېلې غاړې ښکېلې دي او دغه راز د حکومت محدودې وړتیا ته په کتو، په پراویز او عمودي ډول د بودیجې د غیرمرکزي کولو بهیر ملاتړ لپاره باید سمونونه په تدریجي ډول پلي شي، او که د ځواب ورکونې مناسب میکانیزم شتون ولري نو په افقي ډول د بودیجې غیرمرکزي کول باید یوازې یوه اوږدمهاله غوراوی وګڼل شي. له دې سره، حکومت باید کابل او ولایتو کې د وزارتونو او ریاستونو مختلفې دندې او دغه راز د پلان او بودیجې لپاره د همغږۍ میکانیزم په واضحه ډول تشریح کړي. حکومت باید د ولایتي ادارو وړتیا هم لوړه کړي. د اداري فساد او سرچینو د ضایع کېدو مخنیوي لپاره باید د سیمه ییزې ځواب ورکونې میکانیزمونه پیاوړې شي. اغېزناکه پلان او بودیجه جوړول د خدمتونو وړاندې کولو او پراختیا لپاره اړین دي، ځکه دغه بهیرونه دا وړتیا لري چې د افغانستان د راتلونکې او د حکومت د مشروعیت برخلیک وټاکي.^۱

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۳۰۲).

لومړی مطلب - د ولایتي پلان او بودیجې جوړولو بهیر

سیمه ییزو ادارو ته د لا ډېرو مسولیتونو او بودیجوي سرچینو د ورکولو له لارې، په ځایي کچه د خدمتونو غوره والي پخاطر د افغانستان وروستی پالیسېو څه دپاسه یوه لسیزه مخکې پیل شوې دي. په دغه موده کې، د سیمه ییزو ادارو د پلان او بودیجې جوړولو د بهیرونو غوره والي هڅو سرپرېره، شته سیستم لا هم د مرکزي حکومت او سیمه ییزو ادارو تر منځ، چې ډېری عامه خدمتونه هلته وړاندې کېږي، پیاوړې مالي اړیکې نه دي رامنځته کړي. د اوسني سیستم او د افغانستان د ولایتي پلان او بودیجې جوړولو پالیسیو د نیمگړتیاوو په اړه د پوهاوي لپاره، مهمه ده چې دغه ستونزې د سیمه ییزې حکومتولۍ او غیرمرکزي کولو بهیر په پراخ چوکاټ کې وویښو. ځکه نو د لیکنې دا برخه حکومتولۍ، سیمه ییزه حکومتولۍ او غیرمرکزي کولو بهیر تشریح کوي چې په ملي او سیمه ییزو کچو د حکومتولۍ، پلان او بودیجې جوړولو تر منځ اړیکه وپېژندل شي.

دوهم مطلب - غیرمرکزي کول او سیمه ییزې مالي چارې

له جگړې وتلو او کمزورو هېوادونو کې د ثبات، بیا رغونې او د خدمتونو وړاندې کولو ترمنځ انډول ساتل ستونزمن کار دی. واقعاً، د سیمه ییزې حکومتولۍ په سمون کې یوه مهمه ننگونه دا ده چې د ملي امنیت او قانون حاکمیت تر منځ انډول وساتل شي، چې په ځایي کچه د مرکزي حکومت پیاوړی حضور او په اغېزناکه ډول د گټو او خدمتونو وړاندې کولو ته ضرورت لري، او دا بنایي د غیرمرکزي کولو یوه ډول ته اړتیا ولري. امنیت مهم دی، ځکه که دولت اړ وي چې د مرکزي حکومت د مالي سرچینو لویه برخه پر امنیتي سکتور ولگوي نو د ټیټو کچو ادارو ته به د واک او مالي چارو لېږد بهیر محدود وي. له جگړو وتلي او کمزوري هېوادونه عموماً هڅه کوي خپلې ادارې په تدریجي ډول غیرمرکزي کړي.

تجربه ښيي چې د غیرمرکزي کولو اغېزناکه ستراتیژياني له مرکز ه د واکونو له اخیستلو پیلېږي او ورو ورو سیمه ییزو ادارو ته پر لېږد خلاصېږي. دا له نورو نظرونو سره سمون لري او لومړۍ ارزونه یا مشاهده لا نوره واضحه کوي چې په جنگ ځپلو هېوادونو کې د ځایي حکومت سمونونه په احتیاط پلي کېږي. له مرکز ه د واکونو اخیستل، د منځني حل په توگه، ځایي ادارو ته د واک د لېږد په پرتله له سیاسي پلوه په پرتلیز ډول ډېر مناسب غوراوی ښکاري، ځکه په دغه بهیر کې گڼې غاړې چې مختلفې گټې، لېوالتیا او اندېښنې لري ښکېلې وي. د غیرمرکزي سیمه ییزې حکومتولۍ سیستمونو لپاره مالي غیرمرکزیت یا خپلواکي مهمه ده. د واحدو حکومتونو په لومړنیو پړاوونو کې له مرکزي حکومت ه سیمه ییزو ادارو ته د مالي چارو لېږد هېڅ نه تر سترگو کېږي، په دې معنا چې له جگړې وروسته په لومړنۍ موده کې سیمه ییزه حکومتولۍ او د حکومت دننه ادارو کې د مالي چارو مدیریت هغه څه نه دي چې تر ډېره پرې پام وشي بلکې په دغه ډول مسئلو په وروسته مرحلو کې غور کېږي. هغو هېوادونو په پراخه ډول د مالي چارو د واک لېږد بهیر خپل کړی چې د غیرمرکزي کولو له بېلا بېلو ډولونو یې گټه اخیستې. ان د (بېگ بنگ بني) غیرمرکزي کولو پالیسیایي، لکه اندونیزیا چې خپلې کړې، یو ډول مالي لېږد په نظر کې نیسي. سیمه ییزو او د حکومتي ادارو تر منځ د مالي چارو

سمونونه سياسي بڼه لري او ملي اجماع، سياسي مشرۍ او منځدريځي ته اړتيا لري. دا يوه مهمه مسئله ده او يوازې له جگړې وتلو او کمزورو هېوادونو ته محدوده نه ده.^۱

د سيمه ييزې حکومتولۍ چوکاټونو جوړول او د مالي چارو د جوړښت انتخاب د (بدلون) په معنا دی، چې په کې ګڼې ادارې او مختلف لوبغاړي ښکېل او له دغه بدلونه اغېزمنېږي. لاندې بحث پر څو موضوع ګانو راغونډ دی چې افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهير په تړاو د سمون هڅو لپاره مهمې برېښي. ملي اجماع او مشري مهمې دي. د حکومت له مرکزي سيستمه د يوه نسبتاً غیرمرکزي سيستم په لور تګ ښايي د وګړو، سياستوالو او مختلفو ډلو ترمنځ د هېواد د يووالي په تړاو بحثونه راولاړوي. د سيمه ييزو سمونونو برياليتوب لپاره د ځايي حکومتولۍ اړونده وزارت (د مثال په ډول د افغانستان ځايي حکومتولۍ خپلواکه اداره، د مالي وزارت) کافي نه دي. حکومت د وزارتونو، رياستونو او ادارو ټولګه ده چې هر يو يې له بېلابېلو وظيفوي، سياسي او اداري فشارونو سره مخامخ دي. غیرمرکزي کولو بهير ښايي د سرچينو د وېش په برخه کې د دوی د چارواکو لپاره ستونزمن وي، چې ښايي د اداري رقابتونو او د بدلون پر وړاندې د مقاومت لامل شي. د سمون بهير پر مهال د بيوروکراتانو ترمنځ د همکارۍ او ګډ کار کلتور رامنځته کول يو ستونزمن کار دی چې بايد پام ورته وشي. يو سيمه ييز سمون د اجرايوي څانګې او پارلمان ترمنځ سالم بحث ته هم اړتيا لري.^۲

درېيم مطلب - د بودیجې جوړولو بهير او حکومتولۍ

حکومتولۍ تر ډېره د عامه ګټو او خدمتونو وړاندې کولو سره تړاو لري. په منتخبو دېموکراسيو کې، وګړي سياستوال او سياستوال بيوروکراتان پياوړي کوي چې دغه ډول خدمتونه وړاندې کړي. د دې موخې لاسته راوړلو لپاره، مهمه ده چې سرچينې (د مثال په ډول، د مالي عايدات او بهرنۍ مرستې) په اغېزناکه توګه پلان او ووېشل شي. دغه ډول بهير کې، چې د پلان او بودیجې جوړولو په نامه يادېږي، اړتياوو ته لومړيتوبونه ټاکل کېږي او د اړتياو پوره کولو لپاره محدودې سرچينې وېشل کېږي. د عامه ګټو او خدمتونو وړاندې کولو پر مهال او پای کې، چې د بودیجوي بهير په نامه هم يادېږي، سياستوال او بيوروکراتان وګړو ته ځواب ورکونکي وي. دا په داسې حال کې ده چې دغه ډول سيستم رسمي ادارو لکه اساسي قانون او نورو قوانينو، او غیررسمي ادارو لکه غیرحکومتي لوبغاړو يا چارواکو محدود کړی او په دغه سيستم کې دودونه هم مهم رول لوبوي. د رسمي (ټاکل شويو سياستوالو او بيوروکراتانو) او غیر رسمي لوبغاړو لکه پياوړو اشخاصو او مختلفو ښکېلو ډلو تر منځ اړيکې مهمې دي. يوه منځمنه دېموکراسي د ګټو او عوايدو لاسته راوړلو په کار کې زيانمنېدای شي، ځکه سياستوال ښايي وغواړي چې بيا وټاکل شي او بيوروکراتان ښايي د نور قدرت او واک په لټه کې وي، چې تر کومه حده ممکنه ده په خپلو وظيفو او دندو پاتې شي. دا بيا ښايي د ملاتړ سيستم په معنا وي، چې لاسته راغلي پيسې او عوايد پر خلکو او يا پر خپلو ملاتړو ووېشي، او موخه يې دا وي چې خپلې او د خپلو رسمي او غیررسمي ملاتړو ګټې خوندي کړي او د هغوی د ملاتړ دوام ډاډمن کړي. د بودیجې سيستم په عمومي ډول تر ډېره د دغه ډول کړنو مخه نيسي. که د لګښت سيستم يو شمېر مشخص اصولونه په پام کې ونيسي، نو وګړي ډاډ ترلاسه کولی شي چې حکومت به د عامه ګټو بودیجه نه ضايع

^۱ بېزن، نعمت الله او اميل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهير غیر مرکزی کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۷-۶).

^۲ بېزن، نعمت الله او اميل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهير غیر مرکزی کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۶ - ۱۳).

کوي بلکې په ډېر عاقلانه ډول به يې د عامه گټو توليدولو لپاره مصرفوي. حکومت کولی شي مالومه کړي چې دوی د عامه خلکو بودیجه او پیسې څرنگه لگوي. ځکه نو د بودیجې سیستم دا وړتیا لري چې بڼه حکومتولي پیاوړې یا کمزورې کړي.

د عامه مالي چارو د مدیریت د یوه بڼه سیستم ځینې اصولونه په لاندې ډول دي:

- بودیجې باید د مالي چارو قوانینو له مخې تولید مالي ډسپلین په پام کې وساتي.
- د سرچینو وپش او گټه اخیستنې باید د ستراتیژیکو لومړیتوبونو پر اساس وي، چې د منځمهاله او اوږدمهاله لیدلوري پر اساس د پلان او بودیجې جوړولو د بهیر د یوځای کولو له لارې د سرچینو پلانونو ته اړتیا لري.
- د پروگرامونو او خدمتونو وړاندې کولو اغېزمنتیا باید (د لاسته راوړنو یا پروگرام بودیجې، او ټیټو کچو ادارو ته د واک لېږد) له لارې وساتل شي.
- د بودیجې ځواب ورکونه او روڼوالی هم باید (د څار او ارزونې له لارې) وساتل شي.

د دې ترڅنګ، د بودیجې جوړولو بهیر کې د وګړو بنسټول پورته اصولونه نور هم پیاوړي کوي. د وګړو له گډون سره او د گډ بودیجوي او جنډر ته ژمن بودیجوي سیستم له لارې د حکومتولۍ چوکاټ بشپړتیا په تېرو دريو لسيزو کې د عامه مالي چارو د مدیریت د اجندا برخه ده. د عامه مالي چارو د بڼه مدیریت او د وګړو بنسټول اصولونه لاندې په لومړي جدول کې تشریح شوي دي.

لومړی جدول: د بڼې حکومتولۍ لپاره د عامه مالي چارو د مدیریت اصولونه:^۱

اصولونه	موخه	وسیلې	د بودیجې اړونده دوره	د مدني ټولني رول
تولیز مالي ډسپلین	مالي چارې په عاقلانه ډول تنظیمول د سترو اقتصادي چارو ثبات او د پورونو پایښت	د لګښت لوړه کچه د مالي چارو قانون د منځمهاله لګښتونو چوکاټ د عامه مالي چارو د مدیریت قوانین د مالي چارو د مدیریت مالوماتي سیستم	د بودیجې چمتووالی او جوړول	د بودیجې دفاع یا ملاتړ
تولیز مالي ډسپلین	د بودیجې د لګښت اعظمي کچې ته په پام سره محدودې سرچینې ټاکل شویو مهمو پروگرامونو ته وپشل	پراختیایي پلانونه منځمهاله پروگرامونه ستراتیژیک او عملي پلانونه د لګښت منځمهاله چوکاټ له پانګونو سره د عملیاتي او مراقبت لګښتونو یوځای کول	د بودیجې چمتووالی او جوړول	په گډ ډول بودیجه جوړول د بودیجې دفاع جنډر ته ژمن بودیجوي سیستم

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۱۰)

		د مالي مدیریت د مالوماتو سیستم د عامه مالي چارو د مدیریت قانون		
د بودیجې څار د عامه لگښتونو د څار سیستم د مالي چارو رهنوالی	د بودیجې لگول	د ترسره شوي کار او د پروگرام د بودیجې لاسته راوړنو د اندازه کولو سیستمونه د افسرانو نرمي د څرگندو قوانینو له مخي د دندو لپږد	د پیسو په بدل کي ارزښت اقتصادي اغېزمنتيا اغېزمنتيا او برابري	په اغېزناکه ډول د سرچینو کارول
ټولنيزه ارزونه څار او د مالوماتو خپرول د ارزونې او څار دفتر د رپوتونو په اړه د پوهاوي لورول	د کال په اوږدو کي کورنۍ او بهرنۍ ارزونې د کال د پای او وروستي حسابونو او لاسته راوړنو رپوت ورکول	د ارزونې او څار خپلواکه اداره (قانون منل او د مالي چارو او شوي کار ارزونه) د کور دننه کنترول او ارزونې سیستمونه د بودیجوي سیستم پارلماني څار	د عامو خلکو پیسې په سم او قانوني ډول لگول	ځواب ورکونه

څلورم مطلب - په افغانستان کي ولایتي پلان او بودیجه جوړول

د ادارو د ټولو هڅو او ژمنو سربرېره، افغانستان لا هم یو خورا مرکزي حکومت لرونکی هېواد دی چې له کبله یې د حکومت د سیمه ییزو ادارو رول محدود پاتې شوی. پدې خاطر د سیمه ییزې حکومتولۍ شته چوکاټ، د څرگندو اصولونو د نشتوالي له کبله، په ولایتي او د بنسټواليو په کچه د واک د لپږد ډېر کم فرصت برابروي. په افغانستان کي د مرکزي حکومت د پیاوړي کولو په لورمه میلان د نورو له جگړو وتلو او کمزورو هېوادونو مثالونو ته ورته ښکاري. لکه مخکي چې پرې بحث وشو، داسي ښکاري چې د امنیت اندېښنه تر ټولو مهمه مسئله ده چې دغه ډول مرکزي میلانونو کي رول لوبوي. په ځایي کچه ټیټه وړتیا، د واک لپږد په اړه د وزارتونو مقاومت، او د اداري فساد د خپرېدو وېره هم د غیر مرکزي کولو بهیر کمزوری کوي.

د پلان او بودیجې جوړولو د بهیرونو سمون په برخه کي دوو فکتورونو مرسته کړي ده. لومړی، یوه خورا مرکزي اداره خلکو ته خدمتونه د تمې پر اساس نه شي وړاندې کولی. حکومت پوهېږي چې د عامه خدمتونو معیار باید لوړ شي، په ځانگړي ډول په یوه داسي چاپیریال کي چې امنیتي وضع په کي ورځ تر بلې خرابېږي، تر څو وکولی شي د طالبانو پر ضد د خلکو فکرونه او زړونه خپل کړي. د مثال په ډول، پخواني ولسمشر حامد کرزي په دې اړه ویلي، (د ملي او سیمه ییزې حکومتولۍ پیاوړي کول او د قضا سیستم بیا رغول زمونږ له ستونزمنو کارو څخه دي) دوهم، د بودیجې دننه د مرستندویه ادارو مرستې په پوره ډول نه لگول کېږي، چې د نورو لاملونو تر څنګ یې یو لامل د حکومت محدوده وړتیا

او د تدارکاتو پېچلی سیستم دی. پایله دا ده چې د پراختیا بودیجې ډېره کمه برخه مصرف شوې چې کچه یې تر ۵۰ سلنې ټیټه ده.^۱

د سیمه ییزې حکومتولۍ په تړاو د ځینو اندېښنو د حل لپاره، د سیمه ییزو ارګانونو خپلواکه اداره په ۲۰۱۰ م کال کې د سیمه ییزې حکومتولۍ پالیسي جوړه کړه. خو، د پالیسي د ۴۰۰ مخونو دغه سند په بشپړ ډول پلی نه شو، او لامل یې تر ډېره د پالیسي پېچلتیا، سیاسي ګونګوالی، او اداري کمزورتیا او بې پروایي وه، چې له جګړې وتلو او کمزورو هېوادونو کې د سیمه ییز سمون پر مهال دا عادي مسئلې ګڼل کېږي.

پینځم مطلب - اداري جوړښت او لوبغاړي

افغانستان یو واحد حکومت لري چې اداره یې مرکزي ده او د رسمي او غیررسمي لوبغاړو یا چارواکو او ادارو اړیکې په کې مهم رول لوبوي. رسمي ادارو کې په کابل کې اړوند وزارتونه او ریاستونه، والیان او اړوندې څانګې (لکه ولایتي شوراګانې، او ولسوالان او د ولسوالیو ادارې شاملې دي. په سوېلي اسیا کې د یو شمېر نورو هېوادونو په خلاف، افغانستان کې ولایتي ادارې د حکومت د یوه بېلې عمودي څانګې په توګه فعالیت نه کوي، او په افقي ډول له ولایتي ادارو سره تړلي نه دي. په افغانستان کې په ولایتي سطحه، د اړوند وزارت ریاستونه محدود واک لري، او د پلان او بودیجې په تړاو نږدې ټولې پرېکړې په کابل کې کېږي. د والیانو او ولسوالانو رسمي رول کمزوری خو غیر رسمي رول یې پیاوړی وي. که ټول نه وي نو ډېر یې عموماً له خپلو محدودو رسمي دندو بهر حرکت کوي او له ولسمشر سره د خپلو شخصي اړیکو، قومي اړیکو او قانوني او غیرقانوني عایداتو پر مټ خپل غیررسمي واک کاروي. والیان د مرستو په لاسته راوړلو کې هم فعاله ونډه لوبوي. په ولایتي پراختیا کمېټې کې د اړوندو وزارتونو ولایتي رئیسان شامل وي. والیان د ولایتي پراختیا کمېټو غونډو مشري کوي، او د اقتصاد ریاست چارواکي یې د سکرتریت رول پر مخ وړي. د ولایت د پراختیا د کمېټو دنده دا ده چې په ولایتو کې د وزارتونو فعالیتونه همغږي کړي. او د ولایت د پراختیا پلان چمتو کړي. والي کولی شي چې د ولایتي پراختیا کمېټې غونډو ته د ولایتي بیارغونې ټیمونو استازي، غیرحکومتي ادارې او د مدني ټولنو غړي (د رای نه ورکونکو غړو په توګه) وبولي چې د پراختیا په فعالیتونو کې د ټولو بنسټګرو غړو تر منځ غوره همغږي ډاډمنه شي. په سیمه ییزه کچه ولایتي شورا یوازینی ټاکل شوی اداري دي او د دوی رول ګونګ دی. د اساسي قانون پر بنسټ، ولایتي شورا د حکومت د پراختیا موخو لاسته راوړلو او د قانون په تطبیق (د افغانستان اساسي قانون، ۱۳۸ مه ماده، اتم فصل او څلورمه ماده) کې ونډه لوبوي. د ولایتي پراختیا د پلان په کچه د دوی د سلا مشورې رول په عمومي ډول کمزوری وي. د ۲۰۱۰ م کال د سیمه ییزې حکومتولۍ پالیسي او د ۲۰۱۵ م کال د سیمه ییزې حکومتولۍ پالیسي لومړۍ بڼه سپارښتنه کوي چې د دوی رول باید پراخه شي چې د والیانو فعالیتونه وڅاري خو دغه مسئله په تېر کې په ملي او سیمه ییزو کچو لانجمنه ثابته شوې ده.^۲

د مرکزي حکومت ادارو ترڅنګ، ښاروالی د رسمي ادارو بله سطحه ده چې د ولایتي ادارې برخه ګڼل کېږي. اوسمهال، دغه ښاروالی ټاکل شوي ښاروالان او غړي نه لري. ښاروالی ځایي

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت . (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۱۳)

^۲ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت . (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۱۱)

حکومتونه دي، ځکه دوی د خپلو عايداتو لاسته راوړلو او خپلې بودیجې جوړولو قدرت لري. دوی د بناروالۍ د یوه پخواني قانون پر اساس فعالیت کوي چې اوس به یې ځای یو نوی قانون ونیسي چې له مخې به یې بناروالان او سیاسي چارواکي ټاکل کېږي. د دوی د کار د خرابېدو عمده لامل د بودیجې کمی او د بناروالیو کمزوري وړتیا ده. ځینې نیمه حکومتي ادارې د مرستندويه ادارو لکه د ملي پیوستون پروگرام له خوا تمویلېږي. دوی د ولسوالۍ او کلي په کچه د غیررسمي حکومتولۍ جوړښت برخه دي. د کلیو په کچه د ټولنيزې پراختیا شوراګانې کلیوالي بیارغونې او پراختیا وزارت له خوا چلول کېږي، دا شوراګانې د کلیوالو ټولنو له خوا ټاکل کېږي چې د ځایي ټولنو د اړتیاوو پوره کولو په موخه د ځایي پروژو په ډیزاین، تطبیق او څار کې برخه واخلي. غیررسمي دودیز جوړښتونه د افغانستان له ځانګړتیاوو دي چې د حکومتولۍ ګڼ دودیز ډولونه لري. دغه جوړښتونه چې د رسمي ادارو ملاتړي یا ان مخالف دي، له ډېر پخوا راهیسې شتون لري. دوی مختلف نومونه او وړتیاوي لري، لکه جرګې او شوراګانې، دا موقتي میکانیزمونه دي او تر ډېره په ځایي سطحه شخړې هواروي، د دغو میکانیزمونو غړي کله کله د ولایتي چارواکو او ځایي ټولنو ترمنځ منځګرتوب کوي. بهرني مرستندویان د افغانستان د حکومتولۍ سیستم بې سارې ځانګړنه ده چې پوځي او پراختیايي مرستې کوي. مرستندویان د on-budget بودیجې د ننه) او (off-budget له بودیجې بهر) میکانیزمونو له لارې له ملي بودیجې سره مرسته کوي ځکه نو د حکومتي ادارو سیستم له پامه غورځوي. دغه ډول مرستو بودیجه پاشلې او د مرستو همغږي یې ګرانه کړې ده. د رسمي او غیررسمي لوبغاړو ګڼوالي او د on-budget او off-budget فعالیتونو له لارې د عامه لګښتونو جوړښت د بودیجې جوړولو بهیر د ضایع کېدو او شخصي ګټو پر وړاندې زیانمن کړی دی. د رسمي او غیررسمي لوبغاړو ترمنځ د قدرت پر سر د اړیکو یوې پېچلې شبکې حالت تېر کړی دی. که څه هم رسمي لوبغاړي (ټاکل شوي سیاستوال) د خلکو سیاسي استازي دي او د عامه خدمتونو چارواکي (لکه د وزارتونو چارواکي، والیان، ولسوالان) په ملي او سیمه ییزو کچو د سیاستوالو ګومارل شوي مدیریتي استازي دي، د ځواب ورکونې پر وړاندې د ګټو ټکر یوه عمده اندېښنه ده. په داسې حال کې چې رسمي لوبغاړي باید خلکو ته ځواب ووايي، خو د یوه کمزوري هېواد د تاریخي حالتونو او پاشل شویو ټولنیزو جوړښتونو له کبله، دوی عامه خدمتونو ته د ژمنتیا پر ځای تر ډېره خپل ګوند، قومي ډلې یا قبیلې ته ژمن وي.^۱

د مالي چارو غیرمرکزي کول په دې معنا چې د لګښتونو او د عايداتو لاسته راوړلو چارې د مرکزي حکومت د وزارتونو ټیټو پوړونو ته ولېږدول شي، په داسې حال کې چې مرکزي وزارتونه لا هم پر دوی کنټرول ولري. په یوه واحد هېواد کې، ټیټ پوړونه عموماً ولایتونه او ولسوالۍ دي. خو د تطبیق ستونزو په نظر کې نیولو سره، د ولسوالۍ کچې ته د مالي چارو لېږد ډېر کم تر سترګو کېږي. د مثال په ډول یو لوړ شمېر ولسوالیو ته لاسرسی بنایي ستونزمن وي او څار یې شاید ډېر مصرف ولري. ځکه نو، دغه ډول واک په عمومي ډول ولایتو ته ورکول کېږي. له دې امله، د ولایتي بودیجې جوړولو اصطلاح د مالي چارو د غیرمرکزي کولو معنا هم لرلې شي. د ولایتي بودیجو یوه مهمه ځانګړنه دا ده چې ولایتونه عموماً ځانته جلا بودیجه لري. ځکه نو ولایتي بودیجه د حکومت ولایتي ادارو ته قدرت ورکوي چې خپله بودیجه پخپله وټاکي، (د مرکز د قوانینو او لوړې کچې په رڼا کې او د خپلو سرچینو

^۱ بېزن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۱۲)

د عايداتو پر اساس) د افغانستان په بوديجوي سيستم کې ولايتي ادارو ته د عايداتو لاسته راوړلو د قدرت لېږد شامل نه دی. يوازي بنسټوالی د عايداتو لاسته راوړلو واک لري. لکه مخکې چې يادونه وشوه افغانستان ولايتي بوديجي نه لري. په دې تړاو، سيمه ييزو واحدونو ته د لگښتونو د مديريت واک لېږد ډېر محدود دی، او هېڅ تړلي يا جامع ولايتي بوديجي نه لري.

دوهم بحث - د غیر مرکزي ولايتي بوديجو غوراوی : د بوديجي عمودي او افقي ډولونه

ولايتي بوديجي په اساسي توگه په دوه ډوله دي چې د عمودي يا افقي غیر مرکزي سيستمونو له مخې ترتيب شوي دي. چې په دې کې افقي جوړښتونه دوه طبقې لري. په ملي کچه د سرچينو د وېش په تړاو، د اړوندو وزارتونو د همغږۍ کار د مالي او اقتصاد وزارتونه پر مخ وړي. په ولايتي کچه په کې والي د همغږۍ مسؤليت لري. د غیر مرکزي بوديجوي سيستم ډولونو په برخه کې، د عمودي او افقي بوديجو مهمې ځانگړي لاندې ښودل شوي دي.

الف : عمودي غیر مرکزي توب: په دې ډول کې، سرچينې د (سيلو) په توگه جريان پيدا کوي چې د اړوند وزارتونو له بوديجي د ولايتي اداره برخه ټاکل کېږي. د سيلو جوړښت په خپله اصلي بڼه کې ولايتي اداره ته د لگښت هېڅ يا ډېر کم واک ورکوي. په افغانستان کې د بوديجي جوړښت د سيلو اصلي بوديجوي سيستم ته ورته دی چې په ولايتي کچه د لگښت اکثریته پرېکړې بايد په مرکز کې د اړوندو وزارتونو له خوا مخکې له منظوري شي. کمبوديا عمودي غیر مرکزي بوديجوي سيستم لري. دا ډول غیر مرکزيت ولايتي ادارې ته فرصت ورکوي چې د اړوندو وزارتونو له خوا د ولايتي بوديجي د ټاکل شوي اعظمي کچې په نظر کې نيولو سره، ځانته خپله بوديجه ولري. (د بوديجو د فرعي واحدونو په توگه) د مرکزي سيستم په خلاف، پارلمان نه يوازي په مرکز کې د وزارتونو بلکې د سيمه ييزو ادارو بوديجه هم منظوروي. د افغانستان په تړاو، عمودي غیر مرکزيت کولی شي د سيلو سخت جوړښت په پام وړ اندازه نرم کړي او ولايتي اړوندو چارواکو ته فرصت ورکړي چې د اساسي قانون پر بنسټ د مالي سرچينو په برخه کې يو څه اندازه واک او قدرت لاسته راوړي. خو په مرکز کې د وزارت او ولايت کې د رياست ترمنځ اړيکه بيا هم ټينگه ساتل کېږي.

ب : افقي غیر مرکزيت: موزمبيق د غیر مرکزيت افقي بڼه غوره کړه، په دې تړاو، د مالي چارو غیر مرکزي کول په دې معنا دی چې د بوديجو واک د واحدو بوديجو په توگه واليانو ته ورکړل شي. دغه واحدې بوديجي د اړوندو ولايتونو لپاره د وزارتونو له بوديجو اخيستل شوي وي چې والي ته د مالي چارو په برخه کې د پام وړ واک ورکوي. ځکه نو ولايتي اداره د والي لاس لاندې کار کوي او مرکزي حکومت سره يې اړيکې کمزوري وي. په داسې حال کې چې دغه سيستم په سيمه ييزه کچه د لا ډېرې همغږۍ لامل کېږي، خو بنسټي د سيمه ييزو اړوندو رياستونو او وزارتونو تر منځ اړيکې کمزوري کړي. د حکومتولۍ شته چوکاټ ته په پام سره، په افغانستان کې، په نږدې راتلونکې کې دغه غوراوی مناسب نه دی ځکه ډېر امکان شته چې سرچينې د شخصي گټو او ملاتړ لاسته راوړلو لپاره وکارول شي. په افغانستان کې، په راتلونکې کې د افقي غیر مرکزيت دغه غوراوی هغه مهال مناسب گڼل کېدی شي چې د واليانو د ځواب ورکونې ډاډ ترلاسه شي. افغانستان ته چې د غیر مرکزيت هر موډل يا ډول په نظر کې نيول کېږي، که د چارواکو تر منځ اړيکې او مسؤليتونه څرگندي نه وي نو پر

وړاندې يې خنډونه پورته کېدای شي. چې د واليانو او اړوندو وزارتونو ترمنځ د قدرت پر سر لانجې بڼايي د عامه خدمتونو وړاندې کولو بهير گډوډ کړي.^۱

لومړی مطلب - د افغانستان د ملي او سيمه ييزې بوديجې او پلان جوړولو بهير

سيمه ييزې مالي چارې په عمده ډول د اساسي قانون، د عامه مالي او لگښتونو چارو د مديريت قانون، او اړوندو نورو قوانينو له لورې کنټرولېږي. د افغانستان اساسي قانون (۲۰۰۴) د افغان حکومت ټوليز مسؤليتونه په گوته کوي چې بايد کلنی بوديجه چمتو کړي (۷۵ مه ماده) او پارلمان بايد دغه بوديجه منظوره کړي (۹۰ مه ماده)، دغه راز هغه طرزالعملونه په ډاگه کوي چې د بوديجې د منظورې د ځنډېدو په صورت کې بايد په نظر کې ونيول شي، (۹۸ مه ماده) د عامه مالي او لگښتونو چارو د مديريت قانون (چې په ۲۰۰۵ م کال کې ومنل شو) د عامه مالي چارو قانوني بنسټ جوړوي او د عامه مالي چارو د مديريت په تړاو د وزارتونو، ادارو او خزاني مسؤليتونه څاري، دغه راز د عامه شتمنيو، پور او پلور، د بوديجې جوړولو او منظوري، د بوديجې مصرف، د بوديجې د برخو ټاکل او بياکتنه، او محاسبه او کنټرول هم څاري.

د عامه مالي او لگښتونو چارو د مديريت قانون له مخې بايد کلنی بوديجه د يو گڼ - کلنيز چوکاټ پر اساس جوړه شي. دغه چوکاټ د منځمهاله مالي چارو چوکاټ په نامه يادېږي. دغه قانون د بوديجې په جوړولو او مصرفولو کې مهم مسؤليت د مالي وزارت ته ورکوي.

د عامه مالي او لگښتونو چارو د مديريت قانون دوهمه ماده هم يادونه کوي چې د حکومت ټولې ادارې (د وزارتونو او ولايتونو په گډون) بايد د بوديجې او لگښتونو په تړاو د دغه قانون د طرزالعملونو پر اساس فعاليت وکړي. خو دغه قانون د سيمه ييزو مالي چارو مديريت ميکانيزمونه په واضحه ډول نه تشرېح کوي. د مالي وزارت ته مسؤليت ورکړل شوی چې بوديجه جوړه او د لگښت چارې يې همغږي کړي. د دغه بهير د يوې برخې په توگه، د مرکز او ولايتو ترمنځ د بوديجې په تړاو اړيکې د فرعي قوانينو له خوا کنټرولېږي. کابينې (د ۲۰۰۶ م کال جولای کې) د مالي چارو قوانين هم منظور کړل چې د بوديجې جوړولو، مصرفولو، بانکي مسئلو او د نغدو پيسو مديريت، پېر او پلور، شتمنيو مديريت، محاسبې او رپوټ ورکولو، د ښارواليو مالي چارو، او کنټرول او څار په څېر مسلو په اړه مشخصې لارښونې لري. دغه قوانين د بوديجې واحدونو او د هغو چارواکو ترمنځ د اړيکو يو لا نور تفصيلي چوکاټ جوړوي چې د مالي چارو مديريت کې ښکېل دي. دغه قوانين يا مقرري اړوند وزارتونه د (بوديجې عمده واحدونو) په نامه او ولايتي اداره د (بوديجې فرعي واحدونو) په نامه يادوي چې د بوديجې د عمده واحدونو لاس لاندې کار کوي. خو د افغانستان په تړاو، دغه مسئله يو څه ناڅرگندتيا رامنځته کوي.

^۱ بېژن، نعمت الله او اميل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بوديجې جوړولو بهير غير مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۱۲- ۱۴)

دوهم مطلب - د بودیجې عمده او فرعي واحدونه

د ولایتي بودیجې په غیر مرکزي ډول کې، د بودیجې د عمده واحد اصطلاح اړوندو وزارتونو ته اشاره کوي چې خپله برخه په مخامخ ډول له ملي بودیجې لاسته راوړي. د بودیجې فرعي واحدونه په بشپړه توګه خپلواکه نه دي او دوی د اړوند وزارت یا بودیجې عمده واحد لاس لاندې کار کوي. په بله معنا، ولایتي اداره د یوه تړلي (طبقه یي) ادارې په توګه فعالیت کوي چې د خپل اړوند وزارت یوه برخه ګڼل کېږي. (معنا خپله ځانته کوم قانوني حیثیت نه لري.) دوی د محاسبې د رسمي ادارې او ملي بودیجې له خوا د بودیجې د فرعي واحدونو (یعنې فرعي ادارو) په توګه منل شوي دي.

د افغانستان مالي مقرري د بودیجې فرعي واحدونه په واضح ډول نه دي تشریح کړي. د مثال په ډول، ۱۶ مه ماده (۱) وايي چې (د مالي وزارت باید د بودیجې عمده واحدونو ته هغه طرز العملونه ورکړي چې له مخې یې بودیجه جوړه او د مالي کال لپاره د بودیجې د وېش اندازه مالومه، او د بودیجې د مصرف اعظمي کچه، د کابینې د منظوري پر اساس، څرګنده شي) خو د (بودیجې فرعي واحد) اصطلاح یوازې یو ځل په متن کې یاده شوې ده. دغه راز ۳۴ مه ماده (۳) وايي چې (د مالي وزارت باید د خزاني د وېش دفترونو له لارې د بودیجې د ټاکلو په اړه سپارښتنه وکړي او د بودیجې فرعي واحدونو ته واک ورکړي چې د لګښتونو په تړاو ژمنې وکړي) ځکه نو څرګنده نه ده چې ولایت کې د ریاستونو فعالیتونه تر کومه برید د بودیجې د فرعي واحدونو په څېر ګڼل کېږي.

نور قوانین چې د عامه تدارکاتو چارې کنټرولوي، د تدارکاتو قانون (۲۰۰۸ او په ۲۰۰۹ کې اصلاح شوی) او د عامه تدارکاتو لپاره د طرز العملونو قوانین (۲۰۰۷، او په ۲۰۰۹ کې اصلاح شوی) دي. دغه قانوني چوکاټ د هغو وسایلو، کارونو او خدمتونو (د سلاکارۍ خدمتونو په ګډون) پر تدارکاتو د تطبیق وړ دی چې ملي او سیمه ییزې ادارې، بنسټوالی، او نور واحدونه یې د عامه ګټو له بودیجې تمویلوي. په داسې کال کې چې د بودیجې ترتیب او لګښت، د تدارکاتو په ګډون، په اساسي ډول د پورته یاد شوي قانوني چوکاټ په نظر کې نیولو سره پر مخ وړل کېږي، د څار د نوې سترې ادارې قانون (د ۲۰۱۳ م کال فبروري) بیا بهرنی څار او ارزونه د څار د سترې ادارې له لارې کنټرولي.^۱

درېیم مطلب - د بودیجې ترتیبولو او اجرا کولو بهیر

افغانستان د وزارتونو، ریاستونو، او خپلواکو آمریتونو یا واحدونو په ګډون ۵۴ بودیجوي واحدونه لري. بودیجه دوه برخې لري: اجرايوي بودیجه (معاشونه او د ادارې او مراقبت لګښتونه) او د پراختیایي بودیجه (سترې پانګونې) دا چې بهرنۍ مرستې د حکومتي بودیجې له لارې او له بهره کېږي، نو دغو مرستو د بودیجې جوړښت پاشلی دی. ځکه نو بودیجه پر اصلي بودیجې، چې حکومت یې تنظیم او کنټرول په لاس کې لري (او د اجرايوي او پراختیایي بودیجې ځینې برخې هم په کې شاملې دي)، او بهرنۍ بودیجې، چې مرستندویان یې د حکومتي بودیجې له سیسټمه بهر په مخامخ ډول کنټرولوي، وېشل شوي ده. هغه پروژې چې د غیرحکومتي ادارو، ملګرو ملتونو او د مدني ټولني ادارو له خوا پلي شوي، له بودیجې بهر (off-budget) بلل کېږي. د ۲۰۰۲ او ۲۰۱۰ کلونو ترمنځ، شاوخوا ۸۲ سلنه مرستې له بودیجې بهر (off-budget) میکانیزم له لارې جریان وموند. حکومت د

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۱۵-۱۶)

اجرایوي بودیجې، پراختیایي لگښتونو چې له کورنیو عایداتو تمویلېږي، او د بودیجې دننه (on- budget) پراختیایي مرستو یوې برخې چې ازادې مرستې نومول شوي، بشپړ واک په لاس کې لري. واقعاً افغانستان په خورا لوړه کچه پر بهرنیو مرستو متکي دی چې د ۲۰۰۵ او ۲۰۱۱ کلونو ترمنځ دغو مرستو د ناخالصو عایداتو ۷۶ سلنه جوړوله او د مرستو لوړه برخه (څه د پاسه ۵۰ سلنه) پر امنیتي سکتور لگېدلي ده.^۱

څلورم مطلب - د بودیجې ترتیب او ولایتونه

د بودیجې د ترتیب بهیر نه یوازې یو تخنیکي بلکې یو خورا سیاسي بهیر هم دی چې د ګټو مختلفې ډلې او حکومتي ادارې په کې د سرچینو لاسته راوړلو لپاره سیالي کوي. د بودیجوي لومړیتوبونو په اړه ښایي د سیاسي لوبغاړو او بیوروکراتانو تمې په تکر کې وي. د دې مسئلې د حل لپاره دواړه، تخنیکي چارو ته پام او د اجماع رامنځته کول مهم دي. د بودیجې بهیر په اساسي ډول یو تکراري بهیر دی چې په کې شته بودیجې ته په پام سره د عامه پالیسي هدفونه ټاکل کېږي. په دې تړاو، وزیران د خپلو بودیجو وړاندیزونه سپاري، او د ماليې او اقتصاد وزارتونه دغه وړاندیزونه ارزوي او د اصلاح لپاره یې بېرته لېږي. د بودیجې وړاندیزونو لېږد رالېږد ترهغو دوام کوي چې هوکړه پرې وشي. دغه تکراري بهیر وخت، ښو اړیکو او مخابراتو، او د مسئولیت څرګندو لارو ته اړتیا لري چې د بودیجې واحدونه، د ماليې وزارت او د اقتصاد وزارت په پرانیستي او آزاده ډول سره خبرې اترې وکړي او د یو بل قانع کولو لپاره خپل دلایل وړاندې کړي او یوې مناسبې پایلې یا حل لارې ته سره ورسېږي. ان که یو وزارت یا د وزارت ټیټ پور (افغانستان کې) ولایتي اداره و نه شي کولی چې خپله غوښتنه لاسته راوړي، بیا هم باید دا ډاډ ترلاسه کړي چې د بودیجې د جوړولو بهیر عادلانه او روڼ و او دا چې د دوی پر وړاندیز غور شوی او نورو ریاستونو ته په پام سره، دوی ته په یوه بې پرې ډول ځواب ورکړل شوی دی. د خبرو اترو او بحث له بهیر وروسته، دوی باید لږ ترلږه د خپلو بودیجو د کچې ټاکلو د دلایلو، حقایقو او خنډونو په اړه وپوهېږي. دا کار د بودیجې واحدونه هڅوي چې د خپلې بودیجې مسئولیت په غاړه واخلي، بودیجه خپله وګڼي او دغه ټول بهیر ته درناوی ولري. ګڼې ښکېلې غاړې ښایي دغه بهیر له پامه وغورځوي، ځانونه ګوښه شوي احساس کړي او خپله لېوالتیا او تشویق له لاسه ورکړي. که مناسب ځواب ور نه کړل شي، دوی ښایي فکر وکړي چې وړاندیزونه یې په سم ډول نه دي کتل شوي او دا ښایي دوی اړ کړي چې د خپلو پروژو د تمویلولو پخاطر د بودیجې نورې لارې ولټي. د پورته یاد شوي چوکاټ پر اساس به د افغانستان بودیجوي بهیر ته بیا کتنه کېږي چې په عمومي ډول د دغه بهیر نیمګړتیاوي او د سیمه ییزو ادارو دندې او فعالیتونه په نښه شي. بحث پر دريو موضوع ګانو راغونډ دی: د معلوماتو جریان چې ولایتي پراختیا پلان له بودیجوي بهیر سره تړي، د بودیجې د ترتیب بهیر، او وزارتونو او ولایتي اداره ترمنځ د اړیکو او همغږۍ میکانیزمونه.

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۱۶)

پينځم مطلب - د بوديجي منظوري او ولايتونه

کله چې د تخنیکي بوديجي لومړۍ بڼه چمتو شي، نو د بوديجي د منظوري بهير هغه مهال پيلېږي چې پر اجرايوي بوديجي قانوني بحث ترسره شي او بالاخره د قانون برخه شي. دا پراو هغه مهال پيلېږي چې اجرايوي څانگه په رسمي ډول بوديجه مقننه پلاوي ته وړاندې کړي. بيا مقننه پلاوي پر بوديجي بحث کوي، چې بنسټي دا بحث علني وي او د مقننه کمېټې له خوا په کې رای اچونه هم ترسره شي. دغه بهير هغه وخت پای ته رسېږي چې بوديجه يا په اصلي يا اصلاح شوي بڼه د مقننه پلاوي له خوا ومنل شي. دا امکان هم شته چې مقننه پلاوي وړاندې شوي بوديجه رد کړي، او په ځينو هېوادونو کې بنسټي د رد شوي بوديجي پر ځای مقننه پلاوي پخپله بوديجه جوړه او وړاندې کړي. افغانستان کې د اساسي قانون پر بنسټ، مقننه پلاوي حق لري چې د بوديجي د منظوري کار تر يوې مياشتې وځنډوي. په حقيقت کې، د افغانستان د مالي چارو د مدیریت مالوماتي سيستمونه د هر بوديجوي واحد او د هر ولايت د بوديجي برخه بېله ثبتوي. دغه راز، د هر لگښتي کوډ، پروگرام، او هرې پراختيايي/اجرايوي بوديجي مالومات هم بېل ثبتېږي.^۱

شپږم مطلب - د بوديجي اجراء او ولايتو لپاره يې عواقب

د بوديجي له منظوري وروسته د بوديجي د اجرا مرحله پيلېږي. اړوندو وزارتونو ته ځانگړې شوي بوديجي بيا د همدغو وزارتونو له خوا پر ولايتي اداره وېشل کېږي. وزارتونه په عمومي ډول د پخوانيو هوکرو پر اساس خپلې بوديجي ولايتي ادارې ته ورکوي خو د وېش لپاره کوم څرگند بهير نشته. د مالي وزارت د سرچينو د عمودي او افقي وېش لپاره هېڅ راز مناسب معيار يا فورمول نشته، د مالي وزارت په تېر کې د وېش کچو په نظر کې نيولو سره سرچينې وېشي، او په دغه بهير کې د انفلاسيون لپاره يوه اندازه سمون، د اسعارو د راکړې ورکړې کچه، او د اړوندو وزارتونو د اجرا وړتيا هم په پام کې نيسي. ځکه نو د پارلمان غړو د اروزني او نظرونو ترڅنګ، وزارتونو ته د سرچينو وېش د پورته ياد شوي معيارونو پر اساس ترسره کېږي. د دې ترڅنګ، د بوديجي د اجرا ټيټه کچه، چې د لگښتونو د مدیریت د اغېزمنتيا بنسټوندي کوي، يوه ننگونه ده. د بوديجي د اجرا د ټيټې کچې لاملونه تر ډېره د مالي وزارت او ولايتي ادارې محدوده وړتيا، د مالي وزارت له خوا د بوديجي د لېږد بهير کې له اندازې ډېره بيوروکراسي، د پارلمان لخوا د بوديجي منظوري په ځنډ، او ځينې وخت د مرستندويانو په ژمنو کې ځنډ دی. د دې ترڅنګ، د تدارکاتو په بهيرونو کې له اندازې ډېرې بيوروکراسۍ او پېچلتياوو د بوديجي د اجرا بهير کمزوری کړی دی. د بوديجي د ترتيب او اجرا په بهيرونو کې د ولايتي رياستونو او واليانو ناڅرگند رول په بوديجوي بهير کې لا نور او د پام وړ ځنډ لامل کېږي. په ولايتي کچه د بوديجي د اجرا بهير متنوع بنسټي خو داسې معلومات يا اسناد نشته چې دغه چاره تائيد کړي. ان د مالي وزارت هم د ولايتي بوديجي په اړه د معلوماتو په ورکولو کې پاتې راغلی. په ولايتي کچه د بوديجي اجرا او د تدارکاتو د بهيرونو يو شمېر مهمې ځانگړنې په لاندې ډول دي:

^۱ بېزن، نعمت الله او اميل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بوديجي جوړولو بهير غير مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۲۱)

- د اجرايوي بوديجي د معاشونو برخه په ولايتو کې لگول کېږي. په مرکز کې له اړوندو وزارتونو څخه د ټاکل شوي بوديجي له لاسته راوړلو وروسته ولايتي رياست د معاشونو د ورکولو واک لري، پرته له دې چې نوره منظوري وغواړي.
- د عملياتو او مراقبت د لگښتونو په تړاو، ولايتونه په مرکز کې د وزارت له منظوري پرته محدود قدرت لري، او د تدارکاتو اعظمي کچه د واليانو لپاره تر ۱۰ زرو امريکايي ډالرو او رئيسانو لپاره له زرو تر دوو زرو امريکايي ډالرو ده.
- پراختيايي بوديجه د کابل له لوري مصرفېږي. تر هغه بريده چې مالومه ده، په دې تړاو ولايتي رياستونو ته د لاسليک هېڅ واک نه دی ورکړل شوی.

خو د ټولو پراختيايي لگښتونو د قراردادونو ورکولو او د عملياتي او مراقبت لگښتونو، چې د ولايتي رئيسانو او واليانو د لاسليک له حده وتلي وي، د واک يواځينی مرجع وزيران دي. په عمومي ډول، دوی خپل واک نه لېږدوي، پرته له يو څو وزيرانو چې يوه اندازه واک يې خپلو مرستيالو وزيرانو ته ورکړی دی. دا بنسټي يو له دلایلو وي چې د پراختيايي لگښتونو د اجرا کچې ولې دومره ټيټې دي. د واليانو بالفعل رول هم د ولايتي بوديجي د اجرا ستونزو يو لامل گڼل کېږي. داسې قضیې شته چې په کې واليان د لگښتونو لپاره خپله منظوري کاروي، که څه هم په ځينو ولايتو کې د دغه کار واک د ولايتي ادارې رئيسانو ته ورکړل شوی دی. لکه چې مخکې يادونه وشوه، واليان له مرستندويانو **off-budget** يا له بوديجي بهر مرستې هم لاسته راوړي.

اووم مطلب - د ارزونې او پلټنې بهير

لگښتونه له دوو لارو کنټرولېږي، په عمده ډول د کورنيو او بهرنيو ارزونو او پلټنو له لارې. هر وزارت د کورني ارزونې او پلټنې واحدونه لري. د ماليې وزارت د هر لگښتي واحد لپاره يو کنټرولونکی ټاکنې چې د ماليې وزارت ته د بوديجي د برخې وړاندیز له سپارلو مخکې په وړاندیز کې شته تېروتنې سموي او د مالي قوانينو تطبيق ډاډمنوي. دغه کنټرولونکي د بوديجو په فرعي واحدونو کې هم د سرچينو لگښت کنټرولوي. خو د ماليې وزارت او د څار او ارزونې ستره ادارې ترمنځ يو شمېر مشترکې دندې شته چې د ارزونې او پلټنې بهير او د ماليې وزارت او د څار او ارزونې ستره اداره دندې تنوي.

درېيم بحث - د افغانستان د عامه مالي چارو د مدیریت سیستم او د عامه مالي چارو د بڼه مدیریت اصلونه

د حکومتولۍ پر کچې د بوديجوي سیستمونو د اغېز په تړاو، بايد په ياد وساتو چې افغانستان په خپلو رسمي ادارو کې د ځواب ورکونې له غبرگو ستونزو سره لاس او گربوان دی، چې د خپلويو او قبيلې ته د وفادارۍ په توگه څرگندېږي او له کبله يې خلک د شخصي گټو لاسته راوړلو هڅې کوي. که څه هم افغانستان د مالي چارو د مدیریت سیستمونو په تړاو د کمزورو هېوادونو په لسټ کې نسبتاً بڼه مقام لري خو دا د شخصي گټو او اداري فساد په کمولو کې مرسته نه کوي. که د مالي چارو د بڼه مدیریت د

څلورو اصلونو په رڼا کې و ارزول شي، نو د افغانستان د عامه مالي چارو د مدیریت سیستمونه په لاندې ډول خلاصه کولی شو^۱:

- د مالي چارو ډسپلین: دا چې افغان حکومت پر بهرنیو مرستو خورا زیات متکي دی نو ځکه یې د مالي کسر تاوان په ظاهره تقریبا هېڅ یا ډېر کم دی. خو د مرستو جریان کې د بدلونونو له کبله، دا میلان ښایي ژر بدلون ومومي چې شاید د نه کنترولېدونکو کسرونو لامل شي.
- د ستراتیژیکو لومړیتوبونو لپاره د بودیجې جوړول: د بودیجې او پلان جوړولو بهیر جامع نه دی، او د بودیجې سیستم د بودیجې دننه او بودیجې بهر دوه گوني حالت له کبله پاشل شوی دی. د پلان او بودیجې جوړولو بهیر کې باید گډون زیات شي.
- له سرچینو اغېزناکه گټه اخیستنه: د بودیجې اجرا بهیر کمزوری او د اجرا کچې ټیټې دي، او په تدارکاتو کې گڼې ستونزې شته، ځکه د ادارو وړتیا کمزورې او اداري فساد پراخ دی. که څه هم له ۲۰۰۲ م کال راهیسي حالت ښه شوی، خو د بودیجې د څار بهیر کې د خلکو د ښکېلولو لپاره هېڅ اداري میکانیزم نشته.
- ځواب ورکونه: دا تر ټولو ستره ستونزه ده. دواړه، د روزني او پلټني ادارې او قضايي سیستم وړتیا او باور نه لري.

لومړی مطلب : د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي

د مخکې یادو شویو اندېښنو د حل لپاره، د مالي وزارت د ۲۰۱۵ م کال د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي جوړه کړه چې موخه یې د بودیجې جوړولو بهیر په برخه کې ولایتو ته یوه اندازه واک لېږدول و. دغه پالیسي د ۲۰۱۵ م کال اکتوبر کې د کابینې له خوا تائید شوه، نوموړې پالیسي لاندې موخې درلودې.

- د بودیجې جوړولو بهیر کې د مرکزي او سیمه ییزو ادارو د مسئولیتونو تعینولو پخاطر یو قانوني چوکاټ جوړول، چې ولایتي شورا به په کې یو مشورتي رول لوبوي.
- د عامه مالي چارو مدیریت په برخه کې ولایتي ادارو ته مناسب مسئولیتونه او واکونه ورکول چې په ملي کچه د عامه مالي چارو د مدیریت یو اغېزناکه سیستم جوړ او پراخه کړي،
- په (افقي او عمودي ډول د بودیجې وېش) لپاره یو منظم او معیاري چوکاټ جوړول چې د برابر و خدمتونو وړاندې کولو ضمانت وکړي او په ټول هېواد کې د بې وزلۍ له منځه وړلو کې ونډه واخلي،
- د بودیجې د اعظمي کچې د معیارونو پر اساس، د شته او نویو شتمنیو د مراقبت لپاره د کافي اندازه سرچینو د وېش ډاډمنول،
- د بودیجې په جوړولو، اجرا او څار کې د ولایتي چارواکو گډون یقیني کول،
- د روڼوالي، ځواب ورکونې، او مالي ډسپلین لپاره د مرکزي او ولایتي ادارو او مرستندویانو ترمنځ د همغږۍ او اړیکو زیاتول، او د موازي جوړښتونو/ بهیرونو له منځه وړل، او د

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت . (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۲۳)

بودیجوي احصایو او شمېرو خپرول، او دغه راز بنسټېلو غاړو ته د رپوټ ورکولو بهیرونو منظمول.

د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي د لاندې بهیرونو له لارې د دغو موخو لاسته راوړلو هڅه کوي:

- درې کلن ازمیشتي طبق،
- پر معیار ولاړ بودیجوي سیستم له لارې په عمودي او افقي ډول د سرچینو وېش.
- د هر اړوند وزارت د پرېکړو پر اساس د لاندو مسؤلینونو لېږد، چې په کې د پراختیایي او عملیاتي بودیجې لېږدول شوي واکونه هم شامل دي.
- د بودیجې د جنتری بدلول چې د ولایتي بودیجو جوړولو وخت زیات شي،
- له بودیجې څخه اضافي سهولتونه چې د (نامشروطي بودیجې) په نامه یادېږي، چې په سکتوري بودیجې کې ورته ځای نه دی ورکړل شوی،
- د ولایتي بودیجې کارپوهان گومارل چې په ولایتو کې له مستوفیتونو سره د بهیر په مشرۍ کې مرسته وکړي.

د ځینو نیمگړتیاوو سربېره، د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي اغېزناکه بودیجې او پلان جوړونې په لور یو مثبت گام دی. خو دا پالیسي د ادارو رول په واضحه توگه نه تعینوي او د پلي کولو لپاره تر ډېره د حکومت د نورو ادارو پر پروگرامونو متکي دی. د دې ترڅنګ، دا ولایتي ریاستونو ته د لگښتونو د مسؤلینونو د لېږد په تړاو هېڅ ډول ترتیب ته اشاره نه کوي. د پراختیا د لا پېچلو لگښتونو پر وړاندې بنیایي د کارکونکو یا عملیاتي او مراقبت لگښتونو د مدیریت لپاره په بشپړ ډول مختلفو تگلارو او وړتیاو ته ضرورت وي، د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي په دې اړه هېڅ راز پراویزي تگلارې ته اشاره نه کوي، بلکې بهیر د اړوندو وزارتونو اختیار ته پرېږدي. د دې پر بنسټ، کله چې د غیرمرکزي بودیجې غوراویو په تړاو د حکومت د پالیسي انتخابونه وازول شي، تر ځایه گډ او ناڅرگند یا گونگ ښکاري.^۱

دوهم مطلب - د ولایتي بودیجې او پلان جوړولو په برخه کې نیمگړتیاوې او سپارښتنې

لومړی جز - له اندازې زیات د چارو مرکزیت

د پلان او بودیجې جوړولو بهیر کې له اندازې زیات مرکزیت افغانستان له داسې یوه حالت سره مخامخ کړی چې سیمه ییزه حکومتي ادارې په کې له پامه غورځېدلي او د هغوی له وړتیاو پوره گټه نه ده پورته شوې. په داسې حال کې چې په کابل، ولایتو او ولسوالیو کې حکومتي ادارې موجودې دي، خو په ولایتي او ولسوالیو کچه سیمه ییزې ادارې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر کې په اغېزناکه ډول گډون یا ونډه نه لري. د حکومت ډېری دندې لکه د عامه مالي چارو مدیریت، د اوبو مدیریت او د پولیسو چارې په کابل کې د وزارتونو او ریاستونو له خوا پر مخ وړل کېږي. دغه بهیر د خدمتونو وړاندې کولو، د تطبیق بهیر څار، او په ټیټه کچه ځواب ورکونې لپاره ناوړه عواقب لرلي دي. په مرکزي کچه پلان او بودیجې جوړول بنیایي د ځینو ملي پروژو د ډیزاین او پلي کولو کارونه اسانه کړي. خو دغه ډول میکانیزم د ځایي حکومتي ادارو او ځایي ټولنو له وړتیاو څخه بشپړې گټې اخیستې کې

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۳۰)

پاتې راځي. په ولايتو او ولسواليو کې له شته ادارو په ډېر کمزوري ډول کار اخيستل کېږي او د کار قدر يې هم کم دی. لکه چې د ليکنې پخوانيو برخو وېنوده، د والي دفتر، په ولايتو او ولسواليو کې حکومتي ادارې، او ټاکل شوي ولايتي شورا دا وړتيا لري چې د بوديجې او پلان جوړولو بهير بڼه کولو کې مهم رول ولوبوي.

ستونزه (له اندازې ډېر مرکزيت) بايد له پورته کچې د ټيټې کچې په لور حل شي. وزارتونه بايد ولايتي ادارو ته لارښونه وکړي چې د خپلو چارو رپوټ څنگه سپارلی شي او څنگه بايد خلکو ته عامه خدمتونه ښکاره کړي. داسې ښکاري چې اړوند وزارتونه د خلکو پر وړاندې د مسؤليت ډېر کم احساس کوي. په ملي کچه د مالوماتو شريکولو کمې دي، خو په ولايتي کچه، ډېره گرانه ده چې د اړوندو وزارتونو په اړه مالومات لاسته راوړل شي. د پلان او بوديجې جوړولو بهيرونو کې د خورا لورې کچې مرکزيت په ولايتو او ولسواليو کې د حکومتي ادارو د وړتيا لوړولو له فعاليتنه هم پام اړولی دی.

دوهم جز - ناڅرگند او گونگ اداري رولونه يا دندې

بله عمده نيگرتيا چې د اغېزناکه ولايتي پلان او بوديجې جوړولو مخه نيسي د مختلفو حکومتي ادارو ناڅرگند رول دی. جگپوړي چارواکي ډېر کله نه پوهېږي چې په دفتر کې د دوی رول څه دی. ځکه نو که اشخاص خپله هڅه و نه کړي او له نوښت نه کار وانخلي نو ولايتي ادارې له کابله امرونو ته انتظار باسي. ډېرو هغو حکومتي چارواکو، مرستندويانو او د مدني ټولني فعالانو چې ليکوالانو ورسره مرکي کړي استدلال وکړ چې په کابل کې د وزارتونو دندې، په ولايتو او ولسواليو کې د اړوندو وزارتونو ادارې او د ټاکلو شويو ولايتي شورا دندې په واضح ډول نه دي تشریح شوي. دغه ناڅرگندوالی په غير عمودي ډول د کمزوري تطبيق، د رسمي سيمه ييزو ادارو د وړتيا لوړولو کې د ناکافي پانگوني، او د وخت او سرچينو د ضايع کېدو لامل شوی دی. که څه هم په کابل کې وزارتونه ښايي دې ته اړتيا ولري چې د ځانگړو مسئلو په اړه خپله پرېکړې وکړي، خو که د تدارکاتو بهير په څېر ولايتي چارې د کابل له خوا په تفصيلي ډول وڅارل شي، دا شايد په سيمه ييزه کچه د خدمتونو رسولو بهير وځنډوي. د پلان او بوديجې جوړولو بهير کې د ولايتي او ولسواليو ادارو رول ناڅرگند دی. دا واضحه نه ده چې ولايتي پلانونه او بوديجه بايد څوک جوړې کړي. ځايي لومړيتوبونه بايد څنگه په گوته او په ملي پلان او بوديجه کې ورگډ شي؟^۱

په ولايتي پراختيايي پلان کې په ټوليز ډول د لومړيتوب پر اساس ټاکل شوي پروژې شاملې دي. ټولني د خپلو اړتياو پر بنسټ دغه پلانونه وړاندې کوي چې بيا د اقتصاد وزارت ته سپارل کېږي. دغه وړاندیزونه خلک جوړوي او د سيمه ييزې پراختيا شورا ته سپارل کېږي، وروسته يې بيا د ولسوالۍ د پراختيا شورا له خوا لومړيتوب ټاکل کېږي او د ولايت پراختيايي کمېټې ته سپارل کېږي. د دغو بهيرونو او وړاندیزونو پر اساس، د اقتصاد رياست د ولايت پراختيايي پلان سره په همکارۍ د ولايتو لپاره پراختيايي پلانونه طرحه کوي. دغه پلانونه بيا وزارتونو او اړوندو رياستونو ته سپارل کېږي چې بوديجه ورته وټاکل شي. بيا هر اړوند وزارت پلان د اقتصاد وزارت ته سپاري چې د بوديجې کمېټې له

^۱ بېزن، نعمت الله او اميل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بوديجې جوړولو بهير غير مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۳۳)

خوا، چې د ماليې وزارت، د اقتصاد وزارت، د بهرنیو چارو وزارت او د وزیرانو د سکرتریت شورا د اداري چارو دفتر په کې شامل دي، وارزول شي. تر دې وروسته پروژې د منظوري لپاره کابینې ته وړاندې کېږي، او له منظوري وروسته، وزارتونو ته د پلي کولو لپاره سپارل کېږي. داسې ښکاري چې د ماليې وزارت، د اقتصاد وزارت او دغه راز د سیمه ییزو حکومتونو خپلواکه ادارې د قانوني او بالفعل دندو تر منځ واټن شته دی. د اقتصاد وزارت چې باید د پلان جوړولو بهیر مشري وکړي، د محدودې وړتیا له کبله، په ځانگړي ډول د تېرې لسیزې په لومړي کال کې، له صحنې لرې شوی او بل لامل یې د مرستندویانو دا خوښه ده چې د بودیجې او مرستو وپشلو لپاره له ماليې وزارت سره کار وکړي. اوس اړتیا لیدل کېږي چې یوه واحد اداره په گوته شي، ترجیحا د اقتصاد وزارت، چې د پلان بهیر همغږی کړي او هم یې وڅاري. سره له دې، د ماليې وزارت د نورو عادي مالیو وزارتونو په پرتله ډېر پیاوړی دی. دا نه یوازې د عامه مالي چارو مدیریت کارونه پر مخ وړي، لکه بودیجه، عایدات، او د پیسو ورکړه، بلکې ملي پالیسیو او پروگرامونو مسئولیت هم لري. د سیمه ییزو حکومتونو خپلواکه اداره هم ورته ستونزه او ننگونه لري چې هغه سیمه ییز بهیرونه همغږي کړي چې نور وزارتونه هم په کې ښکېل دي. دې حالت د حکومت مختلفو ادارو کې ناڅرگندتیا رامنځته کړې، د اداري سیالیو لامل شوی او د تطبیق بهیر یې کمزوری کړی دی. د بهرنیو مرستندویانو له خوا تمویل شویو یو شمېر څېړنو موندلې چې له اندازې ډېر مرکزیت، په کابل کې د وزارتونو او ولایتو کې د ریاستونو د دندو او رولونو په اړه د وضاحت نشتوالی، او په ولایتو کې ناکافي وړتیا د اغېزناکه پلان جوړونې او سرچینو وېش بهیر پر وړاندې خنډونه جوړ کړي دي. ځکه نو په منځمهال کې باید ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي ته د زده شویو درسونو او کارپوهانو د سپارښتنو په اساس بیا کتنه وشي^۱.

درېیم جز - اجماع او مخالفتونه

د افغان حکومت او بهرنیو مرستندویانو ترمنځ اجماع رامنځته شوی چې کابل کې مرکزي حکومت باید د یو شمېر پرېکړو واک والیانو او ولایتو کې ریاستونو ته ورکړي. د واک دغه ډول لېږد ته د افغانستان په اساسي قانون کې هم اشاره شوې خو حقیقي بڼه یې لا نه ده غوره کړې. افغان حکومت ټینگار کړی چې د شته واحد حکومتي جوړښت دننه د ځینو مشخصو خدمتونو واک ولېږدوي او په دې تړاو، د ځایي حکومتونو خپلواکه ادارې او د ماليې وزارت تخنیکي بهیر پر مخ وړی دی. د لېږد یا غیرمرکزیت یوه کاري ډله تعین شوې چې د لېږد بهیر مهم پړاوونه په گوته کړي او له مختلفو ښکېلو غاړو سره سلا مشوري وکړي. په دې وروستیو کې د ولایتي پلان او بودیجې جوړولو بهیر ځینې اداري دندې د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي له لارې واضح شوي دي، او له راتلونکې د سیمه ییزې حکومتولۍ پالیسي څخه هم همدا تمه کېږي. د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي د پلان او بودیجې جوړولو بهیر کې ترځایه د ماليې وزارت، د اقتصاد وزارت، اړوند وزارتونو، ولایت کې ریاستونو، ټاکلو شویو ولایتي شوراگانو او مستوفیتونو دندې او رولونه واضح کوي. د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي پر بنسټ، والیان به په ترتیب سره ولایتي پلانونه او د ولایتي پراختیا کمېټه او د عامه مالي چارو مدیریت کمېټې له خوا وړاندې شوي بودیجه منظوروي. د ولایتي پراختیا کمېټه به د مختلفو

^۱ بېزن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۲۳-۳۴)

رياستونو او بنکېلو غاړو ترمنځ د ولايتي پلان او بوديجي جوړولو بهير همغږی کوي، په داسې حال کې چې مستوفيتونه او ولايت کې د اقتصاد رياستونه به د ولايتي بوديجي او پلان بهيرونه همغږي کوي. د ماليې او اقتصاد وزارتونه به ولايتي پلان او بوديجي وړاندیزونو ته د بوديجي جوړښت سره سمون ورکوي. وزارتونه به بيا د سکتورونو د اعظمي کچې بوديجي په پام کې نيولو سره ملي پروژو لپاره سرچيني په گوته کوي او بوديجه به ولايتي رياست ته سپاري. د بوديجي کمېټه به د ولايتي بوديجي ابتدايي اعظمي کچه ټاکي. وروسته به ولايتي رياستونه په کابل کې د اړوندو وزارتونو د غوښتنې پر اساس خپلې بوديجي جوړوي. د ولايتي بوديجي جوړولو پالیسي پر اساس، ولايتي رياستونه به د خپلو بوديجو وړاندیزونه د ولايتي پراختيا پلان پر اساس جوړوي. ولايتي شورا مشورتي رول لري. د ولايتي بوديجي جوړولو پالیسي په نظر کې لري چې د ماليې وزارت به په هر ولايت کې يوه ولايتي د مالي چارو د مديريت کمېټه جوړوي چې د اړوندو وزارتونو او د هغوی ولايتي رياستونو ترمنځ اړيکي ټينگي او همغږي رامنځته کړي. دغه پالیسي پر بهرنيو مرستندويانو غږ کوي چې د تخنيکي مرستو او ځايي حکومتولۍ پروگرامو ته د بوديجي ورکولو له لارې د ولايتي بوديجي بهير ملاتړ وکړي. واليانو او رياستونو ته د ځينو مشخصو پرېکړو واک پر ورکولو د ټوليزې اجماع سر بېره، دغه واکونه او ورسره ميکانيزمونه يې تر اوسه په واضح ډول تشریح شوي نه دي. په ډېرو مواردو کې، د ولايتي بوديجي جوړولو پالیسي د نورو اړوندو قوانينو او پالیسيو جوړېدو ته انتظار ويستلی، چې د تطبيق بهير پر وړاندې خنډ جوړوي.

د مرکزي او ولايتي ادارو د واکونو ترمنځ د بيلتون يوه واضحه کرښه مهمه ده. که دغه ډول ستونزو ته پام و نه شي، نو ډېرې ښې هڅې او بهيرونه به بې اغېزې وي. د ولايتي بوديجي جوړولو پالیسي يو مهم سند دی، خو دا لا بشپړ نه دی، د تطبيق بهير يې په اړوندو وزارتونو او ولايتي رياستونو کې له اړوندو سمونونو سره تړلی دی. په تېره لسيزه کې سياستونو د پلان او بوديجي بهيرونه اغېزمن کړي دي. دا چاره په ولايتو کې د لوړپوړو گومارنو په بهير کې جوته ده. په ځانگړي ډول واليانو ولايتي ادارې ډېرې اغېزمنې کړي دي. د کرزي حکومت واليان او نور جگپوړي ولايتي چارواکي تر ډېره د سياسي ملاحظو چې په کې له اغېزمنو سياستوالو او سياسي گوندونو سره د دوی اړيکي شاملې وي، پر اساس گومارل.

ډېرو واليانو د پلان او بوديجي پېچلتياوو مديريت کولو او له شته ځايي وړتياوو څخه د گټې اخيستنې لږترلږه تخنيکي وړتيا او د مشرۍ مهارتونه نه لرل. ځکه نو د همغږۍ، باور، وړتيا او ژمنتيا په برخو کې ستونزې پيدا شوې. په ډېرو ولايتو کې د مرکزي حکومت او ولايتي مشرتابه ترمنځ د باور کمي په اغېزناکه توگه د ځايي مالي لومړيتوبونو په نښه کولو بهير پر وړاندې خنډونه جوړ کړي دي. د وړتيا نشتوالی يوه غلطونکي اصطلاح ده چې مختلف لوبغاړي يې ډېر کله په افغانستان کې د سيمه ييزي حکومتولۍ د تشریح کولو لپاره کاروي. د مهارتونو کمي ته د وړتيا نشتوالي نوم ورکول د يوه رياست د وړتيا نور اړخونه لکه کارکونکي، اساسي قوانين او بنسټونه له پامه غورځوي. په ولايتي او ولسواليو کچو د حکومت رياستونه او دغه راز بنسټيز قوانين شتون لري، سره له دې چې ځيني يې ډېر پخواني دي، ځکه نو په سيمه ييزه کچه د وړتيا يو بنسټيز واحد موجود دی (داسې نه ده چې گني هېڅ راز وړتيا نشته) خو د ولايتي رياست وړتيا محدوده ده، او دوی په اغېزناکه توگه د خپلو بوديجو د

چمتو کولو او پروژو پلي کولو کې شاته پاتې دي. د حکومت د خدمتونو وړاندې کولو وړتیا له یوه ولایته تر بل ولایته توپیر لري.^۱

په عمومي ډول، ولایتي ریاستونه کمزوري او پاشلي دي. د ۲۰۰۱ م کال له وروستيو راهیسي، حکومت او مرستندویانو تر ډېره په کابل کې د وزارتونو او ریاستونو د وړتیا پر لورولو پام راغونډ کړی دی. ځکه نو د وړتیا لورولو یو ناندوله پروگرام پلی شوی دی. په داسې حال کې چې نوي د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي تر ځایه د مختلفو ولایتي ادارو او ریاستونو دندې په گوته کوي، خو په غیر مرکزي کچه د وړتیا لورولو ضرورت ته کمه توجه کوي.

حکومت باید د ولایتي پلان او بودیجې جوړولو د بهتری سمونونو د تطبیق سره موازي د وړتیا لورولو پروگرامونه هم پلي کړي. د ولایتي ریاستونو پر جوړښت د نوي ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي عواقب په پالیسي کې نه دي شامل شوي. بدلونونه او د شته ریاستونو او چارواکو د کار لایحې په جوړښت کې ځای شوي دي. د ملکي خدمتونو کمېسون په مختلفو ریاستونو کې د وړتیا لورولو بهیر همغږي کولو کې مهم رول لوبولی شي. درې برخې په ځانگړې ډول بېرني پام ته اړتیا لري. لومړی، د بودیجې جنټري باید بدله شي، چې ولایتي ریاستونه او د ولایت پراختیا کمېټه د خپلو پلانونو جوړولو فرصت ترلاسه او له ولایتي بودیجې سره یې یوځای کړي. دوهم، د ریاستونو جوړښت ته باید بیاکنټه وشي ترڅو دوی وکولی شي په متواتر ډول د خپلو پلانونو او بودیجو جوړولو لپاره چارواکي وگوماري. دریم، د وړتیا لورولو یو هراړخیز پروگرام باید پیل شي.

څلورم جز - د ځواب ورکونې کمی

حکومت په ولایتي کچه د ځواب ورکونې ودې او اداري کولو چاره له پامه غورځولي ده. په ځانگړې ډول، حکومت د ډیزاین په چارو کې کورنۍ او بهرنۍ ځواب ورکونې، د سرچینو وېش او تطبیق بهیر د پیاوړي کولو لپاره د میکانیزمونو جوړولو ته کافي پام نه دی کړی. د څار او ارزونې سترې ادارې (SAO) پام تر ډېره د مرکزي حکومت د حسابونو پر پلټلو او ارزولو راغونډ دی. ځکه نو ولایتي ځواب ورکونې ته نه پام د حکومتي مامورینو ترمنځ د بې تفاوتۍ کلتور پیدا کړی دی. دغه حالت په بهیرونو کې د خلکو کمزوري گډون، چې کولی شي له ولایتي لوبغاړو او چارواکو ځواب وغواړي، لا خراب کړی دی. له بلې خوا، د ټیټې کچې په لور ځواب ورکونه کمزوري ده. تر ننه، ټاکل شوي ولایتي شوراگانې مشورتې رول لري. په دې تړاو، اجرايوي څانگې ښايي په هدفې ډول د پروژو تطبیق یا بودیجې اجرا چارو لپاره ډېره لېوالتیا نه وي لرې. شواهد ښيي چې د پلان او بودیجې جوړولو بهیرونو کې د خلکو گډون ځواب ورکونه زیاتولی شي. د ملي پیوستون پروگرام لاندې ټاکل شوي پراختیايي شوراگانې د ولسوالۍ د پراختیا شورا یې ښه مثال دی، ځکه دوی ځواب ورکونکي او باوري ادارې دي. د دغه پروگرام له مخې د بودیجې ضایع کېدو یا بې ځایه لگېدو هېڅ رپوټ نه دی ورکړل شوی، او خلک د ځایي پروژو په پلان، تطبیق او اجرا کې گډون کوي. د ملي پیوستون پروگرام په بریالیتوب کې دوو میکانیزمونو مهم رول لوبولی دی. لومړی، افغان حکومت له بهرنیو مرستندویانو سره په سلا د ټولنیزو او ځایي پروژو د ډیزاین، څار او پلي کولو لپاره واضحه رولونه او

^۱ بېزن، نعمت الله او امیل، فرحت. (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزي کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۳۵)

دندې وټاکلې. دوهم، خلکو په دغه بهیر کې او له مختلفو لوبغاړو او چارواکو څخه په ځواب غوښتنه کې یې په پوره ډول گډون وکړ.^۱

والیان ولسمشر تعقیبوي. دوی ولایتي شوراگانو ته ځواب نه ورکوي. که څه هم کابل کې حکومت پوهېږي چې والیان ولسمشر تعقیبوي، خو پارلمان استدلال کوي چې د والیانو ولسمشر ته ځواب ورکونه دپموکراتیکه ځواب ورکونه او ټاکل شوی اداري لکه ولایتي شوراگانې او پارلمان کمزوری کوي. د تیوري له مخې، والیان باید د ځایي حکومتولۍ خپلواکه اداري مشر ته رپوټ ورکړي چې دی بیا ولسمشر ته رپوټ ورکوي، خو ځینې والیان ان ځانونه ولسمشر ته هم ځواب ورکونکي نه بولي، نو د ځایي حکومتولۍ خپلواکه اداري ته به ځانونه ولې ځواب ورکونکي وگڼي؟، دې چارې ته هم پام شوی چې کله سرچینې ولایتي کچې ته ورسول شي او که د ځواب ورکونې میکانیزمونه پیاوړي نه شي، نو په خزانه کې به د قانوني او غیرقانوني پیسو ورکړې تناسب زیات شي او له لوبغاړو یا چارواکو ځواب نه غوښتنل کېږي. ځکه نو د بودیجې بهیر غیرمرکزي کول بنایي اداري فساد او د سرچینو ضایع کېدل زیات کړي. د ولایتي بودیجې جوړولو پالیسي والیانو ته فرصت ورکوي چې د ولایتي پروژو د پلي کېدو بهیر وڅاري. خو د ټاکلو شویو ولایتي شوراگانو د څار رول په واضح ډول نه دی تشریح شوی. کله چې والیان د حکومت د اجرايوي څانگې استازیتوب کوي، نو مهمه ده چې واضحه شي ایا ولایتي شوراگانې هم د والیانو کار څارلی شي که نه، که والیان د ولایتي پلان او بودیجې جوړولو کار مشري کوي، نو په عمل کې باید ولایتي شوراگانې د والیانو او ولایتي ریاستونو کار وڅاري. دغه ډول څار هغه مهال لا مهم دی چې والیانو ته په بودیجه کې لا زیات واک ورکړل شي. ځکه نو، د غیرمرکزي پلان او بودیجې جوړولو لپاره د ځواب ورکونې زیاتول او پیاوړي کول هم مهم دي. نوي پالیسي دا له پامه غورځوي چې د څار او ارزونې ستره اداره باید څه ډول ولایتي پلان جوړونه وڅاري. د ولایتي شوراگانو د څار رول لا تر اوسه په واضح ډول نه دی تشریح شوی. ځکه نو دغه برخې سملاسي خو په احتیاط، پام ته اړتیا لري. مهمه ده چې سمونونه په تدریجي ډول پلي شي چې له اندازې زیات مرکزیت، تتي اداري دندې، محدودې وړتیا او د ځواب ورکونې کمی ستونزې حل کړي.^۲

^۱ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت . (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزی کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۳۶- ۳۷)

^۲ بیژن، نعمت الله او امیل، فرحت . (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزی کول، AREU، کابل - افغانستان، مخ (۳۶- ۳۷)

پایله

افغانستان چې د نړۍ له مرکزو او دولتونو څخه گڼل کېږي، ډیرې پرېکړې او صلاحیتونه یې د مرکزي حکومت سره دي، تر اوسه پورې په سیمه ییزه حکومتولۍ کې لکه څنګه چې ضرورت دی هغسې متوازنه اقتصادي او سیاسي پرمختیا نده رامنځته شوې. خو بیا هم په تېره یوه لسیزه کې دولت وکولای شول، چې د اړوندو وزارتونو په شمول د مرکزي دولت بنسټونه یو څه اندازه پیاوړې کړي. له همدې امله د متوازي پرمختیا هدف د تحقق لپاره د سیمه ییزې حکومتولۍ په برخه کې د یوې ټولیزې پالیسۍ طرحه اړینه چاره گڼل کېږي، چې باید رامنځته شي.

همدارنګه په سیمه ییزه حکومتولۍ کې متوازنه پرمختیا په دې درېو برخو کې پرمختګ ته اړتیا لري: د امنیت ټینګښت، د قانون حاکمیت او متوازنه اقتصادي پرمختیا. دغه درې برخې له یو بل سره خپل منځي اړیکې لري. د امنیت ټینګښت د هېواد په ټولو ولسوالیو کې د افغان امنیتي ځواکونو په شتوالي پورې تړلی دی. متوازنه پرمختیا د قانون حاکمیت ته اړتیا لري. په اسلامي فقه کې د عدالت ټینګښت د یو دولت د تشکیل بنسټ جوړوي او افغان عالمان د اسلامي فقهې د عملي کیدو بېلګې او د هغې د درناوي اورده مخینه لري. خو زموږ تاریخ وايي، چې په تېرې داسې پړاوونه هم ول، چې عدالت په کې په سمه توګه نه و پلی شوی. د دغو پړاونو د تشکیل لاملونه د بهرنیانو یرغلونو او کورنۍ جګړې وې، چې د دولتونو د ټوټه کیدو لامل شوي وو.

باید داسې یو اقتصادي مدل رامنځته شي، چې پر بنسټ یې سیمه ییزه اقتصادي ستراتیژيو او بنسټونو ته ډېره ترجیح پکې ورکول شوې وي. همدارنګه څرنګه چې په دولت کې اصلاحات رامنځ ته کېدل د وخت او ټکنالوژۍ د غوښتنو سره ضرورت دي، په سیمه ییزه کچه هم د پراخو اصلاحاتو رامنځته کېدو ته ضرورت دی، په سیمه ییزه کچه د دغو اصلاحاتو عملي کیدل به په افغانستان کې متوازي، رڼې او خوندي پرمختیا ته زمینه برابره کړي.

همدارنګه د ولایت په کچه د مهمو ادارو واحدونو په توګه د حکومتولۍ په برخه کې مور تر اوسه له څو ستونزو سره مخ یوو:

- زموږ ولایتونه په اوسني شکل کې خپلواک حکمي شخصیت نه لري. والي د ولسمشر ځانګړی استازی گڼل کېږي او هر ریس د یو وزیر ځانګړی استازی. امنیتي قومانداني هم په مستقیمه توګه له کورنیو چارو وزارت سره په اړیکه کې ده.
- د اساسي قانون د ۱۳۶ مادې د حکم پر بنسټ سیمه ییزه اداره ولایت دی، خو اوسنۍ سیمه ییزه اداره د نفوس او موجود جغرافیایي ترکیب سره نه شي کولی خپلو دندو او مسوولیتونو ته د بني حکومتولۍ د تامین او وګړيو ته د اسانتیاو او خدمتونو برابرولو ته رسیدګي وکړي.
- د بودجې په برخه کې هم ولایت یو خپلواک بودجوي واحد نه دی، پر دې بنسټ د هر ولایت هره سکتوري برخه په کابل کې د اړوند وزارت پورې اړه لري. په بودجوي منابعو څارنه او کنټرول او د ولایتونو د لګښت ډول فوق العاده کمزوری دی. پر دې سربېره زیاتره ولایتونه د کال په دویمه او دریمه ربعه کې خپله بودجه لاسته راوړي. په همدې دلیل په ولایتونو کې د بودجوي موثریت اندازه کله هم دې کچې ته نه رسېږي چې د ډاډ او رضایت وړ وي.

- په بېلابېلو ولايتونو کې شکايت دی چې دولتي پوستونه عموماً په بېلابېلو شکلونو په انحصار کې نيول شوي دي. د بېلابېلو ولسواليو تر منځ د منابعو په وېش کې زياتې ستونزې او شکايتونه وجود لري. دا نه همغږي او نه توازن د ولايتونو او ولسواليو په اداري کچو د دې لامل شوی چې د حکومت اغېز سخت کمزوری شوی او د سيمو په کچه يې اقتدار کم شي.
- د مالي منابعو او د بېلابېلو ولايتونو تر منځ لگښتونو کې د نااندولي ستونزه د محلي حکومتولۍ په نظام کې له عمده کميو څخه ده، هر ولايت به له دې چې له بل ولايت څخه خبر شي، تصور کوي چې کابل د مرکز په توگه له مختلفو ولايتونو سره په اړيکه کې تبعیضي ليدلوری او چلند لري. بل عمومي تصور دا هم دی چې کابل د ټولو ولايتونو په پرتله له تبعیضي ليدلوري چلند کوي او د هغوی د ستونزو او اړتياو په نسبت به توجه دی.
- د ولايت او ښارواليو د دندو تر منځ د روښانه تفکيک نه شتون هم جدي ستونزه ده. فعلاً دادواړه بنسټونه انتصابي وو او اغلب د خپلو دندو او واکونو د ټاکلو لپاره له جدي کشمکشونو سره مخ دي. لکه عامه ذهنيت دادی چې دولتي املاک په ښارونو کې عموماً د فساد يوه وسيله ده، څو هغه سرچينې چې له هغو څخه وکولی شي د دولت د اقتدار د حقوقي بنسټ په توگه گټه وکړي او يا د دولت ډېرې اداري او مالي ستونزې حل کړي.

د پورتنیو ستونزو د حل لپاره دولت بايد د ولايت، ولسوالي او ښاروالي د اداري صلاحيتونو حدود په شفاف او روښانه ډول تعريف شي او حکمي شخصيت او قانوني دندې يې مشخصې شي.

وړاندیزونه

- د ښاریتوب ممکنه ستونزو ته په پام سره، د ولایتي پلان جوړونې ښاري اړخونه باید په ښه ډول په ملي پلانونو کې شامل شي.
- د مالي او اقتصاد وزارتونه باید په بهیرونو کې د لا نور وضاحت راوستلو له لارې په ملي پلان او بودیجه کې د ولایتي پلانونو او بودیجو یوځای کولو لپاره یو څرگند میکانیزم جوړ کړي.
- د ټاکلو شویو ولایتي شوراگانو او د ولایت د پراختیا کمېټې رولونه او دندې باید په واضح ډول تشریح شي.
- داسې ستراتیژياني باید پیل شي چې د ښکېلو غاړو ترمنځ اجماع او همکارۍ پیاوړې کړي.
- د تدارکاتو بهیر کې د بودیجې جنټری، بودیجې محکمو، مالي چارو قوانینو او بیوروکراسیو په تړاو باید د عامه مالي چارو او لگښتونو مدیریت او د تدارکاتو قانون کې د سمونونو وړاندیز په موخه باید یوه قانوني بیا کتنه ترسره شي.
- د ښکېلو غاړو د رولونو او دندو او په کابل او ولایتو کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر د همغږي میکانیزمنو په گوته کول
- د سیمه ییزې ځواب ورکونې بهیر ښه کول
- د څار او ارزونې سترې ادارې او ولایتي شوراگانو وړتیا او اعتبار، او دغه راز پارلماني څار باید زیات کړای شي.
- د مالي چارو روڼوالی باید د ولایتي بودیجوي احصایو د خپرولو له لارې پیاوړی شي.
- د پارلمان غړي باید د روزنې او پارلمان لپاره د بودیجې له کارپوهانو جوړ یوه واحد له لارې د ملي او ولایتي بودیجې د پارلماني څار په اړه باخبره وساتل شي.
- د مرکزي او ولایتي ریاستونو د پلټنې او ارزونې رپوتونه باید په دوامداره توګه او عام فهمه ډول خپاره شي.
- د څارنې او ارزونې سترې ادارې او ولایتي شوراگانو وړتیا او اعتبار، او دغه راز پارلماني څار باید زیات کړای شي.
- د هرې سیمه ییزې ادارې دمسؤلیتونو د مشخصولو په موخه د اړتیا وړ قوانینو طرحه کول
- د قانون حاکمیت او د فساد سره د مبارزې عالي شورا تر سیوري لاندې د سیمه ییزې حکومتولۍ د یوې کمېټې رامنځته کول
- د ولایتونو او ولسوالیو د پولو د تشخیص په اړه د ملی مشورې بهیر رامنځ ته کول
- په هره اړوند زون کې د پروژو د پراختیا او تطبیق په موخه د اوو زونونو پرمختیایي ادارو رامنځته کول
- د تشویقي مالي مرستې، اضافه کارۍ او سیمه ییزه ادارو ته د عوایدو دزیاتولو اجازې ورکولو په شمول د سیمه ییزه مالي اصلاحاتو تطبیق
- د افغانستان په هره ولسولۍ کې د حکومت له شتون څخه د ډاډ په موخه د یوې سیمه ییزې رغنیزې پروژې رامنځ ته کول
- د یوې سیمه ییزې بشري سرچینې د پراختیایي پروګرام رامنځ ته کول.

اخځليکونه (Reference)

۱. بېژن، نعمت الله او اميل، فرحت . (۱۳۹۵ل). په افغانستان کې د پلان او بودیجې جوړولو بهیر غیر مرکزی کول، AREU، کابل - افغانستان
۲. ثاقب، نقیب الله . (۱۳۹۷ ه ش) . اداري حقوق، جلال آباد: مومند خپرندویه ټولنه، لومړی چاپ
۳. ثاقب، نقیب الله او جعفر، حضرت . (۱۳۹۸ ل) . د سیمه ییزو حکومتونو مدیریت. جلال آباد، مومند خپرندویه ټولنه، لومړی چاپ
۴. جنسین، اریک . (۲۰۱۳ م) . د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي، کالیفرنیا: د افغانستان د حقوقي زده کړو پروژه ALEP (د ستانفورډ پوهنتون د حقوقو پوهنځی) ، لومړی چاپ. کابل - افغانستان
۵. څرگند، نور علي . (۱۳۹۵ل) . د سیمه ییزو حکومتونو اداره، کندهار: عرفان خپرندویه ټولنه لومړی چاپ
۶. د افغانستان اساسي قانون ، (۱۳۸۲ل)
۷. د افغانستان اسلامي جمهوریت. (۱۳۹۷ ل). د سیمه ییزو ارګانونو د اصلاحاتو تګلاره، د سیمه ییزو ارګانونو خپلواکه اداره
۸. د افغانستان اسلامي جمهوریت. د امنیت، حکومتداری، اقتصادي ودې، او فقر په ضد د افغانستان انکشافی ستراتیژي، (۱۳۸۷-۱۳۹۱ل)
۹. د افغانستان د څېړني او ارزوني اداره (AREU)، (۱۳۹۴ ل) ، د الف نه تر یا د افغانستان لپاره مرستندوی لارښود، دیارلسمه ګڼه، کابل - افغانستان
۱۰. د ګلاس سالت مارش و ابھیلاش مدهی . (۱۳۸۷) ه ش . حکومتداری محلی در افغانستان، ترجمه: عارف عمار، AREU واحد تحقیق و ارزیابی افغانستان، کابل - افغانستان
۱۱. رومینا ، ابراهیم . (۱۳۹۵ل) . تحقیق در رابطه: (تاثیر تخصص گرایي بر کارکرد دولت محلی، مورد: شورای اسلامی شهر ایران)، <http://georesearch.ir/article-1-40-fa.pdf>
۱۲. نجات ، آریا ، (۱۳۹۳ل)، په افغانستان کې حکومتولی ته یوه کتنه، ژباړه : خادم احمد حقیقي، AREU، کابل - افغانستان
۱۳. نجات، آریا . (۱۳۹۵ل) . په افغانستان کې سیمه ییزه حکومتولی، کابل : AREU، ژباړه - گلستان شینواری، ، لومړي چاپ
۱۴. نیکسن ، همیش . (۱۳۸۷ل). په افغانستان کې سیمه ییزه حکومت جوړونه، ژباړه : امان الله اتل. (AREU) د افغانستان د څېړني او ارزوني اداره، کابل - افغانستان
۱۵. همدرد ، نیازمحمد . (۱۳۹۶ل) . محلي اداره، جلال آباد: یار خپرندویه ټولنه، لومړی چاپ
۱۶. <https://idlg.gov.af/ps/history-idlg/> (۱۳۹۸ل)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**